

‘N BASISTEORIE VIR FAMILIEPASTORAAT

deur

LEON JOHAN VAN HEERDEN

voorgelê ter gedeeltelike vervulling van die vereistes vir die graad

MAGISTER THEOLOGIAE

in die vak

PRAKTIESE TEOLOGIE

aan die

UNIVERSITEIT VAN SUID-AFRIKA

STUDIELEIER: PROF J T DE JONGH VAN ARKEL

NOVEMBER 1998

DANKBETUIGINGS

Saam met die ou kerkvader Ambrosius van Milaan wil ek ook verklaar dat ons geen dringender plig het as dié van dankbaarheid nie.

1 My dank kom allereers aan **God** toe. Gesang 16 verwoord die diepe dank van my hart:

Aanbiddelike Skepperheer, hoe lieflik om U al die eer
en dank en lof, met jubeling diep uit ons harte toe te bring!
Uit U is alles wat ons het...

2 Groot dank is ek verskuldig aan my lewensmaat, **Chrissie** en twee seuns, **Waldo** en **Lourens**. Hulle opoffering, ondersteuning en liefdevolle begrip was vir my voortdurend met my studies 'n inspirasie. Die hantering van die studie-onderwerp het vir my ook nuwe perspektiewe op en waardering vir my eie familiekring gebring.

3 Met my studies het niemand so 'n sleutelrol vervul en vormende invloed gehad as my studieleier, professor **Jan de Jongh van Arkel** nie. Hy het inderdaad die gawe ontvang en die kuns bemeester om studente met 'n sagte hand te begelei, doelgerig aan te spoor, met groot bekwaamheid te adviseer en selfstandige denke te stimuleer. Wat 'n voorreg om onder sy leiding te kon studeer. My opregte dank vir sy waardevolle aandeel en insette!

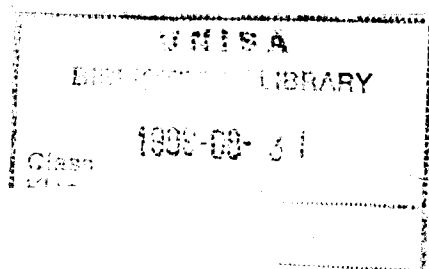
4 Ander persone wat ek met dankbaarheid vermeld, is:

- **Hester Pentz** wat toegewyd en uitnemend proeflees gedoen het.
- **Tom Rademeyer** wat met die finale rekenaarverwerking behulpsaam was.
- **Anton van Rensburg** wat die duplisering geborg en behartig het.
- **Piet Jones** wat die finale kopieë gratis gebind het.

5 Opregte dank aan die Ned. Geref. Gemeente, Rietfontein-Suid vir die aantal weke studieverlof wat hulle goedgegunstig aan my verleen het.

OPSOMMING

Met die oog daarop om 'n basisteorie vir familiepastoraat te ontwerp, word verskeie basisteoretiese konsepte geïdentifiseer en bespreek. Dit is veral die relasionele definiëring van families - eerder as die tradisionele biologiese definiëring - wat van fundamentele belang vir basisteoretiese besinning is. Hierdie 'ekologiese' verstaan van families, sluit familiesisteme van alle vorms in en hou rekening met huidige sosiologiese realiteite sowel as bepaalde teologiese perspektiewe. In aansluiting by die relasionele definiëring van families, het familiepastoraat 'n verhoudingsfokus en werk dit met 'n multidimensionele perspektief wat op al die dinamiese verhoudingsprosesse en -fases binne familiesisteme gerig is. In verbondenheid met die gemeente, benader familiepastoraat families as ekologiese geloofsisteme en funksioneer dit in die lig van die evangelie asook doelbewus binne koninkrykskonteks. In die slothoofstuk word al die sentrale basisteoretiese konsepte geïntegreer tot 'n teoretiese geheel. Die basisteorie vir familiepastoraat, wat hier ontwerp word, kan kernagtig soos volg geformuleer word: *Familiepastoraat is gesprekmatige verhoudingsorg van die ekologiese familie en dit geskied binne koninkrykskonteks.*

291.61 VANH

SUMMARY

For the purpose of developing a basic theory for family pastoral work, several basic theoretical concepts are identified and discussed. The defining of families in terms of relations - rather than the traditional biological defining - is of fundamental importance for basic theoretical reflection. This 'ecological' understanding of families includes families of all shapes and forms, whilst it also reflects sociological realities and it takes into account certain theological perspectives. The aim of family pastoral work is synchronised with the relational defining of families and focus, therefore, on the multiple dynamic relational processes and phases within family systems. For this manifold relational focus, family pastoral work operates with a multidimensional perspective. The basic theory developed for family pastoral work, can be formulated as follows: *Family pastoral work is dialogical care of the relationships of ecological families and it operates within context of the Kingdom.*

Key terms:

Basic theory, pastoral family work, pastoral communicative action, helping profession, pastoral hermeneutic action, Biblical-theological perspective, ecosystemic perspective, ecological families, relational processes, multidimensional perspective, relationship care, pastoral relation, pastoral dialogue and Kingdom context.

INHOUDSOPGAWE

	Bladsy
HOOFSTUK 1: INLEIDING	1
1 MOTIVERING VAN STUDIE-ONDERWERP	1
2 DOEL EN METODE VAN DIE STUDIE	9
3 BEGRIPSVERHELDERING	11
4 PROGRAM VAN DIE STUDIE	12
 HOOFSTUK 2: TEORETIESE VERTREKPUNTE	 14
1 INLEIDING	14
2 BASIESE VERTREKPUNTE	16
2.1 Pastoraat as hulpverlenende handeling	16
2.2 Pastoraat as hermeneutiese handeling	20
2.3 Pastoraat as koninkrykshandeling	24
2.3.1 Teologiese verkenning van die koninkryksbegrip	24
2.3.2 Implikasies van die koninkryksbegrip vir familiepastoraat	27
3 SLOTOPMERKINGS	30
 HOOFSTUK 3: FAMILIEPASTORAAT IS GERIG OP DIE FAMILIE AS EKOLOGIESE GELOOFSISTEEM	 31
1 BYBELS-TEOLOGIESE PERSPEKTIEWE OP DIE FAMILIE	31
1.1 Die familie as 'n skeppingsgegewe	32
1.2 Die familie in die Ou Testament	34
1.3 Die familie in die Nuwe Testament	36
1.3.1 Jesus en die familie	36
1.3.2 Die kerk as die familie van families	40
1.4 Die familie as verbondsgemeenskap	43

2 EKOSISTEMIESE PERSPEKTIEF	47
2.1 Die sisteembenadering	47
2.2 Die familie as ekosisteem	49
2.3 Die ekologiese familie	51

HOOFSTUK 4: FAMILIEPASTORAAT HET 'N MULTIDIMENSIONELE PERSPEKTIEF OP VERHOUDINGSPROSESSE

1 INLEIDING	56
2 'N MULTIDIMENSIONELE PERSPEKTIEF	58
2.1 Garland se ontwikkelingsmodel van familieverhoudinge	58
2.1.1 Die onderbou van Garlandmodel: verhoudingsprosesse	59
2.1.2 Fases van familie-ontwikkeling	60
2.1.3 Betekenisvolle uitgangspunte in die Garlandmodel	65
2.2 Voortdurende onderhandelingsprosesse as fokuspunt	65
2.2.1 Interafhanklikheid: outonomieit en wederkerigheid	66
2.2.2 Differensiëringsproses: afsonderlike-saamwees	67
2.2.3 Balaseringsproses: kohesie en aanpasbaarheid	70
2.3 'n Teologiese fokus op verhoudingsprosesse	75
2.4 Teologiese simbole van Everett	79
2.4.1 Die huwelik as sakrament	80
2.4.2 Die huwelik as roeping	82
2.4.3 Die huwelik as verbond	82
2.4.4 Die huwelik as gemeenskap	83
2.4.5 Die waarde van Everett se simbole vir familiepastoraat	84
3 SAMEVATTEND	85

HOOFSTUK 5: 'N BASISTEORIE VIR FAMILIEPASTORAAT

1 INLEIDING	86
2 BEGRONDING VAN BASISTEORIE	86
2.1 Familiepastoraat het 'n verhoudingsfokus	87
2.1.1 Teoretiese insigte	87

2.1.2 Teologiese insigte	90
2.2 Familiepastoraat is gesprekmatige verhoudingsorg	97
2.2.1 Verhoudingsorg	97
2.2.2 Gesprekmatige sorg	99
2.2.3 Familiepastoraat binne koninkrykskonteks	103
3 SAMEVATTING VAN BASISTEORETIESE KONSEPTE	106
4 SLOTOPMERKINGS	108
BIBLIOGRAFIE	109

INLEIDING

Die huwelikspad word iewers deur Nicol (Combrink & Van Huyssteen 1993:85) vergelyk met 'n ontdekkingsreis in 'n grot - hoe dieper jy ingaan, hoe lokkender en uitdagender word die kamers. Nie alleen is hierdie beeld ook beskrywend van die pastorale pad saam met families nie, maar selfs die bestudering van die pastorale betrokkenheid by families, is 'n ontdekkingsreis in 'n grot, vol verrassende uitdagings, ontdekkings, ervarings en geheimenisse.

1 MOTIVERING VAN STUDIE-ONDERWERP

Die familieverband is 'n universele fenomeen wat in een of ander vorm in alle gemeenskappe voor kom. Dit is waarskynlik die bekendste en vanselfsprekendste lewensverband, maar tog is dit die sosiale instelling waaroor daar die mees uiteenlopende opvattinge en persepsies bestaan (Westerhoff 1983:253). Die hedendaagse gesin is ook 'n instelling wat gekenmerk word deur kontraste. Aan die een kant is die oorbekende feit van die hoë getal egskedings, aan die ander kant getuig getroudes dat hulle meer as ooit tevore satisfaksie uit die huwelik put. Aan die een kant is daar duisende kinders wat in gebroke huise groot word, aan die ander kant is daar meer as ooit die klem op en ervaring van liefde en intimiteit binne familierelasies (Balswick & Ward 1990:254). Die besef dat families oor jare heen radikale veranderings ondergaan het ten opsigte van vorm en funksie, het uiteenlopende reaksies ontlok. Sommige begroet dit met angstige waarskuwings en sien 'n donker toekoms vir families wat na hulle mening, al veranderend dreig om te disintegreer, terwyl ander meer positief die veranderings begroet met die gerusstelling dat

die familie, in een of ander vorm(s) hier is om te bly! (Durka 1988:499). Families is hier om te bly! Die kerk neem ook hierdie positiewe uitgangspunt oor die toekoms van families en daarom behoort dit voortdurend te besin oor hoe families, effektief en sinvol, pastoraal begelei kan word. Hierdie studie wil ook deel wees van die voortgaande besinningsproses oor die sinvolle pastorale begeleiding van families, veral binne kerkverband en by name die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Die belangrikheid van die gesin of familie word uit alle oorde benadruk. Af te lei uit die aard en omvang van literatuur wat oor familieverwante onderwerpe handel, kan min twyfel bestaan dat familievraagstukke al hoe meer in die brandpunt staan. Die Kabinet van die Republiek van Suid-Afrika het in 1987 'n Nasionale Plan vir Huweliks- en Gesinslewe goedgekeur. Die voorsitter van die Komitee vir Huweliks- en Gesinslewe, Prof Francisco-La Grange (Die Kerkbode Mei 1993, Spesiale Bylae) het gedurende 'n optrede in 1993 die kardinale belangrikheid van die gesin onderstreep met die woorde:

Die gesin moet weer as van die allergrootste belang in en vir die Suid-Afrikaanse samelewing geag en gerespekteer word en in sy funksieverrigtinge in diens van die samelewing aktief ondersteun word. Die vinnig veranderende samelewing het juis in hierdie tye van onsekerheid, venyn tussen politieke groepe en geweld tussen bevolkingsgroepe, gesonde gesinne nodig. Die gesin bly te midde van al die veranderinge die sleutelinstelling, onvervangbaar en daarom koestering-behoefdig. Die gesin bied 'n anker vir waardes, is 'n sosialiseerder en houdingbepaler, 'n meningsvormer, 'n verhoudingsbouer, 'n voorsiener aan ander instellings in die samelewing van lede wat agting eerder as minagting het vir die waardevolheid van die mens.

Die belangrikheid van gesinne word ook weerspieël deur die plan vir die Jaar van die Gesin (1994) wat onder andere die volgende doelwitte ingesluit het:

- om toereikende voorbereiding vir die huweliks- en gesinslewe te voorsien
- om gesonde gesinsverhoudinge te propageer...
- om die gevolge van gesinsverbrokkeling te hanteer

Om bostaande doelwitte te bereik is vier hooftemas aanvaar: 1) Voorbereiding vir kwaliteitgesinslewe 2) Versterking van die huwelikslewe 3) Versterking van die gesinslewe en 4) Bevordering van gemeenskapbetrokkenheid by gesinslewe (aldus Kerkbode Mei 1993, Spesiale Bylae). Op die voorblad van 'n inligtingsbrosjyre van die Komitee vir Huweliks- en Gesinslewe pronk die veelseggende woorde van Virginia Satir 'If we can heal the family we can heal the world.' Die staatsowerheid maak dus geen geheim daarvan dat hulle die gesin as 'n sleutelinstelling beskou nie.

Die waarde van families word in die gereformeerde tradisie hoog getakseer. Eie aan die gereformeerde teologie (onder andere die verbondsteologie en kerkbegrip) is die verbondsgesin van fundamentele belang. Die gereformeerde pastoraat het deur middel van huisbesoek, vanaf die vroegste tye (ongeveer 1537) nog altyd 'n warme belangstelling getoon in die huweliks- en gesinslewe van gemeentelide (Pieterse 1977:53). Besluite van die Nederduitse Gereformeerde Kerk weerspieël die aktiewe belangstelling in die welsyn van gesinne. In 1987 is 'n gesinsjaar binne die kerk gehou, met die doel 'Om al die lede van die verbondsgesin, gesamentlik en afsonderlik, so toe te rus dat hulle al meer in staat is om te beantwoord aan die Bybelse roeping vir die gesin en tot eer van God hulle getuienis in die samelewing uit te leef tot diens van die kerk en koninkryk' (Agenda, Algemene Sinode 1990:186). Die Gesinsjaar was uitdruklik bedoel om 'n voortgesette gesinsbediening te bevorder. Ongelukkig het daar nie veel van 'n voortgesette gesinsbediening gerealiseer nie. Weer in 1994 het die Nederduitse Gereformeerde Kerk moeite

gedoen om in te skakel by die Internasionale en Nasionale Gesinsjaar. Dit is beskou as die begin van 'n proses van gesinsbou. Die Algemene Sinode van 1994 (Handelinge 1994: 573) het belangrike besluite in hierdie verband geneem, onder andere:

Die Algemene Sinode

- *versoek gemeentes om voortdurend aandag aan die gesinsbediening te gee sodat gesinslede gesamentlik en afsonderlik sal meewerk aan 'n gelukkige gesinslewe;*
- *stel opnuut as sy beleid dat gesinsherstel die ernstige aandag van gemeentes moet geniet omdat gesinne die hoekstene van enige samelewing is;*
- *doen 'n beroep op gesinne om nie die waarde van 'n gesonde gesinslewe te onderskat nie;*
- *versoek ouers om moeite te doen om gesonde gesinsverhoudinge op te bou...*

Hierdie besluite getuig van 'n kerk wat gesinne se waarde hoog skat en begeer om verbondsgesinne sinvol te begelei, deur middel van 'n gesinsbediening. Die begrip *gesinsbediening* word waarskynlik hier as 'n breë term gebruik om alle aksies binne breëre- en gemeenteverband aan te dui, wat kan bydra tot die bevordering van gesinsgeluk. Tereg merk Stedham (1989:225) op dat die kerk '...must be a harbour of safety and a dry dock for repairs, as well as a refitting port for families on their voyage...' Teen hierdie agtergrond kan 'n besinning oor familiepastoraat 'n waardevolle bydrae lewer, ten opsigte van die teorie en praktyk, om die welsyn van gesinne binne die kerk te bevorder. Die keuse van 'n basisteoretiese besinning oor familiepastoraat as studie-onderwerp, is in pas met sowel die belangrikheid van gesinne asook die strewe binne kerkverband om gesinne sinvol te begelei.

'n Verskeidenheid familierealiteite dien as verdere motivering vir die keuse van die studie-onderwerp. Hedendaagse gesinne (die sogenaamde 'postmoderne' gesinne) het groot veranderinge beleef wat besondere druk op hulle plaas, byvoorbeeld:

- Gesinne het vereers meer mobiel en geïsoleerd geraak van die uitgebreide familie, terwyl die tendens in Suid-Afrika nou weer aan die omkeer is - hoofsaaklik vanweë ekonomiese oorwegings - sodat dit al hoe meer gebeur dat drie geslagte onder een dak saamwoon (Smit, Kerkbode Augustus 1992, Bylae vir gesin);
- Veranderende rolle van man en vrou: al hoe meer getroude vroue tree toe tot die arbeidsmark; meeste moderne huwelike kan as egalitêre huwelike beskou word, waar man en vrou gelyke verantwoordelikheid vir die gesin neem en kinders deur dagmoeders versorg word; waar man en vrou werk raak dit alle verhoudinge, intern en ekstern aan gesinne (Steyn & Breedt 1978:188 ev);
- 'Gulsige' beroepe en beroepsbehepthed van ouers het geweldige impak op die gesinslewe. Die voortdurende afwesigheid van een van die ouers en andersyds 'n oorbelading van die ander ouer, is 'n voorbeeld hiervan (Steyn 1993:1-3);
- Binne die kille tegnokratiese stadsmilieu word die gesin ge-emosionaliseer en moet dit baie spanning, werkstres en lewensfrustrasies van gesinslede absorbeer. Die gesin word die emosionele stortplek of weerligafleier (Steyn 1993:1; Louw 1989:29);
- Familievorms ondergaan voortdurend transformasie. Geen enkele gesinsvorm is normatief of moet geïdealiseer word nie. Soos Westerhoff (1983:254) dit stel: 'The family is a relative configuration, culturally and historically determined, of which there are countless variants.' Daar bestaan 'n verskeidenheid alternatiewe familie vorms waarin persone kan leef, soos byvoorbeeld kerngesin, uitgebreide gesin, enkelouergesin, hersaamgestelde gesin, familie met aanneemkinders of kinders in

pleegsorg, kinderlose gesinne, en alle ander opsette waar persone - ongeag hulle bloedverwantskap - as deel van 'n familiesisteem funksioneer. Anderson (1984:11) vat dit goed saam: 'The family has endured precisely because of its capacity to change.'

Dit spreek vanself dat al die veranderinge binne en buite familiesisteme buitengewone hoë eise aan gesinne stel. Hierdie familierealiteit vereis pastorale betrokkenheid, sodat families 'n betekenisvolle weg - te midde van al die veranderings - in die lig van die evangelie, sal vind.

Balswick en Balswick (1992:277 ev) lys en beskryf vier uiters belangrike groepe van dilemmas wat die moderne situasie vir families inhou:

- 1) *Fragmentasie van bewussyn*: Hedendaagse mense beleef in hulle denke, emosies en oortuigings 'n fragmentasie of gebrek aan kongruensie byvoorbeeld tussen waardes en gedrag, geloof en lewe, asook tussen private en openbare lewe. Hierdie fragmentasie veroorsaak 'n moraliteits- en gesagskrisis in die gesin. Dit kan lei tot 'n valse terugryp om 'n gesinsvorm van die verlede ten alle koste te beskerm of 'n privatisering van die gesin.
- 2) *Kompleksiteit van kommunikasie*: Kommunikasie in die moderne samelewing reflekteer die fragmentasie van die moderne bewussyn. Die kompleksiteit van kommunikasie kan baie energie tap uit die gesinslewe, maar dit maak egte dialoog meer noodsaaklik.
- 3) *Disintegrasie van gemeenskap*: Die verbrokkeling van geografies-gebaseerde en tradisionele gemeenskappe het 'n impak op die gesinslewe. Die uitgebreide familie het grootliks plek gemaak vir die kerngesin in meeste samelewings. Dit het die

kerngesin geïsoleer en kwesbaar gemaak. Die isolasie van die gesin het die verlies aan onder-steuning, hulp en kontrole meegebring wat vroeër deur die uitgebreide familiesisteem gebied is. Dit lei ook in sekere gevalle tot 'n oordrewe individualisme, waar eie belange en selfverwesenliking hoofsaak word. Dit kan ook lei tot 'n valse opvatting van selfgenoegsaamheid by gesinne, 'n soort 'do-it-yourself-unit', wat natuurlik onrealisties is en gesinne oorbelaas. Soos reeds aangetoon is daar in die RSA tekens van 'n proses wat beweeg in die rigting van 'n uitgebreide familie van drie geslagte onder een dak.

- 4) *Dominansie van kommoditeite*: Die ekonomie en ekonomiese beginsels domineer die sosiale lewe van die moderne mens. Werk en familielewe word geskei. Werk dien die byna uitsluitlike doel om geld te verdien en finansiële welvaart word die kriterium waaraan individue en families se waarde gemeet word. Balwick en Balwick (1992: 284) stel dit soos volg: 'Money has become a spiritual force in society as well as a moral criterion for judging people and their activities.' Ons samelewing beloon diegene wat in hoogsbesoldigde beroepe staan met respek en aansien, maar selde word persone wat aan verhoudings - veral gesinsverhoudings - 'n hoër prioriteit gee, hiervoor bekroon.

In sy omskrywing van die begrip 'postmodern', wys Müller (1996b:55) daarop hoe dit 'n totale paradigmaterskuiwing is wat gekenmerk word deur fragmentasie, differensiasie, pluralisme, skeptisisme, relativisme, individualisme, pragmatisme en utilisasie, terwyl dit ook gepaard gaan met spanning en polarisasie binne alle sisteme. Veral noemenswaardig is die aanduiding daarvan dat die prosesse wat eie is aan die oorgang van modernisme na postmodernisme, in die huidige Suid-Afrikaanse samelewing teenwoordig is. Soos Müller

(1996b:57) dit in sy eie woorde uitdruk: 'Tans is dit asof ons in Suid-Afrika deur die "rapids" beweeg en die postmodernisme plaas ongekende druk op alle sisteme, maar in besonder op die gesinsisteem...Die oorgangperiode lewer allerlei probleme vir die gesinslewe op.' Families bevind hulle inderdaad tans in uiters drukkende en komplekse tye in Suid-Afrika. Nou is die tyd wat families, meer as ooit tevore, betekenisvolle pastorale begeleiding nodig het. Hoe die kerk nou in hierdie kritieke en vrugbare tyd die uitdaging gaan aanvaar om sinvol saam met families die pastorale pad te loop, kan bepalend wees vir die toekomstige welsyn van families sowel as die geloofwaardigheid van die kerk. Die gekose studie-onderwerp is dus hoogs aktueel en relevant vir die tyd en omstandighede waarin ons ons tans in Suid-Afrika bevind.

Al bogenoemde sake bied besondere uitdagings aan die pastoraat. 'n Verdere motivering vir die gekose studie-onderwerp kom uit die bedieningspraktyk. Toenemende familieprobleme moet in gemeenteverband pastoraal hanteer word. Wanneer oor gesinsverhoudinge gepreek word, is die reaksie oorweldigend. By 'n aansienlike aantal besoekpunte in die gemeente, is daar vrae, trane of worsteling wat verband hou met een of ander familieproblematiek. Of familieprobleme so dramaties toeneem en of persone slegs meer navore kom met hulle familieprobleme, is onseker. Huweliks- en gesinsverrykingsgeleenthede raak al hoe gewilder. Dit is duidelik dat families wat by kleingroepe inskakel, werklik baat vind daarby. Amptelike huisbesoek deur die leraar word waardeer, maar is weinig meer as 'n kontak-geleentheid met families. Alhoewel al hierdie kerklike en pastorale handeling vir families tot nut is, bly die dieptepunt van die pastorale betrokkeheid, die pastoraat. Om families werklik sinvol te help in hulle worsteling met verhoudingsprobleme asook hulle geloofs- en lewensvrae, is familiepastoraat

noodsaaklik. In die lig van die huweliks- en gesinsproblematiek wat so sterk in die praktyk manifesteer, is 'n dringende prakties-teologiese besinning oor familiepastoraat nodig.

'n Finale oorweging ter motivering vir die keuse van die studie-onderwerp, was die ontdekking in die pastoraat, dat daar ander sisteme buiten die tradisionele kerngesin is, wat grootliks soos families funksioneer. Hierdie sisteme wat nie uitsluitlik of noodwendig bloedverwante is nie, maar deur familiële verhoudings gekenmerk word, is 'n werklikheid en moet ook pastoraal bedien word. Kan familiepastoraat ook hierdie verhoudingseenhede sinvol bedien? Indien wel, hoe sou so 'n familiepastoraat daaruit sien? Wat is die basiese konsepte wat ten grondslag van familiepastoraat lê of anders gestel, wat is die basiese teoretiese raamwerk vir familiepastoraat wat alle sisteme van familiële aard wil bedien? Hierdie was sleutelvrae wat as verdere stimuli vir hierdie studie gedien het.

2 DIE DOEL EN METODE VAN DIE STUDIE

Met hierdie studie word aansluiting gevind by die prakties-teologiese benadering wat die praktiese teologie as kommunikatiewe handelingswetenskap verstaan (Heyns & Pieterse 1990). Die praktiese teologie as handelingswetenskap, het dit as taak om op krities-sistematiese wyse teorieë vir kommunikatiewe handeling te ontwikkel en te verfyn (Heyns & Pieterse 1990:42 ev; 1993:131). In 'n voorlopige verkenning van die studieveld oor familiepastoraat, het die navorser in die literatuur, vele losstaande uitsprake met betrekking tot familiepastoraat teëgekom en enkele teorieë of modelle wat min of meer

met familiepastoraat verband hou. 'n Wesenlike leemte wat na my mening in die studieveld van familiepastoraat bestaan, is die gebrek aan 'n duidelik geformuleerde basisteorie, waarin die belangrikste basiese konsepte tot 'n logiese geheel, teoretiese raamwerk of dan 'n basisteorie omvorm is. 'n Basisteorie, volgens Pieterse (1993:133,134), dien daartoe om die kommunikatiewe prosesse van die praxis te verstaan, om as kritiese teorie dit te toets, om perspektief en normatiewe komponente vir praktykteorieë te verskaf, asook om as rigtingwyser vir die kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie te funksioneer. Dit is in die teologiese basisteorie waarin die boodskap van die Skrif oor 'n bepaalde saak of handeling aan die orde kom, dit teoreties verwerk en verwoord. Dit geskied natuurlik via 'n interpretasieproses (Pieterse 1994:98). 'n Basisteorie het 'n bepalende invloed op praktykteorieë. Voordat 'n mens dus hoegenaamd met die vorming van praktykteorieë oor 'n sekere handeling besig raak, behoort 'n mens eers duidelikheid te kry oor die basisteorie van 'n handeling.

Teen hierdie agtergrond is die doel wat met hierdie studie bereik wil word, die ontwerp van 'n basisteorie vir familiepastoraat, wat in die toekoms kan dien as normatiewe basis en rigtingwyser vir die vorming van praktykteorieë.

Metodologies werk hierdie studie hoofsaaklik verkennend. (Mouton & Marais 1985:42 ev). Beskikbare literatuur word bestudeer om nuwe insigte te verkry, sentrale konsepte te ekspliseer en dit prakties teologies te beoordeel. Dit word dan verder omgebou tot 'n basisteorie. Sentrale konsepte word logies aan mekaar verbind, sodat die verband tussen hulle duidelik is (Dreyer 1991:253).

3 BEGRIPSVERHELDING

Die sleutelbegrippe van die titel of studie-onderwerp '*n Basisteorie vir familiepastoraat*, het verheldering nodig. Daar word in die praktiese teologie tussen drie soorte teorieë onderskei, naamlik metateorie, basisteorie en praktykteorie. Metateorie verwys na die bepaalde wetenskaplike perspektief waarmee na die werklikheid gekyk word. Dit is wetenskaplike vertrekpunte wat met ander vakke universeel gedeel word. In praktiese teologie wat as kommunikatiewe handelingswetenskap verstaan word, dien 'n kommunikatiewe paradigma as metateorie. Hierdie kommunikatiewe handelingsteorie is in werklikheid 'n sintese van insigte van sowel die sisteemteorie as handelingsteorie (Heyns & Pieterse 1990:53). Daar is alreeds by 'n vorige punt (vergelyk punt 2) bepaalde onderskeidings gemaak tussen basisteorie en praktykteorie. 'n Basisteorie verskaf 'n grondleggende en normatiewe perspektief op 'n bepaalde handeling, vanuit die praktiese teologie self. 'n Praktykteorie word binne die bakens en kontoere van die basisteorie gevorm, oor die praxis van 'n bepaalde geloofshandeling. Die vorming van praktykteorieë gaan met empiriese ondersoeke gepaard. Met hierdie studie het ons dus met die tweede vorm van teorievorming te doen, naamlik met 'n basisteoretiese besinning.

Die onbepaalde lidwoord '*n* word doelbewus saam met *basisteorie* gebruik om daardeur te kenne te gee dat hierdie studie en basisteorie nie aanspraak maak daarop dat dit die enigste, beste of in alle opsigte volledig is nie. Hierdie studie is 'n poging om 'n basisteorie te ontwikkel wat kan dien as basis vir verdere gesprek, verfyning en toetsing. Verder word ook deur die onbepaalde lidwoord oorgedra dat hierdie basisteorie 'n

bepaalde oogmerk wil bereik, naamlik om 'n basisteorie te wees wat kan dien vir alle vorms van families en verhoudingsisteme waar familiële verhoudings funksioneer.

Die begrip 'gesin' en 'familie' word in Afrikaans verskillend gebruik. Gewoonlik word gesin gebruik om die kerngesin aan te dui, terwyl familie gebruik word om die wyer familiekring aan te toon. In die nuwere taalkunde en semantiek word woorde vir betekenis gebruik, soos deur die konteks bepaal en dra woorde in hulself nie 'n vaste en enkelvoudige betekenis nie (Nida & Taber 1974:56 ev). In hierdie studie word voorkeur gegee aan die term *familie*, wat vir alle vorms van gesinne of families gebruik word. Die begrip *familie* word dus in hierdie studiekonteks inklusief gebruik om alle betekenisvolle persone wat deel is van 'n bepaalde familiële sisteem aan te dui. Soms figureer dit as sinoniem vir gesin, terwyl dit weer andersins wyer betrekking het en selfs in sommige gevalle nie-bloedverwante, wat deel is van 'n familiële sisteem, insluit. Daarom word deurgaans van familiepastoraat gepraat.

4 PROGRAM VAN DIE STUDIE

In hoofstuk 2 word daar 'n aantal teoretiese vertrekpunte uitgelig, wat van wesenlike belang is vir 'n basisteoretiese besinning oor die pastoraat. Die hoofstuk konsentreer veral op drie basiese vertrekpunte ten opsigte van die pastoraat, naamlik pastoraat as hulpverlenende handeling, as hermeneutiese handeling en as koninkrykshandeling.

Nadat in hoofstuk 2 meer gefokus is op die vertrekpunte wat vir die pastoraat van belang is, word die fokus in hoofstuk 3 verskuif na die familiekonsep. Familiepastoraat word op

die familie as 'n ekologiese geloofsisteem gerig. 'n Basisteoretiese besinning na aanleiding van sowel sekere teologiese as sosiologiese werklikhede, vind hier plaas. Dit is 'n sleutelhoofstuk aangesien dit nie alleen die Bybels-teologiese perspektief op die familie aansny nie, maar ook die ekosistemiese perspektief. Hieruit spruit die belangrike definiëring van die ekologiese familie.

In hoofstuk 4 word dieper gekyk na die verskeidenheid verhoudingsprosesse wat in familiesisteme funksioneer. 'n Multidimensionele perspektief op die veelsydige verhoudingsprosesse van familiale sisteme word gebruik.

Al die sentrale basisteoretiese konsepte, wat in die voorafgaande hoofstukke geïdentifiseer is, word in hoofstuk 5 as boustene benut om 'n basisteorie vir familiepastoraat te formuleer. Hierdie is die kroon-hoofstuk waar al die sleutelkonsepte wat van basisteoretiese belang is, saamgesnoer word tot 'n teoretiese geheel.

HOOFSTUK 2

TEORETIESE VERTREKPUNTE

1 INLEIDING

Dit val buite die oogmerk van hierdie studie om breedvoerig oor al die basiese uitgangspunte met betrekking tot praktiese teologie en die pastoraat verantwoording te doen. Vir die doel van hierdie studie word 'n aantal van die veronderstelde teoretiese vertrekpunte kortliks omskryf.

As *teologiese handelingswetenskap* staan die gebeure tussen God en mens sentraal in die praktiese teologie. In hierdie gebeure, of die koms van God tot die mens tree mense bemiddelend op. Fietse omskryf dit kort en op die punt af hoe praktiese teologie as teologiese wetenskap 'die gebeure tussen God en mens, voorzover dat geschiedt in het spanningsveld van tussenmenselijke relaties, naar zijn strukturen en funksies ondersoekt' (Heitink 1979:19).

Dit gaan ten diepste in die praktiese teologie om *kommunikatiewe handelinge of sisteme* wat in diens staan van die evangelie of die kom van God tot mense (Heyns & Pieterse 1990:51). Die kommunikatiewe handelinge waarmee die praktiese teologie besig bly val uiteen in sorg, viering, diens, prediking en onderrig.

Die kommunikatiewe handeling wat in die sorgende aksie van die kerk uitdrukking vind, word *pastoraat* genoem. As sorgende handeling waardeur die sorg van God verwerklik word, sluit die pastoraat aan by die herdersmotief sowel as veelvuldige ander pastorale motiewe wat uitdrukking gee aan die ryke betekenis van die begrip pastoraat (Bolkenstein 1964:52 ev). Louw (1993:23 ev) identifiseer vanuit Skriftuurlike perspektiewe ten minste drie metafore om die sorggedagte te belig naamlik herdersmetafoor, diensknegmetafoor en paraklesemetafoor. Die Bybel funksioneer meer as illustrering eerder as fundering van die pastoraat (Heitink 1979:60).

Daar kan drie basiese vorme van pastoraat onderskei word naamlik onderlinge sorg, pastorale sorg en pastorale beraad (De Jongh van Arkel 1988:3 ev). Die drie vlakke of vorms van pastoraat het veel in gemeen, vorm 'n eenheid en funksioneer aanvullend tot mekaar. Onderlinge sorg het te doen met die spontane onderlinge sorg en verantwoordelikheid van gelowiges teenoor mekaar. By pastorale sorg val die klem meer op die sorgende aksie wat gemeenteopbou in die oog het; is 'n ondersteunende bediening aan lidmate; vereis meer kundigheid en is ook meer georganiseerd. Pastorale beraad fokus meer op die werk van die professionele pastor wat as teoloog en helper oor 'n eie teologiese en agogiese deskundigheid beskik en is 'n meer intensiewe asook gespesialiseerde vorm van begeleiding (Heitink 1979:76,77; 1983:41).

'n Toegespitste vorm van pastoraat is gemik op die familie en word familie- of gesinspastoraat genoem. Familiepastoraat is gerig op die begeleiding van families wat worstel met geloofs- en lewensvrae, krisisverwerking en veral verhoudingsvraagstukke. Die aard van familiepastoraat asook die eise wat dit aan die pastor stel veronderstel dat

hierdie toegespitste hulp grootliks by die derde vorm van pastoraat tuis hoort. Alhoewel niemand uitgesluit word nie, sal veral die professionele pastor veronderstel word met betrekking tot familiepastoraat.

Deurgaans word vir die doel van hierdie studie natuurlik van die veronderstelling uitgegaan dat die Heilige Gees die primêre Subjek of Agent van die pastoraat is. In die pastoraat het ons met 'n intermenslike relasie te doen wat gedra word deur en sy dinamiek vind in die teenwoordigheid van die Gees van God (De Jongh van Arkel 1985:74).

2 BASIESE VERTREKPUNTE

'n Aantal basiese uitgangspunte wat van wesenlike belang is vir basisteoretiese besinning oor die pastoraat, òók oor familiepastoraat, verdien verdere toeligting.

2.1 Pastoraat as hulpverlenende handeling

Die keuse word gemaak om ten opsigte van hierdie aspek doeltreffend aan te sluit by Heitink (1979:75 ev) se polêre definisie van pastoraat naamlik : 'Onder pastoraat as hulpverlening verstaan wij, dat een pastor een helpende relatie aangaat met mensen om - in het licht van het evangelie en in verbondenheid met de gemeente van Christus - met hen een weg te zoeken in geloofs- en levensvragen.' Die kenmerk van hierdie polêre definisie is die spanningvolle en onmisbare relasie waarin twee sake tot mekaar gestel word. Sake wat polêr per definisie in verband met mekaar geplaas word is: pastoraat en hulpverlening; pastor en (hulpvraende) mense; enersyds die lig van die evangelie saam

met die verbondenheid met die gemeente van Christus, andersyds die saam soeke na 'n weg; dit alles ten opsigte van geloofs- en lewensvrae waarmee mense worstel.

Vir Heitink funksioneer die bipolariteitsbeginsel as 'n hermeneutiese sleutel van sy pastorale teologie. Met behulp van die bipolariteitsbeginsel wil Heitink reg laat geskied aan die feit dat God God bly en die mens mens bly. Hierdie ewewig in God se verbondsomgang met die mens het 'n besondere betrokkenheid tot gevolg waar 'Leer en leven, fides quae en fides qua creditur, object en subject, heilsgeschiedenis en levensgeschiedenis, openbaring en menslike ervaring, kommunikasie "van" en "tussen", zijn zo op elkaar betrokken dat steeds alleen via ene moment het andere tot zijn reg komen' (Heitink 1979:170).

Pastoraat as hulpverlening is gerig op *mense* daarom neem dit mense en hulle werklikheid ernstig op. Van allergrootste belang vir die pastoraat as hulpverlening is die uitgangspunt dat dit om die hele mens, in al sy relasies en lewensverbande gaan. Die mens is slegs mens binne relasies. Hierdie perspektief is van besondere belang vir familiepastoraat wat sterk ekosistemies oor mense dink.

Via die bipolariteitsbeginsel staan die pastoraat en ander hulpverleningsprofessies, sowel as die teologie en psigologie onderskeidelik in 'n verhouding van wederkerige betrokkenheid. Pastoraat het met ander vorme van hulpverlening (medies, maatskaplik en sielkundig) bepaalde elemente in gemeen, byvoorbeeld 'n helpende relasie word aangegaan om mense in hulle bepaalde situasie tot hulp te wees en almal beweeg op die terrein van die tussenmenslike kommunikasie. Daar bestaan sekere deelareas waar

verskillende professies saamwerk. Die proprium van die onderskeie hulpverleningprofessies word bepaal deur die konteks waarin hulp verleen word, die motivering van die helper en die verwagting van die hulpvraer.

Die vraag na die eie karakter en proprium van die pastoraat het die afgelope drie dekades voortdurend aandag geniet. 'n Teologie van die pastoraat het telkens gedurende hierdie tydperk wipplank gery tussen 'n teologies-verkondigingsreduksie en psigologiese reduksie. In die lig van die bipolariteitsprinsiep setel die pastoraat se eie karakter veral in die evangeliese karakter en die konteks van hulpverlening, naamlik die gemeente van Christus. Die evangelie van bevryding vorm die diepste motivering van die pastor, speel ook 'n groot rol in die verwagtingspatroon van die hulpvraer en kan ook 'n meer eksplisiete plek kry in die loop van die relasie (Heitink 1983:41). Die evangeliese karakter wat eie is aan die pastoraat kom hierin tot uitdrukking dat dit gedoen word ter wille van Christus, met die oog op Hom, op Sy Koninkryk asook die vernuwing van mens en wêreld (Heitink 1979:155). Pastorale beraad gaan van die gemeente uit. Vanuit koninkryks-perspektief is die pastoraat gerig na buite in dienslewering aan mense en die wêreld. Die pastoraat lei ook na die gemeente toe. Sò geskied dit in verbondenheid met die gemeente. Ten opsigte van die besondere karakter van die pastoraat verwys Gerkin (1986:21 ev) ook na die gemeenskap en die tradisie wat die pastor verteenwoordig, as 'n bepalende faktor. Hiltner en Colston (1961:29 ev) beklemtoon die besondere konteks (onder andere die 'setting' van die gesprek en die verwagtings van die hulpsoeker) as bepalend vir die pastoraat.

Die vraag na wat die pastoraat werklik op die terrein van hulpverlening doen, bring ons by die funksies van pastoraat. Doelbewus praat Heitink (1983:33) eerder van funksies as die doelstellinge van die pastoraat, aangesien doelstellinge vooraf die pastorale relasie maklik kan blokkeer, deurdat die oogmerke van die pastor die werklike behoeftes van die hulpvraers kan oorheers. Die pastoraat begin by die bepaalde vrae en situasie van mense en eers in die verloop van die relasie sal duidelik word wat hulpvraers op hulle lewensweg nodig het. Heitink vind aansluiting by die vier funksies van Clebsch en Jaekle en praat van heling, bystand, begeleiding en versoening. Na my mening vat Heitink (1979:284) die funksies saam op uiters verantwoordelike wyse wanneer hy formuleer dat dit gaan om 'het soeken van een weg'. Die pad wat in die pastoraat geloop word is die weg van die evangelie, die weg van die Here en eers onderweg saam met die hulpvraer sal dit duidelik word wat in die bepaalde situasie evangelie genoem mag word. De Jongh van Arkel (1991a:129) waag en gee tog 'n handige formulering van die algemene doel van die pastoraat: 'Die sorg van pastoraat is gerig op die situasionele konkretisering van die evangelie deur gesprekmatige sorgende handelinge.'

Die pastoraat is gerig op hulp aan mense wat met geloofs- en lewensvrae op hulle pad worstel. Die probleme waarmee mense worstel lê op verskillende vlakke en terreine van hulle bestaan byvoorbeeld persoonlike, relasionele of sosio-kulturele terrein. Die hele mens word in sy bestaanswêreld geraak deur probleme. Daarom is geloofs- en lewensvrae nou verweef aan mekaar. Pastoraat verleen geloofshulp sowel as lewenshulp. Daar bestaan die opvatting by sommige soos A.D. Müller, Rensch, Tacke en Louw wat lewenshulp met geloofshulp verbind, dat geloofshulp dominant moet wees. Tacke (Louw 1993:21) stel die doel van sielsorg soos volg: 'om geloofshulp op sodanige wyse te

verskaf dat binne die konkrete praktyk van lewensprobleme die geloofshulp sigself as lewenshulp sal bewys.’ Louw (1993:22) verkies in navolging van Tacke om eerder te praat van *geloofshulp as lewenshulp* en meld dat die ‘as’ perspektiwies verstaan moet word. Via die prinsipe van bipolariteit verklaar Heitink (1979:280) ‘moet dit wat God saamgevoeg het nie geskei word nie’. Die pastoraat betree nie slegs een van die lewensterreine naamlik, of diè van die geloof of ‘n ander nie. Ook betree die pastoraat, ten opsigte van ander dissiplines, nie eksklusief die geloofs- en ander lewensterreine nie. Eie aan die pastoraat word hulp verleen aan mense wat worstel met watter probleem ookal, maar dit geskied in die lig van die evangelie, binne die geheel van die hele mens en sy wêreld, terwyl deeglik rekening gehou word of persone gelowiges is.

Familiepastoraat beoog om in die lig van die evangelie hulp te verleen aan persone, pare of families wat hulle midde in die familieproses bevind (Stedham 1989:220).

2.2 Pastoraat as hermeneutiese handeling

Eie aan die aard van praktiese teologie as kommunikatiewe teologiese handelingswetenskap, is pastoraat ‘n kommunikatiewe handeling, wat die kommunikasiegebeure tussen God en mens bemiddel.

Teen die agtergrond van die verbondsmatige dialoog tussen God en mens, het die pastoraat ook ‘n gesprekmatige karakter, by name ‘n dialogiese karakter. Die dialogiese proses tussen pastor en gespreksgeenoot word gekenmerk deur ‘n verhouding van egte meelewing, aanvaarding en vertroue. Meer korrek sou ‘n mens moet sê dat die pastorale

gesprek 'n dialoog is, aangesien God inderdaad as Derde by die kommunikasieproses betrokke is (Oates 1974:11).

Die pastor is 'n persoon van verhare, wat intens luister na die verhare van die Skrif en na die verhare van mense. Ten opsigte van die verhare het die pastor 'n hermeneutiese taak. Pastoraat is 'n verstaansproses, waar die pastor saam met ander op weg gaan om tot 'n beter verstaan van hulle verhaal te kom in die lig van die Verhaal, by name van God se geskiedenis met mense. Daarom kan Bons-Storm (1989:85) tereg van die pastoraat as 'n hermeneutiese avontuur praat. Vir die hermeneuties georiënteerde pastoraat word mense in der waarheid 'living human documents' soos Anton Boisen reeds in 1930 gesê het.

Müller (1991:92) wat van 'n *eko-hermeneutiese pastoraat* uitgaan, sê: 'Daar word met twee "tekste" gewerk: Enersyds word daar na 'n mens of mense geluister en terselfdertyd word geluister na, en 'n poging aangewend om te verstaan wat die betekenis van die evangelie vir hierdie situasie is.'

Die pastoraat het met ander professionele hulpverleners veel in gemeen, onder andere: hulle is met mense besig op die vlak van hulle lewensverhaal wat hulle te vertel het; hulle neem die verhaal van mense ernstig op; met volle aandag en inlewing word na mense geluister; hulle is bereid om deelnemers aan mense se verhaal te word; hulle is betrokke by die hermeneutiese proses en hulle is saam met mense opsoek na singewing aan en ontknoping van hulle verhaal. Tog beskik die pastoraat oor 'n onvervreembare teologiese hermeneutiek. Veltkamp (1988:118) vat dit so saam:

Zij ziet namelijk het levensverhaal van haar gesprekspartner op een of ander manier verbonden met een ander verhaal, het Verhaal dat sedert eeuwen verteld wordt over God en de mensen. Pastoraat verwijst, hoe impliciet ook, naar dit Verhaal. En dit bepaalt ook wat pastores op hun manier met verhalen van mensen doen.

Die Verhaal, verteller en hoorder raak in 'n proses betrokke wat 'n nuwe werklikheid skep. Veltkamp (1988:142) wys daarop hoe die Bybel-as-Verhaal die hoorder of leser konfronteer met 'n herskrywing van die alledaagse werklikheid of 'n herskrywing van eie verhaal in die lig van die Verhaal. In Capps (1984:38) se hermeneutiese model vir die pastoraat, wys hy ook daarop dat pastorale handeling beteken is het nie alleen op die vlak van die situasie self nie, maar ook 'n wêreld ontsluit wat die situasie transendeer.

Gerkin (1984; 1986) se ontwerp vir 'n pastorale hermeneutiek, maak gebruik van Gadamer se konsep van 'Horizontverschmelzung' wat belangrike implikasies vir die pastoraat het, onder meer 1) In die pastorale verstaansproses gaan dit nie om 'n subjek en objek nie, maar om 'n wederkerige verstaansproses tussen subjekte; 2) Die pastoraat bring 'n eie horison in die verstaansproses mee, naamlik van die Verhaal en 3) Die hermeneutiese proses is gerig op meer as net verstaan, want dit beoog nuwe betekenis en verandering.

In die hermeneutiese proses gaan dit nie bloot om verstaan nie, maar verstaan met die oog op groei en ontwikkeling. Die pastoraat as hermeneutiese handeling verstaan mense binne hulle ekosisteme en hulle word daarbinne gehelp om, in die lig van hul eie verhale en God se Verhaal, vorentoe te beweeg (Müller 1991:92). Daarom kan met reg gesê word dat die pastor in hierdie opsig 'n 'change agent' is. Die rol van die pastor in die

hermeneutiese proses is egter nie die van 'n 'master interpreter' (Hoffman 1990:9) nie, maar eerder die van 'n gids of begeleier wat saam met mense opweg gaan, soekend na die geboorte van 'n nuwe verhaal in die lig van die Verhaal van God met mense. Hierdie hele kommunikasie- en hermeneutiese proses is die arena waar die Heilige Gees die 'Change Agent' by uitnemendheid is.

Verandering en groei word by Louw (1993:84-87) na my mening vereng, wanneer hy verandering teologies toespits op die verandering van mense se Godsvoorstelling, wat verdere wesenlike verandering, sal genereer. Pastorale hulpverlening beoog volgens Louw 'n eiesoortige terapie naamlik 'n 'teo'-analise. Ook groei en ontwikkeling waarop die pastoraat gerig is verstaan Louw primêr as geloofsgroei wat gemik is op geloofsvolwassenheid.

Selfs op die front van familietherapie het daar die afgelope tyd 'n verskuiwing en verruiming in die rigting van 'n hermeneutiese, narratiewe of konstruktivistiese benadering plaasgevind (Hoffman 1990; Parry & Doan 1994; Freedman & Combs 1996; McNamee & Gergen 1992).

Familiepastoraat dink en werk holisties en sistemies, by name ekosistemies. Tereg voer Müller (1991:92) aan dat die sistemiese en hermeneutiese benadering onafskeidbaar is. Die menslike verhaal kan nooit in isolasie verstaan word nie. Mense se verhale is verweef in 'n netwerk van sisteme. Familiepastoraat kan nie anders as om ook hermeneuties by familiesisteme betrokke te wees nie.

2.3 Pastoraat as koninkrykshandeling

Die handeling waarvoor dit in die Praktiese Teologie gaan het ten doel om verandering te bring met die oog op die nuwe bestaanswyse en ideale situasie van die komende koninkryk van God. Pastorale optrede funksioneer dus intermediërend vir die komende koninkryk van God (Heyns & Pieterse 1990:52; Fiet 1982:262). Ook die pastoraat bemiddel die komende koninkryk van God en is as sodanig gestempel tot koninkrykshandeling. Volgens Bolkenstein (1964:121) is ook die inhoud van die pastoraat die ryk van God in al sy vorme en gestaltes.

2.3.1 Teologiese verkenning van die koninkryksbegrip

Die koninkryksbegrip het 'n meervoudige en gekompliseerde inhoud. Die samestellende en onderskeie elemente dui op 'n ryk kaleidoskoop van betekenisskakerings wat op verskillende maniere met mekaar in verband gebring kan word en mekaar aanvul (Heyns 1977:5; Van der Ven 1993:69). Volgens Van der Ven (1993:70) is die koninkryksbegrip onderworpe aan 'n verskeidenheid interpretasies wat bepaal word deur die bepaalde tyd en historiese omstandighede waartydens dit funksioneer. Daarom verkies hy om eerder van 'n '*basileia*' simbool te praat as 'n konsep of begrip. Hierdie standpunt vestig ons aandag op twee belangrike sake ten opsigte van die koninkryksbegrip naamlik, die meervoudige inhoud asook die historiese ontwikkeling daarvan. Solank hierdie sake nie uit die oog verloor word nie kan ons steeds na my mening van 'n koninkryksbegrip praat of nog beter van 'n koninkryksperspektief. Die Ou Testament is vol van die gedagte van die ryk van God. Hy is Koning oor Israel en die hele wêreld. Vanaf Dawid was daar 'n

fluktuierende, maar tog groeiende Messiasverwagting. Tog was God steeds die ware regeerder en Sy heerskappy het 'n bo-aardse karakter aangeneem. In die latere Joodse literatuur vind daar ook geen identifisering tussen die Messias en die ryk van God plaas nie. Jesus sluit in sy uitsprake oor sy werk veral aan by die koninkryk van God, weens die bo-aardse karakter en eskatologiese tendens wat daarin geleë is (Deist & Du Plessis 1981:125). In Christus het die koninkryk van God deurgebreek in sy nabyheidsgestalte. Jesus se intreepreek sowel as afskeidspreek het as inhoud die koninkryk van God gehad (Mk 1:14; Hd 1:3). Vir Jesus was die koninkryk van God, God se heerskappy oor sy skepping waardeur alle lewensterreine onder die wil van God gestel word (Deist & Du Plessis 1981:152).

Paulus gebruik by voorkeur die titel *kurios* vir Jesus. Met hierdie titel gee Paulus uitdrukking aan Christus se heerskappy oor alle mense en magte. Die koningskap en heerskappy wat van Jahweh geld word op Jesus toegepas (Flp 2:10).

Die brandpunt van die koninkryksbegrip het met die heerskappy van God te doen. Heyns (1977:7; 1978:276 ev, 352 ev) bespreek die koninkryksbegrip na aanleiding van 'n verskeidenheid dimensies. Die dimensies of fassette van die koninkryksbegrip en -perspektief wat vir die pastoraat van besondere waarde kan wees is:-

1 Die universele dimensie:

Alle aktiwiteite of handeling van die mens wat in gehoorsaamheid aan God geskied is koninkrykshandeling. Nie slegs formele kultiese handeling nie, maar handeling op al die terreine van die lewe het koninkrykswaarde. Jesus vestig met nadruk die aandag van

sy dissipels daarop dat Hy oor alle mag in die hemel en op aarde beskik (Mt 28:19). Alle mense en nasies behoort aan God en moet voor Sy koningskap buig. Waar mense hulle inderdaad onder God se heerskappy onderwerp, breek iets van Sy koninkryk sigbaar deur. Nie slegs die mens nie, maar ook die natuur of ganse kosmos is aan God se wetmatigheid onderworpe en word daar iets sigbaar van God se koningskap. Heyns (1978:280) bring in hierdie verband ook die versoening ter sprake: 'Deur die dood en opstanding van Christus is almal en alles met God versoen en is 'n nuwe wêreld gebore waarin nuwe mense 'n nuwe lewe kan en moet lei' (vgl Kol 1: 20; 3:10). Van hierdie nuwe versoende werklikheid is die kerk eksemplaries in die wêreld teenwoordig. Die Godsryk raak liggaam en siel, wêreld en kerk (Louw 1984:34).

2 Die dinamiese dimensie:

Die koms van die koninkryk is 'n gebeure, dit is nie kant en klaar nie. In Christus het die heerskappy van God in hierdie wêreld deurgebreek en het die groot 'eindhistoriese wêrelddrama 'n aanvang geneem' (Heyns 1978:280). Die koninkryk is besig om in die hede toenemend deur te breek in die vorm van 'n intensiewe sowel as ekstensiewe uitbreiding. Die koms is gerig op die einde, naamlik die finale koms en die volle vervulling van God se beloftes van heil. Dit is gerig op die volvoering van God se plan met hierdie wêreld. Dit is gerig op die algehele onttroning van die magte van sonde en dood. Dit is gerig op die volkome heerlikheid by God in die nuwe hemel en op die nuwe aarde. Dan sal God alles vir almal en alles wees (1 Kor 15:28). Die ryk van God is 'n teenwoordige en toekomstige werklikheid. Die een koms van die ryk het 'n perfektiese moment (alreeds), presentiese moment (realisering) en futuriese moment (nog nie:

voleindiging). Ons leef in die spanningsveld tussen die *alreeds* en die *nog nie* (Ridderbos 1975: 52).

3 Die etiese dimensie:

Die koninkryk van God is die gemeenskap van God met mense wat Sy wil uitleef (Deist & Du Plessis 1981:153). Aangesien Jesus volkome die volle wil van God uitgeleef het, kon sy lewe identies met die koninkryk beskryf word. In die bergrede van Jesus hoor ons die stem van die Koning en sy koninkrykswet of -wil op indrukwekkende wyse. Paulus voer aan hoe Christene deur hulle leefwyse en optrede bewys dat hulle inderdaad koninkryksmense is (Gl 5:21 ev). Die indikatief van die koninkryk gaan gepaard met die imperatief van die koninkrykslewe. In sy nadenke oor die eties-normatiewe implikasies van die koninkryksbegrip, identifiseer Van der Ven (1993:74) vier prinsipes naamlik vryheid, gelykheid, universaliteit en solidariteit.

2.3.2 Implikasies van die koninkryksbegrip vir familiepastoraat

In die lig van die universele dimensie van die koninkryksbegrip moet allereers opgemerk word dat alle lewensverbande kan gestalte gee aan die koninkryk van God. By watter lewensverband daar ookal aan God se wil gehoor gegee word en aan Sy heerskappy onderwerp word, breek iets van die koninkryk sigbaar en konkreet deur (Heyns 1978:354). Die familiepastoraat is betrokke by die familie as koninkryksgestalte. Die familiekring leef dus onder die hand en oog van God, wat 'n geweldige troos vir sowel die familie as die pastor is met die oog op mense en sisteme se funksiebestemming en

doelbestemming voor God. Natuurlik roep dit ook op tot verantwoordelike en gehoorsame optrede aan Sy wil.

Verder het die pastoraat as koninkrykshandeling nie net betrekking op mense se formele godsdiens nie, maar op hulle hele bestaanswerklikheid. Alle aktiwiteite, handelinge en verhoudinge van die Christenmens het immers betrekking op die koninkryk.

Aangesien Christene lewe tussen die *alreeds* en die *nog nie*, word die lewe van Christene ook gekenmerk deur stryd, gebrokenheid en onvolmaaktheid. Families is ook onvoltooid, onvolmaak en ervaar spanning, konflik en stryd. Dit is nie vreemd aan die lewe in die spanningsveld tussen die *alreeds* en *nog nie* van God se ryk nie. Tog staan die lewe van Christene in die lig van die kruisdood en die opstanding van Christus, asook die gawe van die Heilige Gees, in die teken en krag van oorwinning. Volgens Ridderbos (1975:272) is die dominante perspektief van Paulus op die Christelike lewe, een van oorwinning in die stryd. Christenfamilies leef op die oorwinningsgrond van die *alreeds*. Familiepastoraat word ook wesenlik bepaal vanuit die oorwinningsdimensie van die volbragte heilswerk van Christus. Louw (1984:42 ev) gebruik selfs die term *oorwinningsorg* in hierdie verband.

Die belangrikste implikasie van die koninkryksbegrip vir die pastoraat is waarskynlik die saak van *hoop*. In 'n tyd van moedeloosheid, ontnugtering en wanhoop is dit dringend noodsaaklik om in die pastoraat hoop te kommunikeer of soos Capps (1995) dit treffend formuleer om 'agente van hoop' te wees.

Gelowiges se hoop word van twee kante gevoed. Müller (1996a:64) vat dit kort saam: 'Uit die verlede, uit dit wat reeds bereik is, uit die verlossingswerk van Christus; maar ook uit die toekoms, uit die verwagting dat Hy op pad is om alles te kom afhandel, uit die verwagting dat daar iets beters, iets groters wag as dit wat ons nou ervaar.' Hoop verkry stootkrag vanuit die afgehandelde verlossingswerk van Christus. Vanuit die opstandingsoorwinning en in die opstandingskrag van Christus word die stryd met opstandingshoop gevoer. Die hoop laat gelowiges midde-in die stryd en selfs by die dood leef met die oorwinning van die Here, want hoop triomfeer (Rm 8:37). De Jongh van Arkel (1985:90) sluit met die verwysing na God se oorwinning oor alle vorms van kwaad hierby aan en voer dan verder aan: 'Die finale omverwerping van die kwaad lê nog in die toekoms, maar die speerpunt van die koninkryk van God is in die werk van Christus gevestig. Die gelowiges word vandag opgeroep om iets van dié triomf in hierdie lewe te realiseer deur elkeen hul eie klein oorwinning oor die bose te behaal.' Louw (1984:60) wys daarop dat hoop nie kitsoplossings en -antwoorde bring vir lydendes nie, maar 'n alternatiewe verwerkingsmoontlikheid. Lyding word gerelativeer vanuit die opstandingsoorwinning.

Die woorde van Lester (1995:2) maak diep indruk:

Since despair is so painful and debilitating, and because hope is so basic to living joyfully, I am convinced that we need to be more explicit about our commitment to a God who is out in front of us calling us into an open-ended future...Pastoral caregivers represent a God who is aligned 'against the forces of futurelessness'... we represent...a hope based on the promises of God that a new future is always available to us, that numerous possibilities exist in every present circumstance.

Die vooruitsig van die finale en volledige koms van die Godsryk, dien as 'n trekkrag van hoop op ons pad na 'n beter toekoms. Die lewe van Christene is 'n antisipasieproses wat gerig is op die volheid van die heil. Daarom kan Christenfamilies met verwagting leef, moedig die stryd voer en kan die familielewe selfs gekenmerk word deur toekomsdrome (Brueggemann 1993:120). Terselfdetyd strewe families om hul familielewe in te rig volgens die toekomstige werklikheid en nie volgens die algemeen geldende sondige werklikheid nie. Op hierdie pad vier families ook reeds die nuwe en beter toekoms wat vir hulle voorlê (Müller 1996a:67).

Veltkamp (1988:231) verwys na hoop as die toegevoegde waarde in die pastoraat en verduidelik soos volg: 'Pastoraat kent geen "afgeschreven gevallen" niet omdat de pastor zo 'n optimist is, maar omdat hij leeft van het Verhaal van de Levende. Daarop betreft hij die verhalen die mensen hem vertellen- en ziet er zo mèèr in dan ze van zichzelf bevattten: hoop.'

3 SLOTOPMERKINGS

Soos reeds gemeld, is die vertrekpunte wat in hierdie hoofstuk uitgespel is slegs 'n aantal fundamenteel-teoretiese vertrekpunte, wat na my mening van kardinale belang is vir die teorievorming en praktyk van familiepastoraat. Die ontwerp van 'n basisteorie vir familiepastoraat behoort na my mening deeglik rekening te hou met die pastoraat as hulpverlenende, kommunikatiewe en koninkrykshandeling. Waar familiepastoraat, in die praktyk, bewustelik van hierdie teoretiese vertrekpunte uitgaan, kan die pastorale pad saam met families betekenisvoller geloop word.

HOOFSTUK 3

FAMILIEPASTORAAT IS GERIG OP DIE FAMILIE AS 'N EKOLOGIESE GELOOFSISTEEM

In 'n basisteoriese besinning oor familiepastoraat is dit noodsaaklik om sowel die teologiese as sosiologiese perspektiewe en realiteite ten opsigte van die familie, te verreken.

1 BYBELS-TEOLOGIESE PERSPEKTIEWE OP DIE FAMILIE

Die getuienis van die Bybel weerspieël 'n ryke verskeidenheid gesigspunte en aksente waar dit oor die familie handel. Sekere gegewens in hierdie verband is kultuurhistories gebonde, terwyl daar oor ander familiegebruike en -praktyke geen uitdruklike oordeel in die Skrif self uitgespreek word nie. Aanvaar ons dat daar ook 'n bepaalde ontwikkeling en verskuiwing ten opsigte van familiedefiniëring en -funksionering gekom het van die Ou na die Nuwe testament, raak die prentjie alhoemeer kompleks.

In die lig van die beskikbare literatuur oor Bybels-teologiese perspektiewe op die familie, kom dit verder voor asof die kultuuragtergrond asook kerklike tradisie van navorsers, 'n groter rol speel as wat geredelik toegegee of besef word. Dit is daarom hoegenaamd nie vreemd dat teoloë asook sosioloë wat oor hierdie saak hulle op Skrifgegewens beroep, dikwels wyd uiteenlopende standpunte handhaaf nie.

Na aanleiding van die probleme wat sommige aspekte van die tradisionele definiëring van die familie vir die pastoraat en breëre kerklike bediening skep, asook die realiteit van verskeie nuwe vorms van families het dit na my mening noodsaaklik geword om opnuut oor die Bybelse gegewens ten opsigte van familie-wees te besin. Die aspekte en perspektiewe van Bybelse gegewens wat hier bespreek word, is veral dié wat van basisteoretiese belang is en ook toepassingswaarde het vir die ekologiese familiesisteem.

1.1 Die familie as 'n skeppingsgegewe

Al sou aan sommige teoloë toegegee word dat daar in die skeppingsverhale nie sprake is van 'n eksplisiete instelling van die familie nie, word die familie as Goddelike skeppingsgegewe wel op verskillende maniere geïmpliseer.

Die mens is as beeldraer van God geskep en aangestel om Hom op aarde te verteenwoordig en sigbaar te maak (Gn 1:26). Die hele menswees, handelswyse en bestaanswyse van die mens bied 'n uitsig op God. Na analogie van God se drie-enige lewe en sy meervoudige bestaan word die mens se bestaan ook gekenmerk deur 'n meervoudige verhoudingslewe (Heyns 1978:126-134). As beeldraer van God staan die mens in verhouding tot God, medemens, self en die kosmos. Menswees beteken onmiskienbaar saamwees met God en saamwees met die medemens. Die samesyn met die medemens is nie van minder belang of slegs 'n soort aanhangsel tot God se skepping nie, maar staan eerder in die teken van die klimaks van God se skeppingswerk (Gn 1:27; 2:18). Deur die skeppingsordening van God word mense in 'n verhouding van interafhanklikheid en interverantwoordelikheid tot mekaar gestel. Juis deur hierdie verantwoordelike

medemenslike samesyn word God sigbaar gemaak. Müller (1996a:21) se woorde gee uitdrukking aan dieselfde gedagte wanneer hy verklaar: 'Die beeld van God kom in ons navore in soverre ons verantwoordelikheid vir sy skepping, en daarom vir mekaar, neem.' Die familie is een uitdrukkingsvorm van hierdie medemenslikheid of 'n mens sou selfs kon aanvoer dat dit die basiese grondvorm van medemenslikheid is en as sodanig is dit 'n skeppingsgegewe (Heyns 1978:126; Barth 1959:269). God het in die mens die behoefte geskep om deel te wees van 'n familiekring, want dit is nie goed vir ons om alleen te wees nie (Gn 2:18). Die familie is daargestel as 'n integrale deel van die menslike bestaan.

Die terminologie van Adam se eksklamasie: 'Dit is nou eindelijk been van my gebeente en vlees van my vlees' (Gn 2:23; 1933/53 vertaling) dui waarskynlik op meer as 'n huweliksbinding. Dit is opvallend dat uitdrukkinge wat Adam gebruik om sy verhouding tot Eva te beskryf later in die Bybel gebruik word om ook familiebetrekkinge te beskryf. In hierdie verband verklaar Walter Wegner (1970:28): 'The Hebrew words for bone (etsem) and flesh (basar) are frequently used idiomatically to express family and blood relationships either in combination (Gn 29:14; Jdg 9:2; 2 Sm 5:1) or as parallels (1 Chrn 11:1; 2 Sm 19:12-13).' In aansluiting hierby dui die uitdrukking 'een (vlees) word' (Gn 2:24) natuurlik op meer as seksuele eenwording. Tog sluit die eenwording verseker ook seksuele eenwording in en daarmee saam die kinders wat 'n konkrete manifestasie daarvan is (Sell 1981:67).

Dat die familie 'n Goddelike skeppingsgegewe is blyk veral uit die seënwoord van God aan die mens, wat onder andere 'n voortplantingsmandaat insluit: 'Wees vrugbaar, word baie, bewoon die aarde en bewerk dit' (Gn 1:28).

Die wyse wat die huwelik en familie in die hele Skrif aan die orde kom bevestig die Goddelike ordening daarvan. Die gebooie en opdragte van God aan kinders (Eks 20:12; Ef 6:1-3) aan huwelikmaats (Eks 20:14; Ef 5:21-33) asook aan ouers (Dt 6:4-7; Ef 6:4) is enkele voorbeelde van uitsprake wat die familie as skeppingsordening van God erken en bevestig.

1.2 Die familie in die Ou Testament

Die hele sosiale denke van die oud-Israelitiese wêreld was familiegebepaald. Alle intermenslike relasies, binne die volksgemeenskap, op nasionale sowel as op internasionale vlak, was binne die raamwerk van familieverband gesien en hanteer (Vriezen 1966:401). Die individu was nie los van die familie gereken nie, maar is organies verbonde en vorm 'n eenheid met die familie. Die familie is die sosiale eenheid waarin en waaruit die individu geleef het (Blom 1981:138-139; Vriezen 1966:402).

Die basiese familie eenheid van die oud-Israelitiese samelewing was die huishouding (Hebreeus: beth; LXX: oikos). Die kerngesin, soos ons dit vandag ken, het nie werklik selfstandig gefunksioneer nie, maar as deel van die groter familiehuishouding of familiesisteem. Die familiehuishouding het meestal ingesluit die patriarg, vrouens (ook byvroue), kinders, volwasse seuns en hulle vrouens en kinders, slawe, diensknegte en bediendes (en hulle mans of vrouens en kinders) asook almal wat hulle vrywillig onder die beskerming van die patriarg gestel het (Leach 1981:5; Queen et al. 1985:110-111; De Vaux 1968:20). Die Israelitiese familiesisteem is 'n sambreelterm wat 'n groep mense aandui wat saamgebind is deur bloedverwantskap en/of gemeenskaplike woonplek en/of

gemeenskaplike belange, 'n gemeenskaplike geloof en wat in 'n bepaalde lewensgemeenskap met mekaar gelewe het. Familie verwys binne Israelitiese konteks onmiskenbaar na 'n eiesoortige gemeenskap met 'n bepaalde saamhorigheidsgevoel (Louw 1989:33).

'n Aantal verwante familiehuishoudings het saam 'n 'clan' gevorm, terwyl 'n aantal verwante 'clans' op hulle beurt weer 'n stam gevorm het. Die volk was saamgestel uit die twaalf stamme. Al hierdie groepe was meestal beskou as uitbreidings van die familie (Queen et al. 1985:111; De Vaux 1968:21).

Die invloede van omringende volkere het waarskynlik op Israel deurgewerk ook ten opsigte van familiepatrone. Daar is spore van die fratriargale sowel as die matriargale familietipes by Israel te vind (De Vaux 1968:19-20). Tog is die mees algemene familietipe in Israel die patriargale. Die vader het beskik oor absolute gesag oor sy vrou(e), kinders en almal in sy huishouding. Die patriargale familiestruktuur was dus sterk hiërargies.

Alhoewel die oorspronklike bedoeling van God vir die huwelik klaarblyklik monogamies was, het poligamie reeds vanaf Lameg (Gn 4:19) posgevat. Teen die tyd van Abraham was poligamie alreeds 'n aanvaarde kultuurpraktyk en loop dit dwarsdeur die Ou Testament. Na die Babiloniese ballingskap was die poligamiese huwelik egter alhoemeer die uitsondering as die reël (Bybelse Ensiklopedie 1966:220). Beskrywings van die familielewe in die Ou Testament dui aan hoe families primêr ingestel was op oorlewing, die behoud van die familie se materiële vermoëns en 'n lewe in ooreenstemming met die

antieke kulturele norme om die familie se eer te handhaaf. Daar is nie sprake van 'n eenvormige, vaste en Goddelik-geïnkansioneerde familiepatroon of familielewe nie. Tereg maak David E. Garland (1990:21) in hierdie verband die betekenisvolle gevolgtrekking: 'There are no divinely prescribed patterns of how a family is to be structured or to operate.'

1.3 Die familie in die Nuwe Testament

1.3.1 Jesus en die familie

Vele instellings, kultuurpraktyke en lewenswaardes was met die aanbreek van die nuwe testamentiese tyd, hoofsaaklik Judaïsties-Palestyns. Huishoudelike praktyke het met verloop van tyd aanpassings ondergaan tot 'n kombinasie van Joods, Grieks en Romeins. Daar was 'n groot diversiteit met betrekking tot die familielewe en morele kodes (Queen et al. 1985:135). Jesus Christus se koms na hierdie wêreld was 'n gebeurtenis met ingrypende konsekwensies vir die totale lewe van die mens. Soos met talle ander sake het Jesus nie die tradisionele siening van sy tydgenote gedeel oor die familie nie. Jesus het sonder om die tradisionele familie te minag of devalueer, die begrip familie radikaal kom herdefinieer.

Die duidelikste uitspraak van Jesus oor familierelasies tref ons in die Evangelie van Markus aan (Mk 3:21-35). Jesus is in gesprek met skrifgeleerdes wat beweer dat hy van bose geeste besete is. Die feit dat Jesus met so 'n algehele oorgawe hom wy aan die saak van sy Vader dat hy selfs nie tyd het om te eet nie, wek die misnoeë van sy eie familie

wat meen hy raak waansinnig. Daarom het hulle gegaan om hom te gaan haal. Aangekom waar hy besig was, het hulle vir hom laat roep. In hierdie situasie stel Jesus toe die belangrike vraag: 'Wie is my moeder en my broers?' Die antwoord op hierdie vraag het almal gedink, is tog vanselfsprekend. Tog was die vanselfsprekende antwoord nie korrek nie. Op hierdie wesenlike vraag antwoord Jesus self: 'Elkeen wat die wil van God doen, is my broer en my suster en my moeder.' Met hierdie uitspraak herdefinieer Jesus die familie, op radikale wyse (Garland & Garland 1990:230). Familieverwantskap word nie voorts deur biologiese verwantskap bepaal nie, maar deur Jesus se visie te deel en daarvolgens te handel (Westerhoff 1983:255). Wat 'n familie saambind is nie primêr bloedbande nie, maar gemeenskaplike en onderlinge verbintenisse (Garland, D. S. R. 1990b:319). Deur verbondenheid aan Jesus word navolgers van Hom ook tot een nuwe familie saamgebond.

Jesus se kruiswoord aan Maria en Johannes is in hierdie verband besonder insiggewend (Jh 19:26-27). Maria en Johannes word aan mekaar toegewys en inderwaarheid as familie verklaar. Die nuwe familierelasie waarin Jesus se moeder en die geliefde dissipel gestel word, hier rondom die kruisgebeure, verbind die nuwe verhouding op 'n besliste wyse met die verlossingswerk van Christus (Bampfylde 1969:258). Christus se sterwe maak dit moontlik vir mense om nou op 'n ander en nuwe wyse familie van mekaar te word.

Anders as in die Ou Testament waar bloed- en geloofsverwantskap meestal ten nouste met mekaar verweef is, word bloedverwantskap in die Nuwe Testament totaal op die agtergrond geskuif en geloofsverwantskap staan nou op die voorgrond (Blom 1981:142). Die natuurlike genealogie word vervang deur 'n nuwe bloedverwantskap, naamlik die

bloed van Christus wat mense aan mekaar verbind as broers en susters in die Here.

Die impak wat Christus se verlossingswerk op die aard van familie-wees het, blyk ook onmiskenbaar uit die opstandingsverhaal (Jh 20:17). Die verrese Jesus gee aan Maria Magdalena die opdrag om aan sy broers te gaan meedeel dat hy gaan opvaar na 'my Vader en julle Vader'. Dit is die eerste keer in die Johannes evangelie dat Jesus die dissipels as sy broers identifiseer en vir God, sowel sy Vader as hulle Vader noem. Die dood en opstanding van Jesus het nuwesootige familierelasies tot stand gebring.

Jesus het nie die natuurlike familie tot niet kom maak nie, maar eerder die ware bedoeling van God met die familie tot vervulling kom bring deur dit te omskep in 'n gemeenskap of sisteem van ware liefde, selfs vir en aan die wat ontnem is van die voorreg van tradisionele familiebande. So kon die Etiopiese hofdienaar, wat heel waarskynlik volgens gebruik selfs ontman was, die goeie nuus verneem dat niks hom verhinder om deel te word van die familie van die Here Jesus nie (Hd 8:26 ev). Die gemeenskap van gelowiges is 'n gemeenskap waar mense in verhoudings van liefde lewe. Die gemeente is die familie van God waartoe ons weergebore word; 'n familie waar Jesus ons broer en God ons Vader is; 'n familie waar ons medegelowiges as ouers, broers, susters en kinders ontvang (Garland D. S. R. 1990b:319-320).

Op Petrus se opmerking oor hoe hulle alles ter wille van die navolging van Jesus prysgegee het, reageer Jesus met 'n uitspraak wat sy siening van die familie ondubbelsinnig weergee (Mk 10:28-30). Jesus verklaar: 'Wie ter wille van die evangelie afgesien het van huis of broers of susters of ma of pa of kinders of eiendom kry in hierdie

lewe honderd keer soveel huise en broers en susters en moeders en kinders en eiendom' (Mk 10:29-30). Christen-wees beteken om deel te wees van 'n nuwe familie wat die biologiese familie oortref. Hierdie uitspraak van Jesus impliseer ook dat die nuwe familie gekenmerk word deur onderlinge liefde, omgee en versorging van mekaar. In God se familie is almal werklik familie vir mekaar!

Whitehead en Whitehead (1981:344) bevraagteken na aanleiding van Lukas 14:12-14 die selfgenoegsaamheid en absolute belangrikheid van die biologiese familie en maak dan die uiters belangrike opmerking: 'A radical following of Jesus breaks the boundaries and the distinctions between mine and yours. A new order of community, breaking through family and class lines, invites us to a different sense of those to whom we belong.'

In die eerste gemeente, soos ons dit in die boek Handelingte aantref, word die onderlinge familiële verhoudinge op indrukwekkende wyse gedemonstreer deur hulle liefdevolle verbondenheid, omgee en sorg vir mekaar (Hd 2:44-45; 4:32-37). Charles Sell (1981:15) benadruk die noodsaaklikheid dat die kerk veel meer die familiële karakter van die Nuwe Testamentiese kerk moet vertoon, eerder as die institusionele karakter wat tans voorop staan. Wanneer dit gebeur sal ook die wat betekenisvolle familierelasies moes ontbeer, dit in die gemeente vind. In hierdie opsig kan die kerk 'n terapeutiese gemeenskap wees vir individue, kerngesinne, bloedfamilies en enige ander saamleef-, koinonia- of verhoudingsverbande. Selfs nog duideliker vind hierdie familiële toespitsing uitdrukking in die woorde van Newbigin (1978:76): 'The church's responsibility is to develop family relationships - relationships beyond the bounds of kinship - which can germinate and grow Christians.'

1.3.2 Die kerk as die familie van families

In die Nuwe Testamentiese briewe word 'n verskeidenheid beelde en benaminge gebruik wat elk 'n besondere bydrae lewer om die kerk beter te verstaan. Voorbeelde van die belangrikste benaminge is: die verbondsvolk van God, die heiliges, geroepenes, Israel, uitverkorenes, geliefdes, broers en susters asook kinders. Van die bekendste beelde is: die liggaam van Christus, olyfboom, bouwerk, tempel, woning, planting van God, lig, bruid, brief, volkome man, een nuwe mens, kudde en huisgesin of familie van God.

Die kerk word by verskeie geleenthede uitdruklik die 'huishouding' of 'familie van God' genoem (Ef 2:19; 1 Tm 3:15) asook die 'huisgenote' of 'familie' van die geloof (Gl 6:10). Paulus benadruk deurgaans hoe heidene en Jode deur verbondenheid aan Christus alleen, waarlik deelgenote en erfgename van die familie van God word (Gl 4:4-7). Wie in Christus is, is in die familie van God. Binne die familie van God strek die geloofsverwantskap oor alle natuurlike en kulturele grense heen (1 Kor 12:13). Daarom het en moet gelowiges mekaar as familielede aanvaar, as broers en susters. Daarbenewens dui benaminge soos 'geliefdes', 'broers' en 'susters' die familiale aard aan van verhoudinge binne die gemeente as die nuwe familie van God (Flm 16; 1 Kor 8:11).

Dit is opvallend dat 'n groot aantal metafore en benaminge wat gebruik word verhouding- of verwantskapmetafore en benaminge is, veral dan van familieverwantskap, wat aan die eerste lesers goed bekend was. Tereg merk Potgieter (1995:174) op hoe verbasend dit is dat teoloë deur die eeue so min aandag aan hierdie verwantskapmetafore geskenk het.

Selfs met die metafoor van die kerk as liggaam van Christus, teken Paulus die hegte onderlinge verbondenheid van die lede van die liggaam. Wie aan Christus behoort, behoort ook aan mekaar. Wie aan Christus verbonde is, staan in 'n wesenlike eenheidsrelasie tot mekaar (Ridderbos 1975:382-383). Alhoewel Paulus die beeld van die liggaam van Christus gebruik, gee hy tog daarmee ook indirek uitdrukking aan hoe die kerk analoog aan 'n familiesisteem funksioneer, want sê Paulus: 'As een lid ly, ly al die lede saam; en as een lid geëer word, is al die lede saam bly' (1 Kor 12:26, vergelyk ook Rm 12:5,15).

Die Nuwe Testament getuienis aangaande die kerk as familie van God, is onbetwisbaar! Hierdie waarheid stel ons verder voor die eis om nou te besin oor die verband tussen families en die familie van God. Die begrip kerk of gemeente het op verskillende vlakke in die Nuwe Testament gefunksioneer. Dit was aanduiding vir die universele kerk, dit wil sê die gemeenskapsverband van alle gelowiges op aarde. Die begrip was ook gebruik vir al die gelowiges in 'n stad (1 Kor 1:2). Dan is die begrip gemeente ook gebruik vir 'n groepie gelowiges wat op 'n bepaalde plek intens met mekaar saamgeleef het soos 'n hegte familie.

Hulle het gereeld saamgekom, soos wat met 'n familie die geval is en was ook by mekaar se lewens betrokke. Marius Potgieter (1995:170) sê in hierdie verband dat 'samekomste van die geloofsfamilie in huise plaasgevind het, want dit is waar 'n mens immers 'n familiebyeenkoms sou verwag' (Rm 16:5, 16, 23). Die kerk as familie van God, het dus op verskillende wyer-wordende vlakke gefunksioneer.

Die gemeente van God word in die Nuwe Testament opgebou uit huisgemeentes (Hd 11:14; 16:15, 31, 34; 18:8; 1 Kor 1:16; Flm 2; 2 Tm 1:16; 4:19). Dit is juis in hierdie verband wat die gemeente die familie van families genoem word (Wynn 1982:14). Christene was in die Nuwe Testament nie beskou as losstaande individue nie, maar steeds as deeluitmakend van 'n familiesisteem (Blom 1981:142). In gevalle waar persone uit die heidendom na die christendom oorgekom het, is hulle en hulle hele huishouding of familie gedoop (1 Kor 1:16; Hd 11:14; 16:15, 31-34; 18:8). Die familie was dus solidêr, een geheel, een liggaam en onlosmaaklik aan mekaar verbonde (De Ru 1968:175).

Elke familiesisteem was in wese 'n huisgemeente en is as sodanig God se mini-gemeente. Die fenomeen van huisgemeentes het besonder goed uitdrukking gegee aan die bedoeling van God met die gemeente as sy familie. Die huisgroepe was werklik gemeenskappe wat soos 'n familie met mekaar meegeleef het en was betrokke in mekaar se wel en weë (Potgieter 1995:170). Enersyds het dit 'n oormatige individualisme en andersyds 'n ongesonde privatisme van die natuurlike familie of kerngesin teëgewerk (Westerhoff 1983:256).

As samevatting kan gekonstateer word, dat daar 'n eienaardige verstrengeling plaasvind tussen familie en gemeente, waarin die familie tot gemeente en die gemeente tot familie van God word (Bijlsma 1958:76). Die gemeente as die nuwe familie van God, is die familie by uitnemendheid wat vir alle ander families sowel as vir die familieloses tot seën kan wees (Westerhoff 1983:256; Wynn 1982:14).

1.4 Die familie as verbondsgemeenskap

Vanuit Bybels-teologiese perspektief is die familie meer as 'n blote sosiologiese of psigologiese grootheid, dit is ook 'n teologiese entiteit (Louw 1988:40). Die familie staan in direkte verband met die verbond en is teologies gesproke 'n verbondsgemeenskap.

Die inhoud van die genadeverbond: 'Ek sal vir julle 'n God wees, en julle sal vir My 'n volk wees' is 'n sentrale tema in die meeste dele van die Bybel, sowel in die Ou as die Nuwe Testament (König 1986:84). Die verbondsformule wys op die liefdesband wat God tussen Hom en sy mense tot stand bring. Die term verbond is 'n verhoudingswoord wat uitdrukking gee aan die spesiale en vaste liefdesverhouding tussen God en sy gemeente. Potgieter (1995: 190) vat dit na my mening goed raak wanneer hy verklaar: 'Dit is 'n liefdesverhouding omdat dit gebaseer is op die onverstaanbare en onvoorwaardelike liefde van God. Dit is 'n verhouding waarin die liefde van God wat Homself aan ons skenk die mens verander en in staat stel om homself aan die Here in wederliefde te gee.'

Elke verbondsfamilie het die verbondsteken gedra as bewys van die liefdesrelasie wat tussen God en hulle bestaan. In die Ou Testament was dit die besnydenisteken (Gn 17:11) en die Nuwe Testament was dit die doopteken (Hd 2:39; 11:14; 16:15, 31-34; 18:8; 1 Kor 1:16). Elke familiesisteem was 'n gemeente in die klein.

Hier word doelbewus nie aandag gegee aan al die aspekte en teologiese vraagstukke met betrekking tot die verbond nie. Die keuse word gemaak om eerder die aandag toe te spits op daardie aspekte van die verbond wat meer verbandhou met die studieonderwerp.

Die doopverbond of genadeverbond in die Nuwe Testament is begrend in die liefde van God soos dit uitdrukking vind in die verlossingswerk van Jesus. Die doopverbond open waardevolle perspektiewe ten opsigte van die familie as verbondsisteem.

Die doop proklameer die verbintenis van die familie aan die heilvolle indikatief van die verbond. Die indikatief van die verbond, wat deur die doop verseker word, getuig veral van:

* Die liefde van God (Anderson 1985:38): Soos reeds vroeër vermeld is die wesenlike kenmerk van die verbond die liefdesrelasie wat tussen God en die familie tot stand kom. Die verbondsliefde van God is onvoorwaardelik, selfopofferend en getrou.

* Goddelike eienaarskap: Die doop in die Naam van die Vader en die Seun en die Heilige Gees dui op eiendomsreg en seggenskap van die Drie-enige oor die gedooptes. Die familie behoort as gedooptes aan God.

* Eenheid en saamhorigheid: God bind die familie saam tot 'n verbondsisteem. Deur die een doop is hulle ingelyf in die een liggaam van Christus. Almal het een Vader, een Here en dit is ook een en dieselfde Gees wat in almal woon en werk. Die hartklop van die eenheid van die verbondsisteem lê in hulle gesamentlike deel hê aan Christus se Middelaarswerk. Die familie word in die lig van die verbond as 'n verbond- en geloofseenheid waardeur en is meer as 'n institusionele struktuur van die samelewing. Die verbondsfamilie is 'n sisteem, waarin mense in liefde en trou saam wil wees (Bijlsma 1977:44).

* Troos en hoop: Die verbondsfamilie dra die waarborgteken van God-met-ons. Die wete van God se nabyheid en betrokkenheid by die familiesisteem is 'n onuitputlike bron van troos en hoop. Louw (1989:56) wys daarop dat die verbondsfamilie kragtens hulle verbondenheid aan Christus as hulle Here, opgeneem word in sy opstandingsoorwinning en kan leef vanuit die opstandingshoop.

* Versoening: Die ankerpunt van die verbondsfamilie is die versoeningswerklikheid waarvan die doop getuig. Deur die doop bekragtig die Here sy toesegging van versoening en vrypraak aan die verbondsfamilie. Die doop lê die verbinding tussen die verlossingswerk en ons lewe (Barnard 1984:17). Die genade en versoeningswerk van God wat deur die doop bekragtig word, is 'n geskenk van God wat deur geloof ontvang word. Die hele familielewe word onder die genadetekene van God se versoening geplaas.

Die verbondsfamilie staan nie slegs onder die heilryke indikatief van die verbond nie, maar word ook uitgedaag deur die imperatief van die verbond, tot 'n betekenisvolle verbondslewe. Die familie as verbondsissteem het die voorreg en verantwoordelikheid om die verbondsliefde van God in hulle eie familielewe te reflekteer.

* Onvoorwaardelike liefde: Die mees uitstaande kenmerk van God se verbondsliefde is die onvoorwaardelike aard daarvan (Balswick & Balswick 1992:21-26). Juis hierdie aspek van die verbondsliefde staan in die sentrum van die verbondsissteem. Met die toepassing van die verbondskonsep op die familie, verklaar Anderson en Guernsey (1985:40): 'It is covenant love that provides the basis for family...Family is where you are loved unconditionally, and where you can count on that love even when you least deserve

it.' Die verbondsfamilie is 'n liefdesgemeenskap wat onder die opdrag staan om mekaar onvoorwaardelik in liefde te aanvaar en aan mekaar niks anders verskuldig te wees, as die liefde nie (Rm 13:10).

* Troue liefde: God word in die Skrif geteken as die getroue en lojale Bondgenoot, al is sy bondgenote ontrou. God is in sy verbondsliefde getrou soos 'n man wat weier om sy ontroue vrou te laat vaar. Soos die vader van die verlore seun, draai hy ook nie sy rug op sy ontroue bondgenote of kinders nie. God se liefde het geen einde nie, sy trou oorkom ontrou. Die verhouding tussen God en mens word 'n verbond genoem om die sekerheid en stabiliteit van die verhouding te beklemtoon asook die werklike trou van te minste een party, naamlik God (König 1986:102). Die familie as verbondsisteem moet die troue liefde van God weerspieël deur onderlinge volgehoue liefde. Hierdie onderlinge verbondsliefde vind onder andere uitdrukking in 'n groeiende liefdesverbintenis (commitment), toewyding aan mekaar asook 'n voortdurende lojaliteit (Garland & Garland 1990:238; Anderson & Guernsey 1985:44). Vir die gebrokenheid en onvolmaaktheid van hierdie lewe wat ook in die familielewe deurslaan, het God se troue liefde voorsiening gemaak, deur die gawe en opgawe van troue liefde.

* Verbondrelasies: Balswick en Balswick (1992:21-33) se teologiese elemente van familierelasies vat die wesenlike kenmerke en imperatiewe van die verbondsrelasie goed saam as verbond (om lief te hê en bemin te word), genade (om te vergewe en vergewe te word), bemagtiging (om te dien en bedien te word) en intimiteit (om te ken en geken te word).

2 EKOSISTEMIESE PERSPEKTIEF

2.1 Die sisteembenadering

Na Planck se ontdekking ten opsigte van die kwantummeganika het 'n konseptuele rewolusie en paradigmaverskuiwing plaasgevind. Hierdie nuwere nie-Cartiaanse benadering, verstaan en beskryf alles wat waargeneem word, veral in terme van relasies eerder as individualisties, holisties eerder as reduksionisties en dinamies eerder as staties (De Jongh van Arkel 1987:60-87). Die teorie wat ontwikkel het om die relasies en verbande in die empiriese werklikheid te beskryf staan bekend as die 'General Systems Theory' (Anderson & Guernsey 1985:7-11). Hierdie teorie het wye inslag gevind en invloed uitgeoefen op meeste wetenskappe. Sisteemiese denke sien alles en almal as deel van 'n groter geheel, eerder as 'n groter geheel wat uit bepaalde dele bestaan. Die groter geheel word 'n sisteem genoem.

Alhoewel daar nie ten volle eenstemmigheid bestaan oor die eksakte betekenis van wat 'n sisteem is nie, onderskryf meeste sisteemiese denkers ten minste 'n aantal wesenlike sisteemkenmerke (vergelyk Anderson & Guernsey 1985:7-11; De Jongh van Arkel 1985:40-43; 1987:183-250; Barker 1986:39-45; Hoffmann 1981; Anderson 1984; Montgomery 1982:4-10).

* Daar bestaan 'n legio definisies van wat 'n sisteem beteken. Meeste definisies wat van 'sisteem' gegee word, bevat as kerngedagte die oorspronklike bedoeling van Von Bertalanffy naamlik 'a complex of interacting elements' (aangehaal deur Barker 1986:37). Na my mening gee Firet (1980:41) nog 'n duideliker en skerper definisie

wanneer hy verklaar wat hy onder sisteem verstaan: 'een arrangement van delen tot een te onderscheiden, typisch geheel.'

* Die uitstaande kenmerk van 'n sisteem is dat die geheel meer is as slegs die somtotaal van die dele. Die dele van 'n sisteem is interafhanklik. Een gevolg hiervan is dat verandering in een deel van die sisteem ook verandering in die ander dele tot gevolg het. Kousaliteit binne 'n sisteem is sirkulêr eerder as liniêr. Binne 'n sisteem gebeur dinge dus nie in 'n direkte relasie van oorsaak en gevolg nie.

* Verder het alle sisteme grense. Die grense kan in mindere of meerdere mate, toe of oop wees. Toe grense is ondeurdringbaar en voorkom dat iets daar inkom of uitgaan. Sisteme wat inligting met hulle sosiale omgewing uitruil, word oop sisteme genoem. Die praktiese teologie is veral geïnteresseerd in oop sisteme, dit wil sê, sisteme wat in 'n uitwisselingsrelasie tot die omgewing staan (Firt 1980:41). Daar kan onderskei word tussen 'n sisteem, subsisteem en suprasisteem byvoorbeeld die familie is 'n sisteem, die kinders, ouers en ander betekenisvolle persone is subsisteme en die sosiale omgewing of gemeente of werksituasie ensomeer is suprasisteme.

* Sisteme is dinamies. Verhoudingsisteme word gekenmerk deur dinamiese interaksieprosesse en -patrone. Sisteme is ook in interaksieproses met die omgewing. Deur hierdie sikliese interaksie verander sisteme sowel as die omgewing. Sisteme kan verander deur aanpassings of deur transformasie. Koherensie of ook genoem homeostasis verwys na die vermoë en neiging van 'n sisteem om identiteit en stabiliteit te bewaar te midde van verandering. Verandering of transformasie van 'n sisteem kan skielik en op

onvoorspelbare manier plaasvind. Kommunikasie of terugkoppeling is belangrik vir die goeie funksionering van 'n sisteem.

2.2 Die familie as ekosisteem

Op wetenskaplike vlak word die familie beskou as 'n sisteemeenheid. Die familiesisteem-perspektief kom neer op 'n holistiese benadering nl. elke deel van die familie word verstaan in terme van die familie as geheel (Balswick & Balswick 1992:35,36). Geen persoon is 'n geïsoleerde individu nie, maar elkeen is 'n persoon binne 'n netwerk van verhoudinge of 'n sisteem. Reeds in die vroeg vyftiger jare het terapeute van skisofreniese pasiënte ontdek dat 'n individualistiese werkswyse nie die gewenste uitwerking het nie. Terselfde tyd het terapeute ook 'n positiewe bevinding gemaak. Deur die familie as eenheid by terapie te betrek het terapeute beter verstaan hoe die optrede van die skisofreniese persoon binne die interaksiepatrone en funksionering van die familiesisteem pas. Langsaam het daar toe in die bewussyn van die terapeute 'n belangrike verskuiwing gekom naamlik van die individu, van die persoon self, na die groep of familie waarvan die persoon deel uitmaak, van intrapersoonlike konflikte na interpersoonlike en kontekstuele manier van sien (Van den Blink 1983:59) Die familie/verhoudingsisteem was almeer as die pasiënt beskou (Barker 1986:2-18; Wynn 1982:31).

Vir die pastoraat het sistemiese denke in hierdie opsig implikasies. Pastorale sorg aan die familie as sisteem vereis dat die familie as eenheid benader en bedien word. Die familie word is meer as bloot die somtotaal van die onderskeie familieledes se gedrag. Soos 'n musiek-komposisie meer is as die saamgevoegde note daarvan, so is die familie meer

as die somtotaal van die individue betrokke daarby (Wynn 1982:28). Veel eerder word die familie beskou as 'n netwerk van interpersoonlike verhoudinge waarbinne 'n kringloop van dinamiese interaksies voortdurend plaasvind. Die familielede maak saam deel uit van 'n kringloop van interaksies, waarby die aksie van 'n afsonderlike lid die aksies van alle ander lede beïnvloed en omgekeerd (Blom 1982:144). Die dinamiese familiesisteem word gekenmerk deur onderlinge wissel-werking en wedersydse beïnvloeding. Vanweë interafhanklikheid het die aksie van 'n familielid 'n uitwerking op die hele familie. Elke verandering raak al die familielede. Die interaksieproses van elke familie word gekenmerk deur bepaalde interaksiepatrone. Binne die familiesisteem lê daar ook kragte opgesluit wat dié van die afsonderlike familielede ver oortref. Beraders het in hierdie verband lankal reeds ontdek dat die familie die vermoë besit om lewens te breek of te bou. 'n Bekende gesegde onder terapeute in hierdie verband lui 'by the family you were broken, by the family you will be healed' (Wynn 1982:28).

Wanneer die familie as ekosisteem benader word, val die klem op die kontekstuele verstaan van die gedragpatrone, dit wil sê, hoe die gedrag van 'n familie inmekaar pas ('fit'). Hierdie passing van 'n sisteem geskied nie alleen intern nie, maar ook tegelyk na buite met die omgewing en word koherensie genoem. Die individu pas in by die familie, die familie pas in by die omgewing en saam pas hulle in, by die groter ekologiese geheel (Aldus Hoffmann 1981:344-348).

Die relasionele aard van mense binne familiesisteme moet dus in die pastoraat ernstig geneem word. Die familiebehoefte wat eie is aan families as ekosisteme, moet deur die pastoraat bedien word.

2.3 Die ekologiese familie

'n Ekologiese perspektief bied die wydste moontlike kyk na sisteme, ordes van sisteme, en verhoudinge tussen sisteme (De Jongh van Arkel 1991:70).

Tradisioneel is die familie meestal in terme van die kerngesin gedefinieer d.w.s. 'n getroude paar en hulle kinders. Die kerk het hierdie sosiologiese definisie van die gesin in die verlede rustig oorgeneem en selfs normatiewe waarde daaraan geheg. Die kerngesin as tradisionele gesinsvorm word dikwels geïdealiseer en selfs as die Bybelse ideaal voorgedhou (Müller 1996a:15). Hierdie tradisionele definisie van die familie skep egter toenemend vir die kerklike bediening in die praktyk sowel as prinsipieel, probleme.

In die samelewing van ons tyd kom al hoe meer alternatiewe familieforms en nuwe realiteite navore byvoorbeeld hersaamgestelde families waar daar stiefouers en stiefkinders voorkom; enkelouer huishoudings (weens dood, egskedding of ongehede ouerskap); kinderlose gesinne; familie met aanneemkinders of kinders in pleegsorg; volwasse kinders wat hulle bejaarde ouers huisves en versorg; persone wat nie almal bloedverwante is nie en om verskillende redes saamwoon, saamleef en funksioneer soos 'n hegte familie byvoorbeeld kommunes, tehuise, saamwoonmaats, ander groepsbehuisingsopsette ensomeer. Persone wat nie saam onder eendak met 'n familie woon nie, maar tog as deel van die familiesisteem funksioneer byvoorbeeld een of ander bejaarde vrou wat as ouma van die familie funksioneer, 'n hegte vriend of vriendin wat prakties deel van die huishouding word, 'n belangegroep of selgroep wat soos familie vir mekaar is ensomeer (Garland D. S. R. 1990b:318-319; Kanter 1974:178).

Nog 'n familierealiteit in die moderne samelewing wat nie geïgnoreer kan word nie is die mobiliteit van een of albei ouers wat vir korter of langer periodes weens werkverpligtinge tussen die huis en werk moet pendel (Müller 1996a:15). Verder is daar tans in die nuwe Suid-Afrika groter blootstelling aan en bewuswording van familiekonsepte van ander kultuurgroepe. So is die poligamiese huwelik by sekere kultuurgroepe (eie aan Afrika) aanvaarbare praktyk, terwyl dit eiesoortige uitgebreide familie-groepe tot gevolg het. Biologiese en sosiologiese familie-vorming val nie in hierdie gevalle noodwendig saam nie (Queen et al. 1985:11).

Die sosiologiese realiteite van die samelewing oor die familie het onwillekeurig 'n impak op die kerk en stel nuwe eise asook uitdagings aan die kerklike bediening. Meer persone en kerklidmate, as wat ons graag sal wil toegee, leef vermoedelik nie in tradisionele kerngesinne nie (Ongelukkig, sover vasgestel kon word, is toepaslike statistieke oor hierdie bepaalde aspek in verband met die families van ons land of kerke, nie beskikbaar nie). In die Verenigde State is slegs twintig persent van families, tradisionele kerngesinne (vgl. Garland D. S. R. 1990b:318).

Kanter (1974:177-178) wys op 'n verskuiwing in die rigting van, wat hy noem 'post-biological family'. Die families van die verlede was, volgens Kanter, veral gedefinieer volgens vasgelegde biologiesebepaalde verhoudinge. Hierteenoor word families toenemend volgens die kwaliteit van verhoudinge bepaal en lê die krag van families van die toekoms in hulle vermoë om doelbewus 'family feeling' te skep, ongeag of hulle bloedverwante is of nie (Kanter 1974:178).

'n Sisteemperspektief op die familie fokus eerder op die familiële aard van verhoudinge as die biologiesbepaalde en wetlike rolbesetting. Dit is die familiële aard van verhoudinge wat die familie definieer en nie sondermeer bloedverwantskap nie. Garland D. S. R. (1989:196-197) gee die volgende toepaslike definisie van familie vanuit ekosistemiese perspektief: 'An ecosystemic perspective defines the family as the set of relationships that endure over time and contexts through which persons meet their needs for intimacy, sharing of resources, help, commitment, and sharing of life purposes.' Ongeag bloedverwantskap, is almal wat die keuse maak en hulle daartoe verbind om in 'n wedersydse verhouding te leef wat familiëlefunksies vervul, familie vir mekaar. Alle betekenisvolle persone is dus volgens hierdie siening deel van die familiesisteem. Hierdie perspektief en definisie van die familie het die geweldige voordeel dat alle familievorms daarby ingesluit word. Om hierdie perspektief en definiëring van die familie te onderskei van die tradisionele biologiesbepaalde kerngesin, stel Garland voor dat ons eerder van ekologiese familie moet praat.

Die herdefiniëring van die familie is nie slegs 'n reaksie op samelewingsrealiteite nie, maar ook as gevolg van 'n herbesinning oor die betekenis van familie-wees in die lig van die Skrif. Op teologies-prinsipiële vlak bied die tradisionele biologiesbepaalde kerngesindefinisie van die familie ook probleme. Alhoewel ons in die Skrif met kerngesinverhoudinge te doen kry en dit ook geëer word, word die familie nie sodanig gedefinieer nie.

Aan sowel die Ou as Nuwe Testament is die ekologiese verstaan van die familie nie vreemd nie. Soos reeds aangedui (vergelyk 3.1.2) sluit die familie alreeds in die Ou

Testament meer as bloedverwante in. Ook persone wat gemeenskaplike woonplek en/of belange en/of geloof deel asook in lewensgemeenskap leef, was as deel van die familiesisteem beskou. Hier is dus alreeds in 'n bepaalde sin sprake van 'n soort ekologiese familie. Verder het ek ook die mening uitgespreek dat daar in die Ou Testament geen vaste en Goddelikgesanksioneerde familiepatroon of -vorm is nie. Vanuit die verbondsperspektief was die hele huishouding, sonder uitsondering, as verbond- of geloofsisteem beskou. Die familie funksioneer dus alreeds in die Ou Testament as 'n soort ekologiese geloofsisteem.

Daar is ook vroeër (vergelyk 3.1.3.) aangedui hoe Christus die familiekonsep radikaal herdefinieer het. Die familie word volgens Christus gedefinieer, nie deur bloedverwantskap nie, maar deur verbondenheid aan Hom en aan mekaar. Christus bind mense saam, oor alle natuurlike en kulturele grense heen, tot 'n nuwe ekologiese geloofsisteem, naamlik die gemeente of ook genoem, die familie van God. Hierdie nuwe familie, het ons gesien, funksioneer op verskillende groterwordende vlakke en word veral gekenmerk deur die familiale aard van die onderlinge verhoudinge.

Alhoewel daar nie te veel waarde aan die etimologie van 'n woord geheg moet word nie, is dit tog opvallend, dat volgens Leach (1981:5), die oorspronklike Latyns-Romeinse 'familia', 'n hele huishouding aangedui het eerder as bloedverwantskap. Selfs die etimologie dui dus in die rigting van 'n ekologiese verstaan van die familie.

Die ekologiese definiëring van die familie het belangrike implikasies vir familiepastoraat:

- 1) Alle familiesisteme, ongeag die teenwoordigheid of afwesigheid van bloedverwantskap, kan deur familiepastoraat bedien word.
- 2) Alle lidmate en ander persone binne die gemeente se invloed sfeer, ongeag die agtergrond en situasie ten opsigte van hulle bloedfamilie, kan as deel van 'n ekologiese familiesisteem binne die gemeente bedien word.
- 3) Dieselfde bedieningsmodel kan gebruik word, wat veral gerig is op die ontwikkeling van gesonde familie verhoudinge asook die ontmoeting van basiese verhoudingsbehoeftes binne alle familiesisteme.
- 4) Aangesien familiepastoraat deel is van die gemeentebediening en die ekologiese families hier ter sprake, ook binne gemeentekonteks funksioneer, benader familiepastoraat die ekologiese familie as 'n geloofsisteem.
- 5) Christene benader ekologiese families in die pastoraat bepaald as 'n eiesoortige geloofsisteem, naamlik 'n Christelike geloofsisteem. Hierdeur word families in verband gebring met Christus se heerskappy (koninkryksperspektief), Middelaars- en verlossingswerk (verbond en soteriologiese perspektief), teenwoordigheid en betrokkenheid deur sy Gees (Pneuma-tologiese perspektief) asook sy verwagte weerkoms wanneer hy sy werk in ons en die hele skepping finaal sal voltooi (eskatologiese perspektief).

HOOFSTUK 4

FAMILIEPASTORAAT HET 'n MULTIDIMENSIONELE PERSPEKTIEF OP VERHOUDINGSPROSESSE

1 INLEIDING

Soos reeds vroeër aangetoon (vergelyk hoofstuk 3) is die mens geskape as 'n verhoudingswese. Die mens is 'n wese wat in verhoudinge lewe. Geen mens lewe in 'n lugleegte, in isolasie of bestaan op 'n psigo-sosiale eiland nie. Die relasionele aard van die mens word op verskillende maniere deur 'n groot aantal persone benadruk:

- *Heyns* (1974:79) stel dit soos volg: 'As menswees beteken om as-iemand-te-lewe, dan beteken menswees ewe fundamenteel om in-verhoudinge-te-lewe.'
- Die Ou Testamentikus *Westermann* (Childs & Patton 1988:32-34) aksentueer by herhaling ten opsigte van die skepping van die mens, dat die mens onmiskienbaar geskape is om saam met ander en in relasie tot ander te lewe.
- By *Barth* vind ons ook hierdie relasionele denke oor menswees. Volgens Barth (1959:290) bestaan die essensie van menswees in die geskape wees in samesyn met mekaar. Barth verwys ook hier na die skepping van die vrou as die klimaks van die skepping, want nou bestaan die mens in meervoud.

- *Buber* (1970:53 ev) gaan ook van die basiese uitgangspunt uit, dat die mens in relasies bestaan. Die *ek* bestaan alleen volgens Buber in relasie of samehang met die *u* en word bepaal vanuit die *ek-u* relasie.
- Die Nederlandse teoloog *H Berkhof* stel sy standpunt oor die mens se relasionele aard, in duidelike taal: 'Wij zien nu weer heel duidelijk dat de relaties geen aanhangsel van het wezen zijn, maar zelf het wezen van de mens uitmaken' (1960:46). Teoloë is dit grootliks eens dat die mens in vier wesenlike relasies staan naamlik tot God, die medemens, self en die kosmos (Berkhof 1960:46; Heyns 1974:79 ev).
- Die wesenlike belang van die relasionele aard van die mens se bestaan kan moeilik vir *Clinebell* (1979:27) oorskat word, soos hy dit self stel: 'We human beings do not just have relationships. In a profound sense, we are our relationships.'
- *Heitink* (1979:88-91) verwys in hierdie verband na die mens as 'n kommunikatiewe sisteem wat van kleins af reeds opgeneem is in 'n eie relasionele-wêreld en wat alleen vanuit hierdie relasies verstaan kan word. Mense kan dus alleen vanuit die relasies waarin geleef word, verstaan word.

Bogenoemde uitsprake bevestig die belangrikheid van 'n verhoudingsfokus sowel as 'n sisteembenadering in die pastoraat. Aangesien die mens 'n verhoudingswese is wat in verhoudingsisteme leef en alleen as sodanig verstaan en bedien kan word, is 'n verhoudingsfokus in familiepastoraat onvermydelik. Basisteoreties moet dus verklaar word dat 'n verhoudingtoespitsing in familiepastoraat essensieel is.

2 'N MULTIDIMENSIONELE PERSPEKTIEF OP VERHOUDINGSPROSESSE.

Daar is niks staties omtrent 'n familiesisteem nie. 'n Familiesisteem is voortdurend in 'n dinamiese proses betrokke. Families is aktiewe, bewegende, veranderende en ontwikkelende sisteme (Anderson 1980:2). In 'n verskeidenheid opsigte is daar sprake van prosesse binne familiesisteme (Hoffman 1981:50, 156 ev). Nie alleen is persone wat deel is van die familiesisteem voortdurend in 'n ontwikkelingsproses nie, maar die familiesisteem is self ook aanhoudend in 'n proses van ontwikkeling. Hierdie ontwikkelingsproses word gekenmerk deur 'n samebundeling van 'n verskeidenheid prosesse wat gelyktydig, in wisselwerking en op verskillende vlakke funksioneer. Met die oog op hierdie verskeidenheid prosesse, kyk familiepastoraat met 'n veelhoekige lens of 'n verskeidenheid lense na familiesisteme. Wanneer die verhoudingsproesse van familiesisteme op hierdie wyse benader word, het ons met 'n multidimensionele perspektief te doen. Hierdie multidimensionele perspektief op verhoudingsproesse dien as belangrike basisteoretiese oriënteringspunt met betrekking tot die verhoudingsfokus in familiepastoraat.

2.1 Garland se ontwikkelingsmodel van familieverhoudinge.

D. E. Garland (1990:35 ev) se prosesmodel verteenwoordig 'n bepaalde perspektief op familie-ontwikkeling wat dit na my mening, uitnemend geskik maak vir benutting as deel van 'n basisteoretiese raamwerk met betrekking tot die verhoudingstoespitsing in familiepastoraat. Die primêre redes waarom ek meen dat bogenoemde model so uitmuntend as teoretiese raamwerk dien vir die verhoudingsfokus van familiepastoraat, is veral tweevoudig. Eerstens is dit een van die weinige (of moontlik enigste) modelle wat die

ontwikkelingsfases sowel as die gepaardgaande verhoudingsprosesse identifiseer asòòk in een model integreer. Tweedens het Garland se model 'n wyer toepassing en is meer algemeen geldend as meeste ander verstaansraamwerke, wat hoofsaaklik op die tradisionele kerngesin ingestel is. Garland se model is van toepassing op families van alle soorte en vorms, ook op ekologiese families.

2.1.1 Die onderbou van die Garlandmodel: verhoudingsprosesse

Die prosesse van verhoudingsontwikkeling word deur Garland benut as denkraamwerk vir die beskrywing van familie-ontwikkeling. In die ontwikkeling van Garland se model, is daar veral van drie kante 'n sterk invloed op haar denke uitgeoefen, naamlik Wynne se verhoudings-prosesse; Terkelson se behoeftevervullingsproses; en die verbondskonsep van verskeie denkers as basis vir die verstaan van die ontwikkeling van familieverhoudinge (Garland & Pancoast 1990: 35ev; Garland D. S. R. 1990b:322-324).

Lyman Wynne (1984:297-317) identifiseer in sy *epigenesis* van duursame verhoudingsisteme, vier opeenvolgende prosesse naamlik verbondenheid/sorg (proses van komplementêre liefdevolle binding), kommunikasie (gedeelde fokusse, uitruiling van betekenis en boodskappe), gesamentlike probleemoplossing (deel take, belange en aktiwiteite) en wederkerigheid (vernuwing en verdieping van verhoudinge deur die vorige drie prosesse namate die familie verander). Elke proses veronderstel die vorige en bou daarop voort. Op elkeen van die reeds genoemde vier prosesvlakke vind daar 'n fluktuering van funksionering plaas byvoorbeeld, op die vlak van verbondenheid en sorg mag funksionering wissel tussen emosionele oorbetrokkenheid tot ontrekking of verwerping.

Wanneer die kwaliteit van die verhouding se funksionering op een vlak bevredigend is, beweeg dit voort tot 'n volgende prosesvlak.

'n Ander bousteen vir die onderbou van Garland se model is ontleen aan Terkelson (Carter & McGoldrick 1980:21-52). Hierdie bousteen is die voortgaande proses van wedersydse behoeftevervulling. Die volgehoue vervulling in mekaar se behoeftes is die belangrikste proses volgens Terkelson, wat die ontwikkeling van familieverhoudinge bepaal. Namate familielede se behoeftes oor tyd heen verander, is daar ook 'n verandering in die verhoudingsprosesse om die bepaalde behoeftes te vervul.

Die laaste fundamentele bousteen wat Garland in haar onderbou inspan, het met die verbondskonsep te doen. Die implisiete kontraktuele aard van verhoudinge, is aanvanklik op beloning ingestel. Later verdiep verhoudinge sodanig in verbintenis ('commitment') en toewyding aan mekaar dat dit meer 'n verbondskarakter as 'n kontraktuele karakter dra. 'n Verbondsverhouding is onvoorwaardelik en beloning vorm nie langer die basis daarvan nie. Familie-wees impliseer die bestaan van 'n verbondsrelasie (Garland D. S. R. 1990b:324).

2.1.2 Fases van familie-ontwikkeling

Meeste modelle of teorieë van die ontwikkelingsfases of lewensiklus van families, is ingestel op die verskillende stadia en ouderdomme van kinders, die rolle en status van familielede of die kom en gaan van familielede. Dienooreenkomstig word die lewensiklus dan in verskillende aantal stadia ingedeel, van vyf tot vier-en-twintig stadia (Carter & MacGoldrick 1989:5-10). Al hierdie teorieë met betrekking tot die lewensiklus van families

het egter die leemte dat dit slegs van toepassing is op die tradisionele kern- en uitgebreide gesin.

In onderskeiding van bogenoemde teorieë is Garland se model so ontwerp dat dit ook in hierdie opsig 'n wyer toepassing het as op die kern- en uitgebreide gesin. Garland identifiseer vyf fases van ontwikkeling waardeur alle families, ook ekologiese families beweeg, naamlik hofmakery, formasie, bondgenootskap, konsolidasie en transformasie (Garland D. S. R. 1989:199; Garland D. R. S. 1990b:324-331; Garland & Pancoast 1990:40-51).

Volgens Garland behels die onderskeie fases die volgende:

Hofmakery: Die ontwikkeling van 'n familie begin by hofmakery. Dit is die periode van voorbereiding vir en die keuse van ('n) ander met wie daar saam 'n familie gevorm wil word. Met betrekking tot die kerngesin verwys hierdie fase na die vlerksleep, uitgaan en verlowing wat later op die huwelik uitloop. Dit mag ook verwys na die tydperk wanneer 'n huwelikspaar oorweeg om 'n baba aan te neem. Selfs die swangerskapydperk kan as 'n proses van hofmaak getipeer word, want die ouers berei hulself voor vir die koms van die nuweling. Daar is ook 'n hofmaakfase tussen stiefouers en stiefkinders. Wanneer ou vriende die moontlikheid oorweeg om hegter saam te leef, deur meer lewensbelange en -bronne met mekaar te deel, dan is daar ook sprake van 'n hofmaakproses. Om 'n familiële verhouding te begin bou met 'n familielose kind of gestremde of enige ander persoon, dan gaan dit gepaard met 'n hofmaakproses. Die verhouding tussen persone is gedurende hierdie fase primêr kontraktueel of voorwaardelik en word gekenmerk deur vrae soos: sou 'n ander soort verhouding of 'n ander persoon beter wees, in die lig van dit wat ek kan bied en ook my eie

behoeftes?

Formasie: Wanneer daar 'n toenemende verbondenheid plaasvind en 'n implisiete of eksplisiete besluit geneem word om familie vir mekaar te word, dan het die formasiefase aangebreek. Gedurende hierdie fase is die ontwikkeling van 'n kontraktuele verhouding tot 'n verbondsverhouding in proses. Namate verbondenheid, omgee en sorg op die voorgrond tree, ontwikkel daar 'n familiekoheisie. In die praktyk beteken hierdie formasiefase: 1) Persone voel meer intiem met mekaar. 2) Persone maak aanspraak op bepaalde regte ten opsigte van mekaar. 3) Persone ontwikkel 'n gevoel van hoort-bymekaar en dat die verhouding 'n groter permanensie het. 4) Persone deel gemeenskaplike take en verbintenisse.

Bondgenootskap: Wanneer daar tussen persone 'n gevoel van intimiteit, verbondenheid, permanensie, wedersydse sorg en koheisie ontwikkel het vind 'n oorgang na die fase van bondgenootskap plaas. Bondgenootskap is die werkfase van die familielewe. Gedurende hierdie fase word die gemeenskaplike lewenstake en verbintenisse deurgewerk en verder uitgewerk. Tydens hierdie fase mag die familiegrense oop en toe maak namate persone die familiekring verlaat of daaraan toegevoeg word. Dit kan geskied deur biologiese ouerskap, aanneming, stiefouerskap of informele ouerskap. Daar kan ook omgesien word na iemand buite die huishouding. Kamermaats mag ook besluit om nog 'n kamermaat te akkommodeer. Vir vele families hou die bondgenootskapfase dan ook 'n herhaling van die vorige fases in as gevolg van 'n nuweling wat in die familiekring geïnkorporeer word. Alhoewel kommunikasie by die vorige ontwikkelingsfases veronderstel word, is kommunikasie by hierdie fase van wesenlike belang. Tydens hierdie fase ontwikkel 'n

gemeenskaplike verstaan ten opsigte van sekere essensiële sake soos byvoorbeeld, wat dit beteken om familie te wees. 'n Verdere verhoudingsgroeipunt wat deel vorm van hierdie fase, is gesamentlike probleemoplossing. Alle persone wat binne een of ander verband van familiële verhoudinge saamleef, staan voor die uitdaging om die vaardighede van kommunikasie en probleemoplossing baas te raak.

Konsolidasie: Kenmerkend van hierdie fase is die proses van afsluiting en voltooiing van lewensake en verbintenisse wat in die vorige fase sentraal gestaan het. Die belangrikste sake wat in hierdie fase aan die orde kom is: 1) Verkleining van ledetal. Dit kan byvoorbeeld plaasvind deur vrywillige verlating van 'n jongvolwassene wat die ouerhuis verlaat of 'n kamermaat wat besluit om uit te trek. Die verkleining van die ledetal kan natuurlik ook gedwonge wees deur die dood of gevangeneeming van een van die lede. 2) Veranderinge in die familie-omgewing as gevolg van gebeurlikhede soos werkverandering, werkloosheid of aftrede. 3) Gevaar van verlies of transformasie van kardinale familieverhoudinge byvoorbeeld as gevolg van die terminale siekte van 'n lewensmaat of hegte vriend. Met hierdie fase beweeg die familie nader aan die einde van sy bestaan in huidige vorm. Die verhoudingherdefiniëring wat gedurende hierdie fase plaasvind, fokus veral op 'n groeiende wederkerigheid. Die geslaagde balansering tussen afstand en nabyheid sowel as tussen outonomieit en intimiteit, bevorder wederkerigheid.

Transformasie: Belangrike familieverhoudinge loop ten einde vanweë verskillende redes byvoorbeeld die dood van 'n lewensmaat of die dood van 'n jarelange kamermaat of 'n kind wat in pleegsorg is wat terugkeer na die biologiese ouers of 'n gestremde wat sy saamwoonreëling met ander gestremde vriende opskort om op sy eie te gaan woon. Hierdie

is nie in werklikheid die finale fase van familie-ontwikkeling nie, maar die begin of oorgang na 'n volgende siklus. Wanneer betekenisvolle verhoudinge beëindig word, word so 'n persoon weer spoedig in 'n volgende sosiale netwerk of familiekring opgeneem. Deel van transformasie is hofmaking met die oog op 'n nuwe of aangepaste familiesisteem. Die fases funksioneer in hierdie opsig dus siklies.

Skematiese voorstelling van die Garlandmodel:

Ontwikkelingsfases	Verhoudingsprosesse
1 Hofmaking	Kontraktuele verhouding
2 Formasie	Toenemende verbintenis
	Binding/behoort
	Sorg
	Intimiteit
	Aanspraak op regte
	Verbondsverhouding
	Permanensie
3 Bondgenootskap	Definiëring van gemeenskaplike take
	Kommunikasie
	Gesamentlike probleemoplossing
4 Konsolidasie	Wederkerigheid
5 Transformasie	Herdefiniëring van bestaande of opname in nuwe sisteem

2.1.3 Betekenisvolle uitgangspunte in die Garlandmodel

In die Garlandmodel setel daar, myns insiens, implisiet sowel as eksplisiet sekere belangrike uitgangspunte wat van basisteoretiese belang vir familiepastoraat is:

- 1) Familiewording sowel as familie-wees is 'n dinamiese proses.
- 2) Die familieproses word gekenmerk deur fases en gepaardgaande prosesse van ontwikkeling.
- 3) Alle familiesisteme deurloop (op eie wyse en teen eie tempo) dieselfde fases en prosesse.
- 4) Verhoudingsproesse staan sentraal in die proses van familie-ontwikkeling.
- 5) Familiepastoraat is toegespits op die ontwikkeling en versterking van verhoudinge tussen lede van die familiesisteem.
- 6) Hierdie model bied 'n konsepsuele raamwerk vir familiepastoraat aan alle soorte families.

2.2 Voortdurende onderhandelingsproesse as fokuspunt vir familiepastoraat.

Onderhandelingsproesse is 'n kardinale deel en dimensie van die normale verhoudingsproesse wat eie is aan die funksionering van familiesisteme. Teoreties kan onderskei word tussen intra-familiale en ekstra-familiale onderhandelingsproesse. Eersgenoemde fokus meer op die interne onderhandelingsproesse, terwyl laasgenoemde meer op die eksterne onderhandelingsproesse ingestel is. Hierdie onderhandelingsproesse kan egter nie van mekaar geskei word nie en is deel van die hele familieproses.

Alhoewel teoretici verskil ten opsigte van die indeling, groepering, werking, verhouding en

benoeming van onderhandelingsprosesse, is daar egter geen twyfel by hulle oor die aanwesigheid en uitwerking daarvan op die familiesisteem nie (Anderson 1984:33 ev; Barker 1986:65 ev; De Jongh van Arkel 1989:94 ev; Garland D. S. R. 1989:197 ev; Louw 1989:78 ev; Melito 1985:89 ev).

Meeste van die verhoudingsprosesse kan beskryf word as dualiteitprosesse in terme van die spanning wat dit aandui tussen twee komponente byvoorbeeld outonomieit en wederkerigheid. In hierdie dualiteitsprosesse word die ideaal of gesonde funksionering meesal beskou as 'n fyn balans tussen die spanningskomponente. Die unieke funksionering van elke familiesisteem moet egter nooit uit die oog verloor word nie. Wat vir die een familie gesonde funksionering is, is nie noodwendig presies dieselfde vir die volgende familie nie.

2.2.1 Interafhanklikheid: outonomieit en wederkerigheid.

Die interafhanklikheid van mense binne alle menslike sisteme word reeds deur die skepping van die eerste mense, wat op mekaar aangewese is, weerspieël (Gn 2:18-24). Dwarsdeur die hele Bybel word die interafhanklikheid van mense, wat uitdrukking vind in outonomieit en wederkerigheid, aangetref. By oud-Israel was al die lewensverbande interafhanklik en ook gekenmerk deur 'n bepaalde saamhorigheid (De Vaux 1968:20-21). Kragtens die verbond het hierdie saamhorige interafhanklikheid nog sterker binne elke lewensverband gegeld. Dit was veral binne die familieverband, wat as 'n hegte eenheid gefunksioneer het, waar hulle sterk op mekaar aangewese was en die gemeenskaplike belange van die familie op die hart gedra het (Swanepoel 1996:3). In die Ou Testament was die outonomieit (indiwidu se

belange) egter ondergeskik aan die wederkerigheid (groepsbelange) binne die verbondsisteem (vergelyk Hoofstuk 3.1.2). Die Nuwe Testament betuig hoe God in Christus, Sy mense saamvoeg tot 'n organiese eenheid van interafhanklikheid. Die metafoor wat dikwels vir die kerk gebruik word in hierdie verband is die liggaamsmetafoor, by name die liggaam van Christus. Die liggaamsmetafoor gee op skitterende wyse uitdrukking aan die interafhanklikheid van Christene soos dit uitdrukking vind in outonomieit en wederkerigheid (1 Kor 12:12 ev; Ef 4:11-16).

Die ekosistemiese perspektief benader die familie as 'n interafhanklike sisteem. Vir die familie om interafhanklik te funksioneer vereis dit sowel outonomieit as wederkerigheid. Daar vind voortdurend 'n onderhandelingsproses binne die familiesisteem plaas, met die oog op 'n gesonde balans tussen die outonomieit van die individu en die wederkerigheid van die gesamentlike familiekring. In hierdie voortdurende onderhandelingsproses om interafhanklikheid, is dit ten diepste sonde in die gestalte van selfdeïffikasie of selfnegasie wat probleme lewer (Anderson 1984:53). Aan die anderkant skep die liefde van God en die Heilige Gees 'n egte samesyn binne die familie as geloofsisteem, waar daar genoeg ruimte is vir die individu se eiesoortige behoeftes en outonomieit (Louw 1989:79).

2.2.2 Differensiëringsproses: afsonderlike-saamwees

Die proses van familie-wees en individualisering word gekenmerk deur 'n dialektiek en polariteit van afsonderlikheid en gesamentlikheid. Anderson (1984:60 ev) gebruik die term '*being separate together*' om hierdie dialektiese proses te beskryf ten opsigte van die individualisering binne die familiekring. Blom (1981:147-148) verwys in hierdie verband

na die polêre spanning van '*samen en gescheiden*' wees in die proses van individualisering. 'n Ongunstige verloop van die proses kan volgens Blom (1981:148) lei tot oor-individualisering (isolasie) of andersyds tot onder-individualisasie (fusie, versmelting), terwyl 'n gunstige verloop lei tot '*betrokken individuatie*'. In so 'n geval voel 'n persoon in kontak met ander, sowel geskei as verbonde.

Elke familie funksioneer voortdurend iewers op die kontinuum tussen oordrewe individualisering aan die een kant en andersyds 'n oormatige vervlegtheid. Combrinck-Graham (1985:139-150) wys daarop dat die lewenspiraal van die familiesisteem ossilleer tussen sentripetale (nabyheid na binne) periodes en sentrifugale (oopmaak of loslaat na buite) periodes. Hierdie ossillasie-toestande van die familie beskryf alleen maar die vorm (shape) van die familie op bepaalde ontwikkelingsstadia. Differensiasie en kohesie se betekenis hang hier af van die familiesisteem se ontwikkelingsperiode. Differensiasie sal byvoorbeeld makliker verloop solank dit saamval met die sentrifugale ontwikkelingsperiode in die ossillasie van die familiesisteem.

Die differensiasieproses van afsonderlike-saamwees verwys na die belangrikheid van emosionele afstand sowel as nabyheid; persoonlike selfdefiniëring sowel as deelname in die familieproses; progressiewe emosionele losmaking van die familiesisteem van oorsprong sowel as die eenheidsband daarmee (Anderson & Mitchell 1993:21 ev; Anderson 1984:60-63; De Jongh van Arkel 1989:94-105).

In die hele Skrif figureer die basiese gedagte van *afsonderlike-saamwees* redelik prominent. Reeds in Genesis 2 word gesê dat die man sy ouers sal *verlaat* en sy vrou *aankleef* (ou

vertaling). Hierdie paradoks (verlaat: aankleef) en spanning tussen afstand en nabyheid, kenmerk die verhaal van die hele Bybel en Christelike godsdiens (Müller 1996a:33). Buiten al die talryke voorbeelde in die Ou Testament hiervan (naamlik: Abraham, Moses, Israel, Dawid, meeste profete, Daniël, Ester, Jona, Nehemia ensomeer) kom dit ook in die Nuwe Testament voor. Jesus het self die pynlike pad geloop van differensiasie of losmaking. Die ervaring met Sy familie by die tempel (Mk 3:31-34) sowel as die sorgervaring teenoor Sy moeder by die kruis (Jh 19:17) getuig hiervan. Die afskeidervarings tussen die dissipels en Jesus, voor die dood en hemelvaart van Jesus, vertoon ook tekens hiervan (Jh 13-17; Hd 1:6-11). Die kerkbegrip (afsonderlik het elke lidmaat 'n unieke gawe, maar funksioneer saam met al die ander lidmate van Sy kerk as organiese eenheid) en die eskatologie (die *alreeds* en die *nog nie*) word verseker ook gekenmerk deur die dualiteitsproses van afsonderlikheid en gesamentlikheid asook afstand en nabyheid.

Die differensiasieproses binne die familie as geloofsstelsel is 'n Christelike roeping. Reeds by die doop bevestig God Sy besittingsreg oor elke kind van gelowige ouers. Kinders behoort allereers aan God en is as sodanig God se kinders vir ouers (Anderson 1984:62-63; Müller 1996a:39; Louw 1989:82). Voortspruitend hieruit het ouers die verantwoordelikheid om hulle kinders te help tot selfdefiniëring, bemagtiging en bevryding sodat hulle kan wees en doen waartoe God hulle roep. Ouers mag in die lig hiervan nie kinders in veilige bewaring of op sleeptou hou nie (Müller 1996a:39). Na twee kante moet gewaak word in die differensieeringsproses, enersyds dat kinders ('n lid van die familiesisteam) nie so vasgehou word dat die losmaking vertraag of stagneer nie en andersyds dat kinders (lid van familiesisteam) nie voortydig uitgestoot word nie. Vir die ekologiese familie geld dieselfde differensiasieproses. Soos alle ander ouers het pleegouers ook die verantwoordelikheid om

kinders te begelei tot differensiasie. Kamermaats, tehuisbewoners en alle sisteme waar familiële verhoudinge funksioneer, is geroep tot afsonderlike-saamwees. Die ontwikkeling van afsonderlike-saamweesverhoudinge by alle familiesisteme, vind nie sommer net plaas nie, maar moet deurlopend onderling onderhandel word.

2.2.3 Balanseringproses: kohesie en aanpasbaarheid

Familiepastoraat wat werk vanuit 'n eksosistemiese perspektief kyk na die funksionering van familiesisteme, onder andere deur die lens van die balanseringproses wat voortdurend in sisteme plaasvind, met betrekking tot kohesie en aanpasbaarheid. Die 'circumplex model' van Olson, Sprenkle & Russel (1979:3; 1983:70) is 'n besonder paslike fokuslens vir pasgenoemde perspektief op die funksionering van familiesisteme.

Oor die doel met die gebruik van die 'circumplex model' in die pastoraat moet egter geen misverstand bestaan nie. Na my mening, moet hierdie model nie gebruik word as 'n soort voorskrif oor hoe 'die ideale', 'die gelukkige', 'die normale' of 'die gesonde' familie behoort te funksioneer nie. Verder behoort hierdie model nie te dien as 'n soort meetinstrument in die hand of denke van die pastor as soort 'ekspert', om vinnige diagnoses te maak oor hoe gesond of siek, goed of sleg 'n sisteem funksioneer nie. Tereg wys Olson en ander (1983:71) in hierdie verband daarop, dat dit wat presies vir 'n bepaalde familie die beste is, sal verskil van familie tot familie. Onder andere speel die kultuuragtergrond van 'n familie 'n bepalende rol. Hierby kan nog menige ander faktore gevoeg word wat die unieke funksionering van sisteme voortdurend beïnvloed, byvoorbeeld persoonlike omstandighede of krisisse binne die sisteem, die sosio-ekonomiese agtergrond en konteks,

ontwikkelingstadia van persone en sisteme asook ander omgewingsfaktore. Reiss (Hoffman 1981:100) se siening in hierdie verband is verhelderend, aangesien hy wegbeweeg van 'n kategorisering van families op 'n skaal van funksioneel tot disfunksioneel en verkies om elke familie se funksionering te sien in relasie met die bepaalde familie se eie 'idiosyncratic paradigm', eerder as 'n vooropgestelde idee van wat gesonde of siek funksionering behels.

Volgens my oordeel lê die doel en waarde van die 'circumplex model' veral daarin, dat die pastor in die lig van die familiekring se eiesoortige funksionering, meer in pas kan kom met 'n bepaalde familiesisteem, om saam met hulle 'n pad te loop. Dit dien ook as hulpmiddel om fyner op die golflengte van die betrokke familiekring in te skakel, sodat hulle verhaal duideliker gehoor kan word.

Met die 'circumplex model' beoog Olson en ander (Olson, Sprenkle & Russell 1979:3-28;1983:69-83) om die funksionering van huwelik- en familiesisteme te meet in terme van die verhouding tussen kohesie en die aanpasbaarheid daarvan. In elke huwelik- en familiesisteem is daar voortdurend 'n onderlinge onderhandelingsproses, bewustelik of onbewustelik, aan die gang oor die balans tussen kohesie en aanpasbaarheid. Daarom kan na hierdie proses verwys word as 'n balanseringsproses van die twee komponente of dimensies, kohesie en aanpasbaarheid.

Onder aanpasbaarheid word basies verstaan die vermoë van die familiesisteem om aanpassings te maak in antwoord op interne en eksterne veranderings byvoorbeeld veranderings by familielede, nuwe omstandighede, omgewingsfaktore ensomeer (Olson, Russell & Sprenkle 1983:70; Garland D. S. R. 1989:198). De Jongh van Arkel (1989:100)

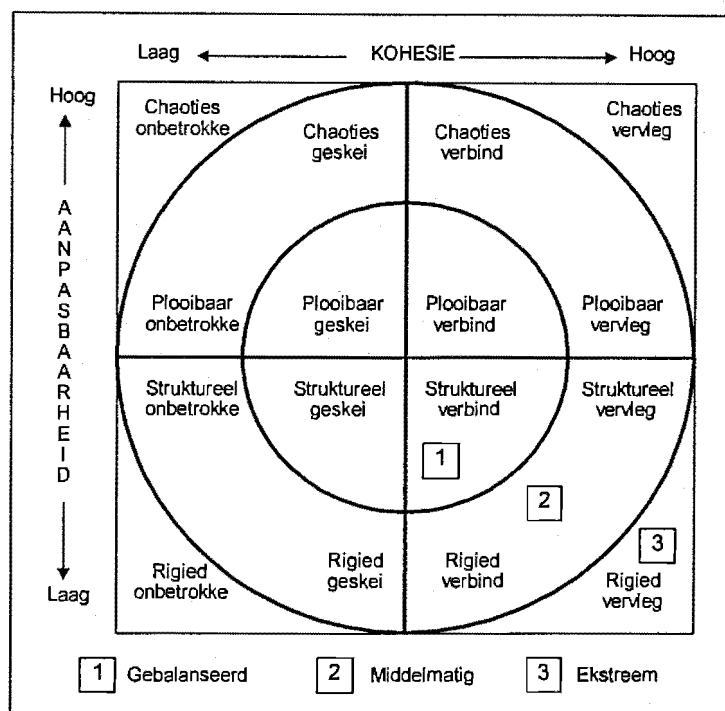
gee Olson en ander se verstaan van aanpasbaarheid behoorlik weer wanneer hy verklaar: 'Gesinsaanpasbaarheid verwys na die vermoë van 'n gesinsisteem om in respons op situasionele en ontwikkelingstres, die gesagstruktuur, rolverhoudings en die reëls wat vir verhoudings geld, aan te pas.' In aansluiting by die 'circumplex model' verwys aanpasbaarheid volgens Müller (1996a:52) na die wyse waarop reëls en gebruike gehandhaaf word en hy noem dan voorbeelde van twee uiterstes, enersyds rigiditeit (te veel struktuur: reëls is belangriker as mense; reëls bly basies dieselfde al verander omstandighede; reëls is daar om gehoorsaam te word) andersyds chaos (te veel plooibaarheid: daar bestaan prakties geen reëls nie; almal maak soos hulle wil). Daar bestaan volgens Olson en ander (Olson, Russell & Sprenkle 1983:71) vier vlakke van aanpasbaarheid: rigied (baie laag), gestruktureerd (laag tot matig), plooibaar (matig tot hoog) tot chaoties (uiters hoog), vergelyk diagram op bladsy 74. In hierdie opsig word die optimale funksionering van familiesisteme meestal gekoppel aan 'n dinamiese balansering tussen plooibaarheid en gestruktureerdheid (Garland D. S. R. 1989:198).

Kohesie verwys na die mate van emosionele bande wat tussen persone bestaan en hang nou saam met Minuchin se kontinuum van vervlegtheid-onbetrokkenheid (Barker 1986:85). Kohesie het te doen met die belewing van emosionele binding en emosionele outonomie binne die familiesisteem.

'n Familiesisteem wat veral gekenmerk word deur emosionele verbondenheid, is intens by mekaar se doen en late, lief en leed betrokke en is onder alle omstandighede aan mekaar lojaal. Te sterk emosionele bande en onderlinge betrokkenheid bring vervlegtheid mee. Probleme van een lid resoneer in hierdie geval deur die hele familiesisteem (Hoffman

1981:72), want grense tussen persone het so vervaag dat familieledede hulself as mekaar se verlengstuk ervaar (Müller 1996a:52; Garland 1989: 199). Waar familieledede nie meer goed onderskeid maak tussen mekaar se gevoelens en ervarings nie, praat Blom (1981:148) van '*symbiotiese fusies*' waaronder familieledede ly. Die vermoë by so 'n vervlegte familiesisteem om aanpassings te maak is dikwels problematies, want sê Hoffman 'The cross-connections between the parts and subparts of a family system can be so rich that efforts of any element of that system to find a new solution or to introduce the kind of random searching that is the essence of trail-and-error adaptation cannot succeed' (Hoffman 1981:77).

'n Familiesisteem wat deur emosionele geskeidenheid gekenmerk word, laat groter ruimte vir die groei, outonomie en differensiëring van familieledede. Te veel geskeidenheid het onbetrokkenheid tot gevolg en kan lei tot 'n toestand van chaos in die familiesisteem (Olson, Sprenkle & Russell 1983:70). In so 'n familiekring leef persone verby mekaar en daar is min sprake van kontak op emosionele vlak (Garland 1989:199). By hierdie '*loszand*' familiesisteme ly familieledede volgens Blom (1981:148) onder 'n '*rigide outistiese afsondering*'. Daar is vier vlakke van kohesie volgens Olson en ander (Olson, Sprenkle & Russell 1983:70) naamlik baie laag (onbetrokke), redelik laag (geskei), matig hoog (verbind) tot uiters hoog (vervleg). In diagramvorm word dit soos volg weergegee:

Die twee dimensies van aanpasbaarheid en kohesie is met mekaar geïntegreer om die 'circumplex model' te vorm (Olson, Sprenkle & Russell 1983:71).

'n Aantal slotopmerkings oor hierdie balanseringsproses is nodig. Hierdie model kan 'n waardevolle hulpmiddel vir die pastor wees, veral om 'n beeld te kry van hoe 'n bepaalde sisteem met familiële verhoudinge, oor hulle eie funksionering dink en voel. Daar moet gewaak word teen 'n te simplistiese hantering en toepassing van enige model, ook van die 'circumplex model'. Elke lewende sisteem is meer kompleks as wat enige model kan beskryf of weergee. Elke familiesisteem is op eie wyse voortdurend besig met 'n balanseringsproses van die twee komponente, aanpasbaarheid en kohesie. Hierdie balanseringsproses geskied na gelang van interne en eksterne omstandighede. Familiesisteme beweeg afwisselend op verskillende vlakke van aanpasbaarheid en kohesie. Selfs binne 'n sisteem kan subsisteme op verskillende vlakke van aanpasbaarheid en kohesie

beweeg (Hoffman 1981:102). Barker (1986:87) vestig die aandag tereg op Olson en ander se betekenisvolle opmerking 'it is less important where the family falls in the circumplex model than how they feel about their levels of cohesion and adaptability.'

2.3 'n Teologiese fokus op verhoudingsprosesse

Vanuit 'n geloofsperspektief is die familieproses nie slegs 'n sosiologiese of psigologiese aangeleentheid nie, maar ook 'n teologiese gebeurtenis. Die familieproses word in die pastoraat veral benader as 'n teologiese saak en vanweë die eie en tipiese aard van die pastoraat werk dit onwillekeurig met 'n teologies-gekleurde fokuspunt (Velkamp 1988:118 ev). Die teologies-gekleurde fokus en perspektief funksioneer in die pastoraat die sterkste.

Die verbondsrelasie tussen God en mens word dikwels as paradigma en metafoor gebruik, vir die verhoudingsaspek van familiesisteme (Anderson & Geurnsey 1985:17 ev; Chartier 1978:54 ev; Louw 1989:50 ev; Balswick & Balswick 1991:19 ev).

Anderson en Guernsey (1985:27-54) wend die verbondsbegrip aan as paradigma vir die familiesisteem. Dit is veral die onvoorwaardelike verbondsliefde wat hulle as basis vir die familie-interaksie benadruk.

Chartier (1978:54-61) vind 'n model vir ouerskap in die liefdevolle vaderskap van God. God se liefde word uitgebeeld deur sy vaderskap. Chartier noem dan sewe interafhanklike kenmerke of dimensies van die Vader se liefde wat kan dien as model vir ouerskap nl. sorg, respons, dissiplinering, gee, respek, ken en vergewe.

In sy teologiese perspektief op die familie aanvaar ook Louw (1989:50-68) die verbond as paradigma. Volgens Louw beteken dit dat die grond vir die bestaan van die familie as eenheid nie in die familie self nie, maar in God se beloftes en trou geleë is. Die doopverbond stel die familiekring in relasie tot God en ook in relasie tot mekaar. Die familiesisteem is dan ten diepste 'n verbondsisteem. In die verbond staan die vaderskap van God voorop en daarom staan ouers en familielede onder die opdrag om iets van God se vaderskap op aarde te weerspieël. Die implikasies van God se vaderskap vir ouers en onderlinge familieverhoudinge omvat volgens Louw veral die gesindheid van opofferende liefde, onvoorwaardelike aanvaarding en onderlinge eensgesindheid.

Alhoewel Balswick en Balswick (1992:19-33) ook die verbond as vertrekpunt neem, ontwikkel hulle 'n teologie van familieverhoudinge wat 'n afgeronde en geïntegreerde geheel vorm. 'n Mens sou selfs van 'n teologiese-teorie kon praat. Dit is veral die skerp fokussering van hierdie teologie op die verhoudinge van die familiesisteem, wat dit van al die ander onderskei. Daarom word hierdie teologiese-teorie dan ook nadruklik 'n teologie van familieverhoudinge genoem.

Juis die toegespitste fokus op familieverhoudinge sowel as die breë toepaslikheid, maak hierdie teologie van Balswick en Balswick na my mening besonder geskik en waardevol vir die familiepastoraat wat op verhoudingsprosesse ingestel is. Hierdie teologie van familieverhoudinge omvat vier min-of-meer opeenvolgende, maar nie-liniêre, stadia nl. *verbond, genade, bemagtiging en intimiteit*. Hierdie elemente of stadia van familieverhoudinge word afgelei van hoe God in die Skrif met mense in verhouding tree en meeleeft.

Volgens Balswick en Balswick (1992:21) behoort familieverhoudinge dinamies te groei deur voortdurend in 'n spiraalgang voort te beweeg na dieper vlakke van verbondsverbintenis, genade, bemagtiging en intimiteit.

Op hierdie punt is dit nodig om die vier teologiese temas, elemente of stadia van Balswick en Balswick se verhoudingsteologie nader te omskryf.

* *Verbond*: Die kernsaak waarom dit in die verbond gaan is die onvoorwaardelike verbintenis of liefde, wat veral deur God gedemonstreer is in sy rol as vader. Die Ou Testament vertel op voortreflike wyse hoe God in sy onvoorwaardelike en troue verbondsliefde met sy volk besig gebly het. In die Nuwe Testament word Jesus self by uitnemendheid die uitdrukking en bewys van God se onvoorwaardelike liefde. Na analogie van God se onvoorwaardelike verbonds-verbintenis, vorm 'n onvoorwaardelike verbintenis die grondslag en hartklop van gesonde familieverhoudinge.

Balswick en Balswick skets ook die alternatiewe soorte verbintenis wat in familieverhoudinge aangetref kan word. Hulle onderskei tussen vier soorte verbintenis nl. 'n unilaterale en bilaterale soort, by sowel die voorwaardelike as die onvoorwaardelike verbintenis. Die unilaterale onvoorwaardelike verbintenis word die *aanvangsverbond* genoem, terwyl die bilaterale onvoorwaardelike verbintenis die *volwasse verbond* genoem word. Tipies van die moderne lewe is persone huiwerig om hulself heelhartig tot 'n saak te verbind. Daarom is daar ook sprake van voorwaardelike verbintenis waar persone 'n huwelik of verhouding ingaan met die verstandhouding 'solank my behoeftes vervul word is alles wel anders loop dit ten einde.' Indien albei partye in 'n verhouding hierdie

verstandhouding het, is dit 'n tipiese bilaterale voorwaardelike verbintenissen.

* *Genade*: Vanuit die sekuriteit wat die verbondsliefde bied, ontwikkel 'n atmosfeer van genade in die familieverhouding. Hierdie atmosfeer van genade omvat wedersydse aanvaarding en vergifnis tussen familielede. Hierdie verhoudingskenmerk van genade, is gegrond op God se handeling van onverdiende guns. Die inkarnasie en versoeningsdaad deur Christus is die volle uitdrukking van God se genade. Ons verhouding tot God is gegrond op genade en nie op die wet nie. Omdat God ons vergewe het kan ons mekaar ook vergewe. God het ook die familieverhoudinge so ontwerp dat dit in 'n atmosfeer van genade eerder as in terme van die wet, uitgeleef moet word.

* *Bemagtiging*: Terwyl verbond verwys na die onvoorwaardelike liefdesverbintenissen en genade nadruk lê op die onderliggende atmosfeer van vergifnis asook aanvaarding, is bemagtiging ingestel op die opbouende werking van God in die lewens van mense. In die lering en lewe van Jesus word dit die duidelikste hoorbaar en sigbaar. Die gevierde boodskap van Jesus laat dit weerklink: *'Ek het gekom sodat hulle die lewe kan hê, en dit in oorvloed'* (Jh 10:10) asook *'Maar aan almal wat Hom aangeneem het, dié wat in Hom glo, het Hy die reg gegee om kinders van God te word'* (Jh 1:12). In ons verlore en magtelose toestand van sonde het God die reg en mag kom gee om kinders van Hom te word. Hierdie is 'n goddelike voorbeeld van bemagtiging. Jesus het bemagtiging nuut kom definieer en deur sy lewe gedemonstreer toe hy dienaar van almal geword het. Familielede is geroep daartoe om mekaar te dien en mekaar op te bou. Hiervoor is die onbeperkte krag van God tot hulle beskikking deur die Heilige Gees se werking in hulle. Eerder as om ander in ons mag te hou, stel God ons in staat om ander te bemagtig sodat hulle alhoemeer die mense kan

word wat God wil hê hulle moet wees.

* *Intimiteit*: Die Christelike geloof is uniek hierin dat ons God Hom persoonlik aan ons kom bekend maak het. Dit het Hy veral deur Christus kom doen. God wat Hom aan ons kenbaar gemaak het en ons ook ken, spoor ons in die Skrif aan om ons diepste gedagtes en gevoelens met Hom te deel in gebed. 'n Familie wat in liefde hulself aan mekaar verbind het en in die atmosfeer van genade met mekaar saam leef asook mekaar opbou, sal ook instaat wees om sò van harte met mekaar te kommunikeer dat hulle mekaar alhoemeer en intiemer sal leer ken. Die vermoë van familieleden om hulle gevoelens openlik met mekaar te kommunikeer is van kardinale belang vir die groei van familieverhoudinge.

Bogenoemde teologiese-teorie en perspektief is uiters geskik vir gebruik in die pastoraat aan alle sisteme wat deur familiale verhoudinge gekenmerk word.

2.4 Teologiese simbole van Everett

Daar bestaan 'n ryke verskeidenheid teologiese of Christelike perspektiewe op die huwelik en die familie. Kennis van die belangrikste perspektiewe is vir die pastoraat van allergrootste belang, want elke huwelikspaar en familie moet verstaan word teen die agtergrond van hul eie huweliks- en familiewêreld waaruit hulle kom.

Everett (1985:35 ev) maak van vier teologiese simbole naamlik sakrament, verbond, roeping en gemeenskap gebruik, om vanuit Christelike oogpunt, die huwelik en familie uit verskillende hoeke te belig. Die vier sleutel-Christelike simbole verteenwoordig basiese

perspektiewe wat deur Christene oor eeue heen in een of ander vorm, kombinasies, model of konstellasië ten opsigte van die huwelik en familie, voorgestaan is. Die vier simbole wys volgens Everett (1985:122) op die blywende beginsels en waardes wat Christene altyd behoort na te streef in hulle persoonlike, huweliks- en familielewes. 'n Gesonde teologie hou rekening met al vier simbole. Everett neem as uitgangspunt dat die betekenis van die huwelik oor tyd heen 'n verandering en verskuiwing ondergaan het met betrekking tot sosiologiese subjek (weg van die huishouding en meer tot die huwelikspaar en -persone), relasionele model (weg van die model van hiërargie en organisme tot dié van egalisme) asook teologiese simbool. Alhoewel daar toenemend 'n verskuiwing gekom het in die rigting van gemeenskap as sentrale simbool vir die huwelik het daar tog ook onder Christene 'n nuwe openheid en waardering vir al vier die basiese benaderings en perspektiewe oor die huwelik en familie posgevat.

2.4.1 Die huwelik as sakrament

'Sakrament' word hier nie gebruik as verwysing na 'n amptelike genademiddel van die kerk nie. Die woord 'sakrament' word hier bloot gebruik om na 'n bepaalde simboliese betekenis van 'n saak byname die huwelik (en familie) te verwys. Hier is dus geen sprake van 'n keuse vir die Roomse sakramentsleer of 'n ondermyning van die Gereformeerde sakramentsleer nie. By hierdie benadering word benadruk dat God se genade deur die natuur werk eerder as een of ander opgelegde orde. Die huwelik en familie word as skeppingsordening gesien waardeur die genade van God werksaam is. Die familie is die kerk in die klein of soos Paulus dit stel 'n 'huishouding van geloof'. Die huwelik en familie word hier verstaan as 'n model van die kerk se onderlinge verbondenheid en liefde en

terselfdertyd ook as werktuig van die kerk se uitreiking en dienslewering na buite. Die Christelike huishouding bied nie alleen in liefde beskerming aan mekaar nie, maar gee ook uitdrukking aan hierdie liefde teenoor die wêreld (Everett 1985:37,38).

In die formulering van Everett se eietydse teologie van die huwelik stel hy die punt nog duideliker dat die aksent op die huishouding nie 'n doel opsigself is nie, want die familie is nie 'n eiland nie. Die huishouding is die voorportaal tot die wyer wêreld. Die huishouding is 'n plek waar mense hulle inoefen en voorberei vir hul openbare lewe. Everett (1985:119) stel dit soos volg: 'The household is more a little theater than a refuge, a dress rehearsal than a retreat.' Die kerk (o.a. deur die pastoraat) moet families in hierdie 'rehearsal'- proses ondersteun, veral terwille van die kinders. Everett (1985:118,119) meld dat dit in hierdie verband waarskynlik meer korrek sou wees om van 'the sacrament of parenthood' as 'sacrament of marriage' te praat. In hierdie opsig weerspieël Everett (1985:40) se siening ook trekke van die sakramentele perspektief wat die huwelik en familie as 'n 'school of faith' reken, waar elkeen se lewe binne die huishouding 'n bron van openbaring van God se liefde en geloof vir mekaar kan wees.

'n Ander fasset van die sakramentele perspektief op die huwelik en familie, waarna Everett (1985:40) verwys, knoop aan by die vereenselwiging met Christus se sterwe en opstanding. Binne die huwelik en huishouding word daar selfofferend teenoor God en saam met mekaar die pad van Christus in die wêreld geloop.

2.4.2 Die huwelik as roeping

Die huwelik word as roeping beskou wanneer dit in respons op 'n roeping van buite die huwelik self, geleef word. Die huwelik word hier nie in die skepping begrond nie, maar in die gemeenskaplike roeping tot dissipelskap en diens aan God.

Die betekenis van roeping ten opsigte van die huwelik neem talle vorms aan. Die huishouding, die huwelik ingesluit, staan in antwoord op God se roepstem, in diens van die *herskepping* en die *koms van die koninkryk*. 'n Ander aksent wat by die roepingsperspektief aangetref word, is om die huwelik te benader as 'n vorm van dissipelskap. Man en vrou is vanweë hulle albei se geroepenheid tot dissipelskap, gelykwaardig (eerder as vanweë hul natuurlike geskiedenis). Verder bestaan daar ook die aksent wat die lewe van individue binne die huwelik en familie in nouer kontak met God plaas. Die huwelik is dan die arena waar huweliksmaats die bepaalde deugde en karakter nastreef en uiteleef, waartoe God hulle roep byvoorbeeld geduld, nederigheid en selfoffering (Everett 1985:43,44). Volgens Everett (1985:115) moet die roeping veel wyer verstaan word. Die roeping van 'n huwelikspaar het onder andere ook betrekking op die skepping en opvoeding van 'n gesin. 'n Huwelikspaar se roeping moet ook uitgeleef word op al die ander terreine van hulle lewe, byname hulle beroepslewe en res van hulle openbare lewe.

2.4.3 Die huwelik as verbond

By die verbond as simbool van die huwelik dien die verhouding tussen God en mens as uitgangspunt vir die huwelik. In onderskeid van die huwelik as roeping waar die

verantwoordelikheid van mense tot God op die voorgrond staan, staan die verhoudinge van mense tot God en mekaar prominent, by die simbool van die verbond. Roeping vestig ons oë op 'n doel, verbond vestig ons aandag op die struktuur van verhoudinge (Everett 1985:47).

Die verbond as simbool belig die verbondsfamilie as 'n nuwe gemeenskap wat gekenmerk word deur nuwe verhoudinge in die wêreld. Die simbool van verbond is ryk aan dialoog en slaag veral daarin om 'commitment' en verhouding te verenig.

In sy toepassing van die verbondsimbool onderskei Everett (1985:102) tussen twee soorte verbonde wat voortspruit uit die huwelikverhouding naamlik die huweliksverbond en ouerskapverbond. Dit is veral in die uitleef van die ouerskapverbond waar iets van God se troue verbond sorg en verbondsliefde uitdrukking vind.

2.4.4 Die huwelik as gemeenskap

Gemeenskap as simbool lê klem op die resonans tussen twee persone se natuur, aard en kwaliteite. Die huwelik is 'n manifestasie van hulle inherente ooreenkoms en wederkerigheid. Gemeenskap berus op die intieme en emosionele korrespondering tussen persone. Everett (1985:94) stel dit metafories soos volg: 'Here two beings create a whole new field of force out of the congruence of their own energy patterns.' Vanuit hierdie perspektief kan huweliksmaats op vele vlakke kommunikeer en vorm hulle 'n kommunikatiewe eenheid waar hulle hulself vir mekaar kan oopstel en ervaar dat hulle verstaan asook aanvaar word. Genade werk volgens hierdie siening deur die struktuur van

die persoonlikhede van die betrokke individu in 'n huwelik. Gemeenskap veronderstel hier ook gelykheid van mag om die proses van weder-kerigheid aan die gang te hou. Die unieke liefdesgemeenskap tussen twee bepaalde huweliks-maats is 'n manifestasie en simbool van God se liefde (Everett 1985:53).

Volgens Everett is *gemeenskap* die sentrale en primêre simbool vir die eietydse egalitêre huwelik. Patton en Childs (1988:84) betwyfel na my mening tereg die uitsondering van gemeenskap, as die 'major metaphor'.

2.4.5 Die waarde van Everett se simbole vir familiepastoraat

Die benaderings en sienings soos deur die simbole van Everett voorgestel, is deur hom hoofsaaklik gemik op huwelike. Na my mening is hierdie perspektiewe ewe-toepaslik op families. Die teologiese simbole van Everett voorsien die pastor van addisionele lense en perspektiewe om 'n ruimer denkraamwerk te hê wanneer 'n pad saam met families geloop word.

Die grootste waarde van hierdie simbole van Everett lê veral daarin om die huwelik en familiële wêreld, agtergrond of denke waaruit 'n persoon, 'n huwelikspaar of 'n familie kom, beter te begryp. Die bepaalde sakramentele, roepings-, verbonds- of gemeenskaps-oriëntering wat persone of families het, het 'n invloed op die verhoudings binne 'n familie en maak ook 'n verskil vir die pastorale ontmoetingsweg saam met 'n familie.

3 SAMEVATTEND

Familiesisteme word deur 'n verskeidenheid prosesse gekenmerk, wat gelyktydig, in wisselwerking en op verskillende vlakke aktief is. Familiepastoraat kyk met verskillende lense en vanuit verskillende hoeke na hierdie verhoudingsprosesse van familiesisteme. Hierdie multidimensionele perspektief van die pastoraat, bring mee dat die pastorale weg saam met families, met 'n beter insig en aanvoeling, geloop kan word. Hierdie multidimensionele perspektief laat in groter mate reg geskied aan die rykheid en verskeidenheid ten opsigte van verhoudingsprosesse, asook aan die relasionele aard van mense en familiesisteme. Hierdie multidimensionele perspektief waarmee familiepastoraat werk, is van fundamentele belang in die ontwikkeling van 'n basisteorie.

HOOFSTUK 5

'n BASISTEORIE VIR FAMILIEPASTORAAT

1 INLEIDING

Die onderneming van hierdie studie - soos reeds vroeër in hoofstuk een aangedui - het ten doel om 'n basisteorie vir familiepastoraat te formuleer. In hierdie slothoofstuk sal die belangrikste basisteoretiese konklusies wat reeds in die vorige hoofstukke gemaak is, verder verfyn, uitgebrei en geïntegreer word met die oog op die vorming van 'n basisteorie.

As uitgangspunt vir die bespreking in hierdie hoofstuk geld die volgende kernformulering van 'n basisteorie vir familiepastoraat: *Familiepastoraat is gespreksmatige verhouding-sorg van die ekologiese familie en dit geskied binne koninkrykskonteks.*

2 DIE BEGRONDING VAN BASISTEORIE

Die teologiese en teoretiese verantwoording sal plaasvind aan die hand van bogenoemde kernformulering van 'n basisteorie. 'n Basisteorie kan na my mening nie bevredigend veranker word in 'n enkele teologiese basis, byvoorbeeld 'n antropologiese of 'n Christologiese of 'n pneumatologiese onderbou nie. Dit is net so onmoontlik of onnodig as om die hele alfabet in een letter te probeer uitdruk (Rebel 1981:117). 'n Verskeidenheid van teologiese en teoretiese perspektiewe dien as begronding van die

basisteorie soos hier geformuleer.

2.1 Familiepastoraat het 'n verhoudingsfokus

Familiepastoraat word deur 'n verhoudingsfokus gekenmerk. Hierdie basiese uitgangspunt word deur sowel teoretiese as teologiese insigte gesteun.

2.1.1 Teoretiese insigte

Die relasionele perspektief op die bestaanswerklikheid soos deur Van Deusen (1960:79)

verwoord, beskou alles in terme van relasies:

Most of life is constituted of relationship. Gravity is a relationship of bodies, matter a relationship of particles, fire a relationship of substances, logic a relationship of ideas, truth a relationship of realities, love a relationship of spirits, religion a relationship of being.

Sistemiese denke sien ook alles, in terme van relasies. Daarom is een van die uitstaande kenmerke van 'n sisteem die interrelasiegedagte (Firedt 1980:41,43; Montgomery 1982:4).

Familiepastoraat wat werk met 'n ekosistemiese perspektief, beskou die familie as 'n sisteem en daarom kan byna vanselfsprekend aanvaar word dat dit op verhoudings sal konsentreer. Wanneer Smith (1975:10) hom oor die aard van families uitspreek dan benadruk hy die relasies: 'Families are important to God as a basic structure of human relationships...' Die funksionele definisie oor familiepastoraat van Guernsey, soos aangehaal deur Stedham (1989:220), bring ook hierdie punt tuis: 'Enabling the people of God to relate to one another as if they are family, especially if they are.' Soos reeds in

hoofstuk drie aangevoer is, word families vanuit ekosistemiese perspektief volgens die familiële aard van verhoudinge gedefinieer. Die familiesisteem wat dus hier in die oog is, is nie slegs die tradisionele gesinsverband nie, maar die ekologiese familie. Die *ekologiese familie*, soos in hoofstuk drie gedefinieer en uitgespel, het 'n besliste invloed op die basisteorievorming vir familiepastoraat, want ekologiese families:

- Is nie beperk tot bloedverwante nie.
- Sluit alle persone in wat in betekenisvolle en familiële verhouding, binne 'n sisteem funksioneer.
- Sluit alle vorms van families in, ook alternatiewe en uitgebreide familiesisteme.
- Word binne gemeentekonteks òók as geloofsisteme benader.

In die lig van die ekologiese definiering van families, kan familiepastoraat nie anders as om gefokus te wees op die verhoudinge van die familiesisteem nie.

Wat Becvar en Becvar (1996:12,13) oor familieterapie konstateer, het na my mening ook deels op familiepastoraat betrekking:

It is important to note that the term *family therapy* is probably a misnomer. When family therapy is built on the assumption of systems theory, a more appropriate label would probably be *relationship therapy*... Since the family is the primary group from which each of us derives meaning and is the context in which most of us live, it is the family to which we have directed most of our attention.

Familiepastoraat wat 'n ekosistemiese vertrekpunt het, is in wese verhoudingspastoraat. Die belangrikheid van familieterapie (asook familiepastoraat) kom ook in bostaande aanhaling aan die bot, aangesien die familiesisteem as die primêre groep en lewenskonteks aangedui word, vanwaar ons betekenis ontvang. Alhoewel Dayringer

(1989:17) heelwat oorvereenvoudig, is die essensie van sy uitspraak nietemin van toepassing, veral vanuit 'n empiriese oogpunt beoordeel: 'Emotional difficulties are usually rooted in problems in interpersonal relationships. Conversely, people are mentally healthy to the extent to which they are aware of and able to handle their interpersonal relationships.'

Dit is hoegenaamd nie vreemd dat oortuigings al hoe sterker word om aan verhoudings waarin mense leef, meer aandag te skenk in die pastoraat nie (Blom 1981:15). By Clinebell (1984:15, 25) staan die relasionele sentraal in sy denke en daarom beskou hy die pastoraat as 'n instrument van heling en groei waardeur mense gehelp kan word om te bereik wat in ons tyd een van die moeiliker bereikbare dinge is, naamlik 'depth relationships'. Familie-pastoraat funksioneer fasiliterend binne familiesisteme in hulle soeke na betekenisvolle relasies te midde van al die familieprosesse.

Vanuit ekosistemiese perspektief is familiepastoraat op al die verhoudings van families ingestel naamlik die verhoudinge na bo (tot God), na binne (onderling) en na buite (omgewing, sosiale en kulturele konteks van die familiesisteem). Die verhoudinge soos deur Müller (1996b:66) onderskei, is ook hierby ingesluit naamlik vertikale verhoudinge (van geslag tot geslag; vertikaal dus binne raamwerk van genogram) en die horisontale verhoudinge (byvoorbeeld tussen die huweliksmaats).

2.1.2 Teologiese insigte

'n Veelheid van teologiese perspektiewe steun, die verhoudingsfokus van familiepastoraat. Die bespreking van bepaalde teologiese perspektiewe sal beperk word tot die relasionele dimensie. Die volgende teologiese perspektiewe is hier ter sake:

1) *Antropologiese perspektief:*

'n Mens sou meeste van die teologiese perspektiewe wat op die relasies van mense betrekking het, kon hanteer as deel van 'n breëre antropologie. Tog verkies ek om dit afsonderlik en in eie reg aan die beurt te stel.

In hoofstuk drie sowel as inleidend by hoofstuk vier is reeds aangetoon dat die mens 'n relasionele wese is wat in verhoudings lewe. Die mens is daartoe geskape en geroepe. Dit is veral die feit dat die mens na die beeld van God geskep is, wat die verhoudingswese van die mens beklemtoon. As beelddraer word die mens se bestaan, na analogie van God se drie-enige en meervoudige verhoudingsbestaan (*analogia relationis*), ook gekenmerk deur 'n meervoudige verhoudingslewe (Heyns 1978:126-134). Werklik mens-wees is uitsluitlik moontlik 'in relasie tot', in samesyn met ander en as mens in gemeenskap (Berkhof 1960:34). Kragtens die skepping is die mens as verhoudingswese, in ten minste 'n drievoudige verhouding gestel, naamlik tot God, tot die medemens en tot die natuur (Berkhof 1960:32; 1973:191). Heyns onderskei ses verhoudings waarin die mens staan: tot God, tot die medemens, tot die self, tot die natuur, tot die kultuur en tot die strukture (Heyns 1978:128). Tereg benadruk Berkouwer (1978:31 ev) die verhouding tot God as

die sentrale verhouding van die mens wat die hele lewe van die mens plaas binne die teenwoordigheid van God, *coram Deo*, en waarvan die mens onder geen omstandighede losgedink en losgemaak kan word nie. Vanuit hierdie oogpunt is die relasies van die mens nie 'n bysaak of aanhangsel tot die wese van die mens nie, maar dit is die wese van die mens en binne relasies van liefde vervul die mens sy roeping (Berkhof 1960:46, 193).

Tereg maak Blom (1981:43, 44) die opmerking dat dit in die pastoraat gaan om die werk aan relasies, aangesien die mens in diepste wese, 'n homo relationis is. Indien die mens as verhoudingswese ernstig opgeneem word, kan familiepastoraat nie anders as om primêr ingestel te wees op die relasies van familiesisteme nie.

2) Trinitariese perspektief

Op dieselfde trant as die *analogia relationis*, gee Walrond-Skinner (1988:161) en Leech (1981:5 ev) nog 'n verdere tree deur die inter-trinitariese-verhoudinge as 'n pastoraal-teologiese model vir die mens se verhoudingslewe in te span. Leech (1981:6) laat die klem op die sosiale aard of verhoudingswese van God val met die woorde: 'The doctrine of the Trinity is an assertion that within the Godhead itself, there is society and equality of relationships and that humanity is called to share in that divine life.' Die paradoks van *afsonderlike-saamwees* in menslike verhoudinge, binne familiesisteme, begrond Walrond-Skinner (1988:163) in die inter-trinitariese-verhoudinge en sy vat dan haar uitgangspunt soos volg saam:

Just as the Genesis image of human being is that of co-humanity, so the Trinitarian imagery of God indicates that the pattern for our continuing mode of being is to live and grow in *relationship*.

Intimate relationship is the only means by which God can live out his Divine Life, and it is therefore the only means by which human beings can live out their humanity

Die 'ek-u' verhouding in God is volgens Barth (Berkouwer 1962:72) oriënteringspunt van die 'ek-u' of 'face-to-face' verhouding van die mens. Hiermee word die relasionele aard van die mens deur Barth ook Trinitaries begrend.

Die Trinitariese perspektief steun dus ook teologies die prismaat van 'n verhoudingsfokus in familiepastoraat.

3) *Christologiese perspektief*

Wat van die mens gesê kan word, moet gesê word na analogie van die menswees van Jesus (Barth 1959:135). In die verbreding van sy antropologie trek Heitink (1979:125) die lyn van die mens as skepsel deur na die mens Jesus, die nuwe mens, d.w.s. die egte mens soos God dit bedoel het. Hiermee word die uniekheid van Jesus nie ontken, soos Van Ruler (Rebel 1981:110 ev) meen dit by elke vorm van Christologiese antropologie die geval is nie. In die eie woorde van Heitink (1979:127): 'Op de weg van skeeping naar herskeeping staat de mens Jezus, mens Gods, mens onder de mensen, die ons het mens-zijn naar Gods bedoeling heeft voorgeleefd.' Hiermee volg Heitink vir Berkhof (1973:307) na, wat Jesus beskou as die nuwe skeppingsinset van God, die ware mens na God se beeld, die mens wat ten volle aan die oorspronklike bedoeling van God met die mens beantwoord.

Die lewe van Christus bied die helderste demonstrasie van betekenisvolle relasies met God en die medemens. In die beskrywing deur die vier Evangelies aanskou 'n mens inderdaad die besondere relasies en omgang van Jesus met sy Vader, met mense en die natuur. Hier vind die hoogste kwaliteit van menswees uitdrukking in die vorm van liefde en vryheid binne relasies. Hierdie voorgeleefde humaniteit is natuurlik vir ons vreemd en vind slegs fragmentaries weerklank in ons lewe. Treffend merk Berkhof (1960:313) op dat die humaniteit van Jesus funksioneer as voorbeeld, aanklag en ook uitnodiging om ons in die nuwe menswees te laat betrek, terwyl dit verder as belofte dien van dit wat God vir ons beplan. Selfs wanneer Jesus die ganse wet en wil van God opsom, doen Hy dit in terme van relasies: 'Jy moet die Here jou God liefhê...Jy moet jou naaste liefhê' (Dayringer 1989:27).

Die Christologiese gesigspunt bevestig dat 'n konsentrasie op verhoudinge deur familiepastoraat teologies geregverdig is.

4) *Soteriologiese perspektief*

Sonde is nie 'n 'iets' nie, maar 'n verbroke relasie (Berkhof 1960:198). Die aantasting deur sonde, van die wortelverhouding waarin die mens leef, naamlik die relasie tot God, het tot gevolg dat al die verhoudings waarin die mens leef, ook deur sonde besmet is (Heyns 1974:131). Die soteriologiese begrip *versoening* figureer binne 'n relasionele raamwerk of betekenisveld soos Louw en Nida (1988:502) in hulle leksikon aandui: '...to reestablish proper friendly interpersonal relations after these have been disrupted or broken...'. Om deur Christus met God versoen te wees, spreek dus van 'n herstelde

verhouding. Hierdie herstelde verhouding open die weg tot herstel, vernuwing, groei en oorwinning ten opsigte van al die ander verhoudings wat deel is van die mens se lewe. Verlossing is onthulde versoening volgens Zijlstra (Heitink 1979:184) en sonder versoening as die herstel van verbroke relasies is geen bevryding moontlik nie. Clinebell (1984:14) sluit hierby aan wanneer hy die pastoraat beskryf as instrument van voortdurende '*renewal through reconciliation*'.

Die belangrikheid van hierdie soteriologiese werklikheid en perspektief vir die pastoraat spreek vanself. 'n Verhoudingsfokus deur familiepastoraat, verreken hierdie soteriologiese werklikheid en perspektief na my mening die beste.

5) *Pneumatologiese perspektief*

Die ganse skepping is die werkterrein van die Gees. Die bevrydende en hervormende krag van die Gees, as die aktiewe teenwoordigheid van Jesus Christus in die wêreld, strek veel wyer as wat ons bewus is. Hy is oral aan die werk waar mense bevry word (Berkhof 1964: 106 ev). Die reikwydte van die Gees se werking word ook deur Walrond-Skinner (1988:164) aangewys:

...in the geosphere, the biosphere and noosphere, and others have underlined the way the effects of the Spirit's work can be witnessed in the struggles and triumphs of the secular world, which bring about new institutional forms and structures (including new forms and structures of family life)...

Die Gees woon in die kosmos en in die harte van mense (Müller 1996b:51). Deur die Gees is God betrokke by al die persone in die pastorale gebeure, sowel as by al hulle relasies. Hierdie breë perspektief is na my mening juis een van die belangrike redes

waarom soveel aansluiting vind by die pneumatologie as 'n basiese prinsipe of uitgangspunt (Rebel 1981:226 ev; De Jongh van Arkel 1985:73; Müller 1996b:45 ev).

De Jongh van Arkel (1985:74) maak met die uiteensetting van sy model ten opsigte van die sorgsituasie 'n betekenisvolle opmerking: 'By alle soorte sorg is daar wel 'n relasionele dimensie, maar in die pastoraat het dit 'n ander karakter en kwaliteit. Dit is 'n tussenmenslike relasie wat gedra word deur en sy dinamiek vind in die teenwoordigheid van Gods Gees.' Alhoewel God oral betrokke is deur sy Gees, word die pastoraat veral gekenmerk deur 'n 'God-in-verhouding-tot-mense-bewussyn' (Oates 1974:11).

Dit is binne die pneumatologiese spanningsveld waar die werklikhede van familierelasies en familieprosesse realiseer. Die besondere werk van die Gees met betrekking tot die realisering van relasies word onverbeterd gestel deur Veenhof (1974:32):

De Geest is degene, die de verbindingen legt. Hij, die de band der eenheid is tussen Vader en Zoon, doorbreekt de grenzen van tijd en ruimte en verbindt Christus en de mensen. Hij doorbreekt ook de grenzen van vervreemding en achterdocht en verbindt mensen met elkaar. Hij bewerkt de communicatie, Hij is de Bruggenbouwer, de Relatiestichter bij uitnemendheid.

Die pneumatiese perspektief plaas die deurslaggewende werk wat die Gees as die Groot Relasiestigter binne relasies verrig, in perspektief. Binne hierdie pneumatiese raamwerk kan min twyfel bestaan oor die sentrale plek wat relasiesorg in die pastoraat behoort in te neem.

6) *Verbondsperspektief*

Aangesien die aspekte van die verbondsperspektief wat betrekking het op relasies, reeds in 'n groot mate in hoofstuk drie (punt 1.4) sowel as in hoofstuk vier (punt 2.3) aan die orde gekom het, sal slegs die essensie daarvan hier aangeraak word ter steuning van 'n verhoudingsfokus.

Die verbondsbegrip is sonder twyfel 'n dinamiese verhoudingsbegrip wat uitdrukking gee aan die spesiale en vaste liefdesrelasie tussen God en sy mense (Potgieter 1995:190; Blom 1981:39). Die verbond gee uitdrukking aan die besondere manier hoe God by mense betrokke is. Die verbond het 'n indikatiewe sowel as 'n imperatiewe kant. Tog oorheers en oortref die indikatiewe moment by verre die imperatiewe moment. Die besondere relasie tussen God en sy mense word gekenmerk deur 'n ryk verbonds-indikatief, naamlik die onvoorwaardelike en troue liefde van God; Goddelike eienaarskap; eenheid en samehorigheid; troos en hoop; en toesegging van God se bevrydende genade (vergelyk hoofstuk drie).

Die verbondsfamilie is 'n liefdesgemeenskap waar onvoorwaardelike liefde beleef word, al is dit hoe fragmentaries, in hierdie tussentyd van die 'alreeds' en 'nog nie' (Anderson & Guernsey 1985:40). Die liefdesrelasie tussen God en mense het 'n besliste impak op die relasies van mense. Tereg merk Müller (1996b:48) op: 'Reg verstaan, behels die verbondsbenadering ook altyd dat God en sy rol in menslike verhoudinge beklemtoon word.' Die familie binne die verbondsruiimte is verseker van ten minste Een party se liefde en trou (König 1986:102).

Selfs meer as by enige van die vorige perspektiewe, is die verbondsbenadering toegespits op relasies. Familiepastoraat benader mense as persone wat binne 'n bepaalde relasie tot God en mekaar staan. Dit is daarom geen verrassing dat juis die verbond, dikwels as paradigma vir die verhoudingsaspek van familiesisteme benut word nie (vergelyk hoofstuk vier, punt 2.3 en 2.4.3). Dit is veral Balswick en Balswick (1991:19 ev) wat na analogie van die verbond, 'n indrukwekkende teologiese-teorie van familieverhoudinge ontwerp (vergelyk hoofstuk vier, punt 2.3). Die groot waarde van die pasgenoemde verhoudings-teologie lê veral opgesluit in die skerp fokus op familieverhoudinge, die duidelike teoretiese raamwerk en die breë toepaslikheid daarvan. Die vier verbondswaardes wat ook as min of meer opeenvolgende stadia ten opsigte van familieverhoudinge funksioneer, is: *verbond (-verbintenis)*, *genade*, *bemagtiging* en *intimiteit*. Die verhoudingsteologie van Balswick en Balswick (1991) vestig, vanuit 'n verbondsvertrekpunt, die aandag onomwonde op die waarde van 'n verhoudingstoespitsing in familiepastoraat.

2.2 Familiepastoraat is gesprekmatige verhoudingsorg

Allereers sal pastoraat as *verhoudingsorg* nader omskryf word, voordat pastoraat as *gesprekmatige sorg* verder toegelig word.

2.2.1 Verhoudingsorg

Die fokussering deur familiepastoraat op verhoudinge van familiesisteme, laat die vraag ontstaan: op watter dimensie(s) van verhoudinge word daar gefokus? Reeds in hoofstuk

vier is aangedui hoe familiesisteme dinamies is en deur 'n verskeidenheid prosesse gekenmerk word. Hierdie prosesse funksioneer meestal gelyktydig, in wisselwerking en op verskillende vlakke binne familiesisteme. Familiepastoraat wat fasiliterend binne die familiesisteem wil optree, kan alleen betekenisvol hierdie taak verrig, indien dit 'n oog het vir die veelvoudige verhoudingsprosesse wat binne familiesisteme aktief is. Daarom word voorgestel dat familiepastoraat vir families met 'n multidimensionele perspektief benader, want alleen met so 'n perspektief word die veelvoudige familieprosesse, voldoende verreken.

Buiten die pastoraal teologiese perspektief op familieverhoudinge van Balswick en Balswick (1991), waarna reeds verwys is, is daar nog 'n verskeidenheid ander perspektiewe (vergelyk hoofstuk vier). Dit is veral Diana S. R. Garland (1990a:35 ev) se ontwikkelingsmodel van familieverhoudinge, wat uiters waardevol is vir pastorale betrokkenheid by families, wat ekosistemies gedefinieer word. Daar is reeds vroeër (in hoofstuk vier) aangevoer dat alle familiesisteme, ekosistemies, dit wil sê dat hulle veral in terme van familiële relasies, verstaan moet word. Uit die aard van hierdie definiëring van families, word van ekologiese families gepraat en sluit dit alle soorte families in. Om deur die bril van Garland (sien hoofstuk vier, punt 2.1) se model van verhoudingsprosesse en ontwikkelingsfases, familiesisteme pastoraal te benader, bied 'n unieke perspektief. Nie alleen het die pastor 'n begrip vir die bepaalde ontwikkelingsfase van 'n familie nie, maar het ook 'n aanvoeling vir die besondere verhoudingsprosesse wat eie is aan elke fase (sien skematiese voorstelling van Garland se geïntegreerde model by hoofstuk vier, punt 2.1.2).

Ander fokuspunte van hierdie multidimensionele benadering is die onderhandelingsprosesse (sien hoofstuk vier, punt 2.2) binne familierelasies, naamlik: 1) Interafhanklikheid: outonomieit en wederkerigheid; 2) Differensiëringsproses: afsonderlike-saamwees; en 3) Balanseringsproses: kohesie en aanpasbaarheid. Addisioneel hiertoe is die simbole van Everett (1985:35 ev) wat die familiesisteem vanuit ander hoeke belig.

Met 'n multidimensionele perspektief in familiepastoraat, kom sowel die relasionele aard van families as die veelvoudigheid van familieprosesse tot hulle reg. Wanneer familiepastoraat as verhoudingsorg omskryf word, lê dit spesiale nadruk op hierdie multidimensionele perspektief as 'n basiese uitgangspunt.

2.2.2 Gesprekmatige sorg

Buiten die verhoudingsfokus van familiepastoraat moet die eie aard daarvan, naamlik as gesprekmatige sorg, ook beklemtoon word. In hierdie verband sal aandag gegee word aan drie onderskeidende aspekte naamlik *familiepastoraat as sorgende handeling*, *familiepastoraat as gesprekmatige proses* en *familiepastoraat as sorgende relasie*.

1) *Familiepastoraat as sorgende handeling*

Die unieke van die pastoraat is dat dit sorgende handelinge is. Pastoraat in al drie die onderskeidende gestaltes, naamlik onderlinge sorg, pastorale sorg en pastorale beraad, funksioneer as sorgende handeling (De Jongh van Arkel 1988:1 ev). Wanneer daar in die geformuleerde basisteorie na 'verhoudingsorg' verwys word, word dit as wisselterm vir 'pastoraat', in hierdie verband gebruik.

Die gerigtheid of doelwit van sorg kan op verskillende maniere verwoord word. Daar bestaan enkele vrugbare pogings om 'n algemene doelwit te formuleer. Die wat werklik na my mening 'n positiewe bydrae lewer en ook vir familiepastoraat van waarde is, word hier vermeld. Daar is reeds verwys na Heitink (1979:284 ev) se algemene aanduiding van die gerigtheid van pastorale beraad, as hulp aan ander 'om 'n pad te vind'. Müller (1996b:27) beskou die doel van pastoraat as die fasilitering van 'n egte, betekeninsvolle soeke na sin. Die gerigtheid van pastoraat soos deur De Jongh van Arkel (1991a:129) uitgedruk lewer 'n besonder positiewe bydrae 'Die pastoraat is gerig op die situasionele verkonkretisering van die evangelie deur gesprekmatige sorgende handeling.' Tot hier sou 'n mens dus die doel van pastoraat kon saamvat as 'n pad wat fasiliterend saam met ander geloop word, sodat hulle 'n weg kan vind. Hierdie weg behels 'n egte soeke na sin asook 'n weg waarop die sin van ervarings aan mense onthul word. Vir die pastoraat is hierdie soeke na 'n sinvolle weg niks anders as die konkretisering van die evangelie in mense se konkrete lewenssituasie nie. Tog is hierdie beskrywing van die doelgerigtheid van die pastoraat, myns insiens, onvolledig en onvoldoende ten opsigte van familiepastoraat wat 'n verhoudingsfokus het. In hierdie verband verwys Clinebell (1984:14) na die relevansie van die pastoraat vir menslike behoeftes en dui die doelgerigte taak van die pastoraat aan, as die vertaling van die evangelie in terme van 'language of relationships'. Vir 'n verhoudinggefokuse pastoraat behoort die konkretisering van die evangelie te geskied, in terme van verhoudings of 'language of relationships'. Eers as die evangelie in verhoudingstaal en binne die verhoudingsprosesse van familiesisteme gekonkretiseer word, maak familiepastoraat prakties sin.

2) *Familiepastoraat as gesprekmatige proses*

Pastoraat is wesenlik kommunikatief en binne die pastorale situasie word met woord en daad gekommunikeer. Die pastor funksioneer as 'participant observer' (Gerkin 1991:61) binne die ryke interaksie- en kommunikasieprosesse wat afspeel tussen familieledes. Die gesprekmatige karakter van die pastoraat staan egter sentraal. Louw (1993:51 ev) wat 'ontmoeting' as die sleutelkonsep kies, benadruk tereg dat dit in die ontmoeting om relasie, kommunikasie en dialoog, gaan. Aangesien die pastor reken op die teenwoordigheid van die Heer, die 'onsigbare Derde', by die gesprek, kan inderdaad van 'n dialoog gepraat word (Klein Kranenburg 1988:32 ev). Nie alleen is God teenwoordig en werkzaam in die gespreksproses nie, maar openbaar Hy homself ook deur bemiddeling van intermenslike kommunikasie, deur die woorde en daede van mense wat in Sy naam bymekaar is (Fietz 1982:166). Die geweldige belang van die gesprek in die pastorale situasie, word deur Heitink (1979:181) beklemtoon met sy aanhaling en verwysing na Berkhof:

Hoewel het gesprek in de geloofsleer nooit als medium van heilsoverdracht is erkend, leert de ervaring z.i. dat velen de groei van hun geloof veel meer te danken hebben aan gesprekken, dan aan de officieel erkende heilsmiddelen van de kerk. Hij pleit er voor het 'sacramentele' karakter van het gesprek te erkend...Zoals mensen te allen tijde in de teken van brood en wijn Jezus Christus als hun bevrijder ervaren hebben, zo doen we ook dikwijls in een pastoraal gesprek de ervaring op dat waar twee of drie *in zijn naam* bij elkaar zijn, Hij, die levende Heer, zich niet onbetuigd laat (Mt 18:20).

Die gespreksproses word veral gekenmerk deur 'n verstaansgebeure, aangesien die pastor saam met die gespreksgenote op weg gaan om tot 'n beter verstaan van hulle verhaal in die lig van die Verhaal te kom (Veltkamp 1988:118). In familiepastoraat is die pastor met

ander woorde, gesprekmatig in 'n hermeneutiese proses by families betrokke. Op hierdie hermeneutiese weg saam met families en familielede, word saam gesoek na die herskrywe van eie verhale of die geboorte van nuwe verhale (Veltkamp 1988:142; Müller 1996b:29). Die pastor funksioneer binne die gespreksproses met families as fasiliteerder in die konstruering van nuwe werklikhede en verhale (vergelyk hoofstuk 2, 2.2).

3) *Familiepastoraat as sorgende relasie*

Familiepastoraat, soos reeds aangetoon, is op relasies ingestel. Dit is daarom te verwagte dat die pastorale relasie ook hoog aangeslaan sal word. In die pastorale betrokkenheid by families speel die pastorale relasie 'n deurslaggewende rol. Die bevrydende effek van Christus se boodskap is nie slegs aan die woorde self te danke wat hy uitgespreek het nie, maar aan die feit dat dit uitgespreek is binne 'n baie spesiale verhouding van liefde. Faber en Van der Schoot (1980:39) meen dat die relasie selfs sonder woorde bevryding kan bring. Hiermee beklemtoon hulle dat die pastorale relasie belangriker is as allerlei vaardighede, metodes en die gespreksinhoud. Met verwysing na die inkarnering van die evangelie in die pastorale relasie merk Dayringer (1989:43,139) op: 'The life of Christ gave meaning to his words; the same should be true of the relationship-centered pastoral counselor...The minister achieve success probably as much by *being* a certain kind of person as by *doing* certain things.' Die pastoraat is evangelie in aksie en daarom dra die egte pastorale verhouding 'n evangeliese kwaliteit wat bevrydend deur die gespreksgenote ervaar word (Heitink 1979:181). Alhoewel die pastoraat verskil van psigoterapie het dit met Rogers (Faber en Van der Schoot 1980:38) sekere sake in gemeen naamlik, 'n subjek-subjek relasie, om nondirektief te wees en om langs 'n ander te staan. Dit is egter

sy klem op die relasie as groeimedium in die gespreksituasie, wat uitstaan (Rogers 1967:33). Hierby sluit Clinebell (1984:15) aan wanneer hy opmerk: 'Yet only as we relate to others in depth can we become growth-enablers in their lives.' Ook vanuit hermeneutiese gesigspunt word die primêre belang van die verhouding in die pastorale situasie bevestig deur Müller (1996b:33) wanneer hy konstateer 'êrens aan die hart waarmee ons besig is, lê nie die model en metodes wat ons gebruik nie, maar die verhouding wat ons skep met die betrokkenes, en dit bepaal die aard van die nuwe werklikheid wat gekonstrueer word.'

Pastoraat is 'n sorgende handeling wat veral in die vorm van dialogiese gesprek geskied, maar dit is eers werklik sorg indien dit gebou word op 'n kwaliteitsrelasie tussen die pastor en die gespreksgenote (De Jongh van Arkel 1991a:144).

2.2.3 Familiepastoraat binne koninkrykskonteks

Wat hier oor die koninkrykskonteks van familiepastoraat bespreek word, veronderstel alles wat reeds hieroor in hoofstuk twee (*Familiepastoraat as koninkrykshandeling*; 2.3) verwoord is. By hierdie punt sal by die prinsipiële sake van hoofstuk twee aangesluit word, terwyl dit doelbewus op familiepastoraat toegespits word.

Wanneer die basisteorie aantoon dat familiepastoraat binne koninkrykskonteks geskied, word hiermee na 'n bepaalde denkraamwerk en teologiese perspektief verwys, waarmee familiepastoraat werk. Hierdie denkraamwerk benader en sien families in hulle noue samehang met die heerskappy van God.

Die een manier hoe die noue samehang tussen families en die koninkryk tot uitdrukking kom in die denkraamwerk van familiepastoraat, is om families te beskou as 'n koninkryks-gestalte. Soos alle ander lewensverbande val ook families onder die heerskappy van God. Waar families Sy heerskap erken en opreg strewe om gehoorsaam aan die Here se wil te lewe, word daar iets van die Here se koningskap sigbaar. Dat die Koning van die hemel en aarde betrokke is by families, hou vir familiepastoraat ryke troos en bemoediging in. God is deur familiepastoraat, self ook met families onderweg na sy funksie- en doelbestemming vir hulle. Aan die anderkant bring hierdie perspektief 'n groot verantwoordelikheid vir familiepastoraat, want families moet begelei word om deur hulle gehoorsaamheid aan die Heer in hulle familielewe, iets van die koningskap van God sigbaar te maak.

Familiesisteme wat roepingsbewus oop is na buite, funksioneer binne koninkrykskonteks (Anderson 1984:48). Daar vind 'n wisselwerking en wedersydse beïnvloeding plaas tussen families en hulle omgewing. Wanneer families bewustelik as koninkryksgestalte met die wyer uitkringende lewensverbande en ekologiese netwerke, in interaksie gaan, vervul families hulle funksie die beste. Hill en Hill (1980:208 ev) formuleer 'n bedieningsteologie, waarin hulle aanvoer dat families binne die kerk, deelnemers is aan die bediening van die kerk met die oog op die transformasie van die wêreld. Families moet dus deur die pastoraat so begelei word, dat hulle na buite gerig is en hulle roeping vervul om so die koninkryk pro-aktief te dien.

In hoofstuk twee is aangevoer dat alle fassette en aktiwiteite van die menslike bestaan, onder die heerskappy van God staan. Hieruit kan afgelei word dat die totale familielewe,

ook die verhoudingsinteraksie, koninkrykswaarde het. Wie daarom in die pastoraat met verhoudingsorg van families besig is, is inderdaad met koninkrykswerk besig.

Familiepastoraat vind binne koninkrykskonteks plaas omdat dit in die spanningsveld tussen die *alreeds* en die *nog nie* van die koninkryk funksioneer (vergelyk hoofstuk twee, 2.3.1 en 2.3.2). Die *alreeds* van die koninkryk plaas Christenfamilies en familiepastoraat op oorwinningsgrond. Familiepastoraat en families leef en funksioneer vanuit die opstandings-triomp van Christus. In die lewensstryd van families en die pastorale stryd saam met families word algaande tekens van triomp opgerig. Die tekens van die Godsryk kom egter in hierdie bedeling altyd vermengd voor, naamlik as 'n stryd tussen goed en kwaad (Louw 1984:36). Die *nog nie* van die koninkryk bring 'n realisme, begrip en geduldige volharding in familiepastoraat. In hierdie verband vat die woorde van Gerkin (1986:64, 65) dit goed saam:

...God is still engaged in the creative process of bringing about the rule of God's kingdom in all aspects of created life. The Christian story is therefore a story of God's promise and the transformation of life in accordance with that promise. Paradoxically, the promise of God is, for us, always involved in an 'already' and 'not yet'. The promise has been fulfilled and is yet to be fulfilled. Short of the final transformation of life in accordance with the kingdom of God, the human story is seen as one in which there is a persistent involvement of humans in injustice, distortion of the purpose of life, and errors in both interpretation and action, both selfunderstanding and relationships.

Die *nog nie* van die koninkryk het ook die verdere implikasie dat dit doelgerigtheid en toekomsgerigtheid meebring, want alles stuur af op die hoogtepunt en volle realisering van die koninkryk van God. Die betrokkenheid by families deur familiepastoraat, geskied in die verwagting van 'n beter toekoms en nuwe moontlikhede in die lewe van families. Hierdie doelgerigtheid en toekomsgerigtheid, stimuleer groei en hoop te midde van

onvolmaaktheid en stryd. In die lig van die koninkrykskonteks van familiepastoraat, tree pastors op as agente van hoop! (vergelyk hoofstuk twee, 2.3.2).

3 SAMEVATTING VAN BASISTEORETIESE KONSEPTE

Die basisteoretiese konsepte van belang vir familiepastoraat kan terwille van 'n oorsig, soos volg, kernagtig saamgevat word:

- Familiepastoraat werk met 'n ekosistemiese perspektief.
- Families word as dinamiese verhoudingsisteme benader.
- Families word binne hulle ekologiese konteks verstaan en benader. Sosio-kulturele realiteite word in die oog gehou. Veranderings en verskuiwings binne die samelewing word in berekening gebring.
- Die eie tydse invloed en eise, van die tydsgees, denkklimaat en lewensgevoel op families, mag nie onderskat word nie.
- Familiepastoraat werk met alle vorms van familiesisteme - dit is alle sisteme waar familiële verhoudings funksioneer. Hierdie relasionele definiëring van familiesisteme is een van die fondamentstene in die ontwikkeling van 'n basisteorie.
- Binne gemeenteverband word families as eiesoortige geloofsisteme beskou, naamlik Christelike geloofsisteme. As sodanig word families aanvaar as skeppingsgegewene, verbondsgemeenskap en as deel van die groter familie van God. As Christelike geloofsisteme word families in verband gebring met die heerskappy van Christus, die verlossingswerk van Christus, Christus se voortgaande werk deur die Gees en die voltooiing van sy werk by die wederkoms.
- Familiepastoraat het 'n verhoudingsfokus en is in wese verhoudingsorg.

- Alle verhoudings van families word deur familiepastoraat geteiken en versorg.
- Familiepastoraat fokusseer veral op die verskeidenheid dinamiese verhoudingsprosesse en -fases wat binne elke familiesisteem aktief is. Hierdie is inderdaad die brandpunt van familiepastoraat se fokus, soos in hierdie studie beskryf.
- Met die oog op die verskeidenheid verhoudingsprosesse en -fases benader familiepastoraat families met 'n multidimensionele perspektief.
- Eie aan die aard van praktiese teologie, word familiepastoraat beskou as 'n kommunikatiewe handeling wat die kommunikasiegebeure tussen God en mens asook mense onderling, bemiddel.
- Soos elke ander vorm van pastoraat, is familiepastoraat ook 'n sorgende handeling van die kerk.
- As hulpverlenende handeling, werk familiepastoraat nie in isolasie met families nie, maar saam met ander helpende beroepe.
- Die eie karakter of proprium van familiepastoraat lê veral opgesluit in die evangeliese karakter en gemeentekonteks of -verbondenheid van die pastoraat.
- Familiepastoraat geskied gesprekmatig.
- As kommunikatiewe handeling is familiepastoraat in 'n hermeneutiese proses by families betrokke.
- 'n Egte kwaliteitsrelasie tussen die pastor en gespreksgenote is in familiepastoraat van deurslaggewende belang.
- Familiepastoraat geskied binne koninkrykskonteks, met al die ryk teologiese en praktiese betekenis wat dit inhou.

4 SLOTOPMERKINGS

Met die ontwerp en formulering van 'n basisteorie vir familiepastoraat, soos in hierdie hoofstuk uiteengesit is, is gestrewe om 'n basisteorie te ontwikkel wat vir families van alle soorte en vorms, geldig en dienstig sal wees. 'n Basisteorie vir familiepastoraat wat op verhoudings gefokus is, beantwoord na my mening die beste aan 'n verskeidenheid teologiese en teoretiese perspektiewe (vergelyk 2.1.1 en 2.1.2) wat van fundamentele belang is vir 'n basisteoretiese besinning. Verder kan hierdie basisteorie goedsikks dien as vertrekpunt om praktykteorieë te ontwikkel vir familiepastoraat binne die kerk en by name ook die Nederduitse Gereformeerde kerk. Soos reeds met die inleidingshoofstuk aangetoon is, het die Nederduits Gereformeerde Kerk 'n opregte besorgdheid, begeerte en strewe om families pro-aktief te bedien en begelei. Tog realiseer daar, volgens my waarneming, so min van 'n betekenisvolle familiepastoraat in die praktyk, veral binne gemeenteverband, waar familiesisteme meesal weinig meer as lukraak aandag geniet en min sprake is van familiepastoraat (soos in hierdie hoofstuk beskryf). In hierdie drukkende en veeleisende tyd waarin families tans leef, kan 'n sinvolle familiepastoraat, 'n deurslaggewende rol vervul in die heil en welsyn van families, wat weer op hulle beurt 'n beduidende impak op die kerk en samelewing kan maak. Mag hierdie basisteorie vir familiepastoraat verdere gesprek en teorievorming stimuleer, wat uiteindelik sal uitloop op doeltreffender begeleiding van families binne die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

BIBLIOGRAFIE

- Algemene Sinode. 1994. Negende vergadering. Nederduitse Gereformeerde kerk. Handeling. Pretoria.
- Anderson, D. A. 1980. *New approaches to family pastoral care*. Philadelphia: Fortress Press.
- Anderson, H. 1984. *The family and pastoral care*. Philadelphia: Fortress Press.
- Anderson, H. & Mitchell, K. 1993. *Leaving home*. Kentucky: Westminster/John Knox Press.
- Anderson, R. S. & Guernsey, D. B. 1985. *On being family. A social theology of the family*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- Balswick, J.O. & Balswick, J.K. 1992. *The Family: a Christian perspective on the contemporary home*. Grand Rapids, Michigan: Baker Book House.
- Balswick, J.O. & Ward, D. 1990. The challenge of modernity for family: false hopes and opportunity, in Kettler & Speidell, 1990:254-269.
- Bampfylde, G. 1969. John 9:28: A Case for a different translation. *Novum Testamentum*, 11: 247-260.
- Barker, P. B. 1986. *Basic family therapy*. 2nd Edition. London: Blackwell.
- Barnard, A.C. 1984. *Ek is gedoop*. Pretoria, Transvaal: NGKB.
- Barth, K. 1959. *Kirchliche Dogmatik*, III, 2. Zürich: Evangelische Verlag A.G. Zollikon.
- Becker, R. J. 1965. *Family pastoral care*. New Jersey: Prentice Hall.
- Becvar, D. S. & Becvar, R. J. 1996. *Family therapy: a systemic integration*. Boston: Allyn & Bacon.
- Berkouwer, G.C. 1962. *Studies in dogmatics. Man: The image of God*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
- Berkhof, H. 1960. *De mens onderweg, een christelike mensbeschouwing*. 's-Gravenhage: Boekensentrum.
- Berkhof, H. 1964. *De leer van de Heilige Geest*. Nijkerk: Callenbach.
- Berkhof, H. 1973. *Christelike geloof. Een inleiding tot de geloofsleer*. Nijkerk: Callenbach.

- Bijlsma, R. 1977. *Gemeente van Christus nù. Deel 2: De Doop*. Kampen: Kok.
- Blom, M. B. 1981. *Engagement en interventie*. 's-Gravenhage: Boekensentrum.
- Bolkenstein, M. H. 1964. *Zielsorg in het Nieuwe Testament*. Den Haag: Exegetica.
- Bons-Storm, R. 1989. *Hoe gaat het met jou?* Kampen: Kok.
- Breuggemann, W. 1993. *Biblical perspectives on evangelism*. Nashville: Abingdon.
- Buber, W. K. 1970. *I and Thou*. Translation by W. Kaufmann. Edinburgh: Clark.
- Bybelse ensiklopedie. 1966. S.v. 'Huwelik'. Kaapstad: Verenigde Protestantse uitgewers.
- Capps, D. 1984. *Pastoral care and hermeneutics*. Edited by D. S. Browning. Philadelphia: Fortress Press.
- Capps, D. 1995. *Agents of hope. A pastoral psychology*. Minneapolis: Fortress Press.
- Carter, B & McGoldrick, M. 1989. *The changing family life cycle. A framework for family therapy*. Boston: Allyn and Bacon.
- Chartier, M. 1978. Parenting: A theological model. *Journal of Psychology and Theology* 6:54-61.
- Clebsch, W. & Jaekle, C. 1964. *Pastoral care in historical perspective*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Clinebell, H. 1979. *Growth counseling: Hope-centered methods of actualizing human wholeness*. Nashville: Abingdon.
- Clinebell, H. 1984. *Basic types of pastoral care and counseling: resources for the ministry of healing and growth*. London: SCM.
- Combrink, S. & Van Huyssteen, F. 1993. *Aandgesprekke met getroudes*. Johannesburg: Forma.
- Combrink-Graham, L. 1985. A developmental model for family systems. *Family Process*, June 24: 139-150.
- Dayringer, R. 1989. *The heart of pastoral counseling: Healing through relationship*. Grand Rapids: Zondervan.
- De Jongh van Arkel, J. T. 1985. Afdeling B: Sorg, in studiegids 1 vir PTA 200-W. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.

- De Jongh van Arkel, J. T. 1987. A paradigm for pastoral diagnosing. DTh thesis. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- De Jongh van Arkel, J. T. 1988. Die pastoraat: Noodsaaklike onderskeidings ('n posisiebepaling na 25 jaar). *Praktiese Teologie in Suid-Afrika*, 5:1-13.
- De Jongh van Arkel, J. T. 1989. Verhoudingsprobleme tydens adolessensie, in *Predikant en pastorale praktyk*, A.J. Smuts (redakteur), 94-112. Pretoria: Academica.
- De Jongh van Arkel, J. T. 1991a. Sorg, in studiegids PTA100-T. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- De Jongh van Arkel, J. T. 1991b. Ekosisteedenke as meta-teorie in die praktiese teologie. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* 6(1):61-75.
- Deist, F.E. & Du Plessis, I. 1981. *God en sy Ryk*. Pretoria: Van Schaik.
- De Ru, G. 1968. *De kinderdoop en het Nieuwe Testament*. Wageningen: Veenman & Zonen N.V.
- De Vaux, R. 1968. *Ancient Israel, its life and institutions*. 2nd edition. London: Darton, Longman & Todd.
- Dreyer, J. S. 1991. Navorsingsmetodologie. Studiegids PTA 100-T. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Durka, G. 1988. The changing family: perspectives for family ministry. *Religious Education*, 83(4): 498-509.
- Everett, W. J. 1985. *Blessed be the bond*. Philadelphia: Fortress Press.
- Faber, H. & Van der Schoot, E. 1980. *The art of pastoral conversation*. Nashville: Abingdon.
- Firet, J. 1980. De plaats van de praktiese teologie binnende teologiese faculiteit, in Van Andel, C. P., Geense, A. & Hoedemaker, L. A. (reds), *Praktische teologie: Een bundel opstellen over plaats en praktijk van de christelike gemeente*, 9-27. 's-Gravenhage: Boekencentrum B.V.
- Firet, J. 1982. *Het agogische moment in het pastoraal optreden*. Kampen: Kok.
- Freedman, J. & Combs, G. 1996. *Narrative therapy*. New York: Norton & Company.
- Garland, D. E. & Garland, D. S. R. 1990. The family: Biblical and theological perspectives, in Kettler & Speidell, 1990:226-240.

- Garland, D. E. 1990. A biblical foundation for family ministry, in Garland & Pancoast, 1990:20-34.
- Garland, D. S. R. 1989. An ecosystemic perspective for family ministry. *Review and Expositor*, 86: 195-207.
- Garland, D. S. R. 1990a. The churches ministry with families, in Garland & Pancoast, 1990:3-19.
- Garland, D. S. R. 1990b. Creating and nurturing families. *Review and Expositor*, 87: 317-334.
- Garland, D. R. & Pancoast, D. L. (Eds) 1990, *The church's ministry with families*. Dallas: Word.
- Gerkin, C. V. 1984. *The living human document*. Nashville: Abingdon Press.
- Gerkin, C. V. 1986. *Widening the horizons*. Philadelphia: Westminster Press.
- Gerkin, C. V 1991. *Prophetic pastoral practice. A christian vision of life together*. Nashville: Abingdon Press.
- Heitink, G. 1979. *Pastoraat als hulpverlening*. Kampen: Kok.
- Heitink, G. 1983. *Gids voor het pastoraat*. Deel 1: Theologie en gemeente.: Kampen: Kok.
- Hester, J. M. 1989. A theology for family ministry. *Review and Expositor*, 86: 161-173.
- Heyns, J. A. 1974. *Die mens. Bybelse en buite-Bybelse mensbeskouinge*. Bloemfontein: Sacum.
- Heyns, J. A. 1977. *Die kerk*. Pretoria: N. G. Kerkboekhandel.
- Heyns J. A. 1978. *Dogmatiek*. Pretoria: N.G. Kerkboekhandel.
- Heyns, L. M. & Pieterse, H. J. C. 1990. *Eerste treë in die praktiese teologie*. Pretoria: Gnosis.
- Hill, B. & Hill, M. 1980. The family as the center of ministry, in *Family ministry*. Edited by G. Durka & J. Smith, 202-227. Minneapolis: Winston Press.
- Hiltner, S. & Colston, L. 1961. *The context of pastoral counseling*. Nashville: Abingdon.
- Hoffman, L. 1981. *Foundations of family therapy. A conceptual framework for systems change*. New York: Basic Books.

- Hoffman, L. 1990. Constructing realities: An art of lenses. *Family Process*, March, 29: 1-12.
- Kanter, R. M. 1974. The family: alternative family forms. *Religious Education* 69(2): 177-184.
- Kerkbode. 1993. 28 Mei. Die gesin (spesiale bylae).
- Kettler, C. D. & Speidell, T.H. (Eds) 1990, *Incarnational ministry*. Colorado Springs: Helmers & Howard.
- Klein Kranenburg, E. S. 1988. Trialoog. *De Derde in het pastorale gesprek*. s'-Gravenhage: Boekencentrum
- Komitee vir Huweliks- en Gesinslewe. 1994. Inligtingsbrochure, gesinsjaar.
- König, A. 1986. *Die doop as kinderdoop en grootdoop*. Pretoria: NGKB.
- Leach, E. 1981. Are there alternatives to family? In *Family matters. Perspectives on the family and social policy*. Edited by A. W. Franklin, 3-10. New York: Pergamon Press.
- Leech, K. 1981. *The social God*. London: Sheldon Press.
- Lester, A. D. 1995. *Hope in pastoral care and counseling*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.
- Louw, D. J. 1984. *Pastoraat in eskatologiese perspektief*. Reeks: Teologie aktueel 3. Kaapstad: N.G. Kerk-Uitgewers.
- Louw, D. J. 1988. Gesinsbediening as 'n sisteembediening aan die verbondsgesin. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika*, 5: 39-65.
- Louw, D. J. 1989. *Gesinsverryking*. Pretoria: Academica.
- Louw, D. J. 1993. *Pastoraat as ontmoeting*. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Louw, J. P. & Nida, E. A. 1988. *Greek-English Lexicon of the New Testament*, Volume 1 en 2. New York: United Bible Societies.
- Marais, H. C. & Mouton, J. 1985. *Metodologie van die geesteswetenskappe: Basiese begrippe*. Pretoria: RGN.
- Mbiti, J. S. 1969. *African religions and philosophy*. London: Heinemann.
- McNamee, S. & Gerken, K. J. 1992. *Therapy as social construction*. London: SAGE.

- Melito, R. 1985. Adaptation in family systems: a developmental perspective. *Family Process*, 24:89-100.
- Montgomery, J. 1982. *Family crisis as process*. New York: University of America.
- Müller, J. C. 1991. Eko-hermeneutiese pastoraat en gemeenskapsontwikkeling: 'n Afrika-perspektief. *Acta Theologica*, 2:91-98.
- Müller, J. C. 1996a. *Waarheen met my gesin?* Vereeniging: Christelike Uitgewermaatskappy.
- Müller, J. C. 1996b. *Om tot verhaal te kom. Pastorale gesinsterapie*. Pretoria: RGN.
- Newbigin, L. 1978. *The open secret*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Nida, E. A. & Taber, C. R. 1974. *The theory and practice of translation*. Leiden: Brill.
- Oates, W. 1974. *Pastoral counseling*. Philadelphia: Westminster.
- Olson, D. H., Russell, C. S. & Sprenkle, D. H. 1979. Circumplex model of marital and family systems: I. Cohesion and adaptability dimensions, family types, and clinical applications. *Family Process* 18, 3-28.
- Olson, D. H., Russell, C. S. & Sprenkle, D. H. 1983. Circumplex model of marital and family systems: VI. Theoretical update. *Family Process* 22, 69-83.
- Parry, A. & Doan, R. E. 1994. *Story re-visions. Narrative therapy in the postmodern world*. New York: Guilford Press.
- Patton, J. & Childs, B. H. 1988. *Christian marriage and family. Caring for our generations*. Nashville: Abingdon Press.
- Pieterse, H. J. C. 1977. *Huwelikspastoraat*. Pretoria: N. G. Kerkboekhandel.
- Pieterse, H. J. C. 1993. *Praktiese teologie as kommunikatiewe handelingswetenskap*. Pretoria: RGN.
- Potgieter, M. 1995. *'n Nuwe Bybelse lewenswyse. Die selgemeente*. George: Lewensvreugde.
- Queen, S. A., Habenstein, R. W. & Quadagno, J. S. 1985. *The family in various cultures*. New York: Harper & Row.
- Rebel, J. J. 1981. *Pastoraat in pneumatologiese perspektief. Een teologiese verantwoording vanuit het denken van A. A. Van Ruler*. Kampen: Kok.
- Rogers, C. 1967. *On becoming a person*. London: Constable.

- Ridderbos, H. 1975. *Paul: an outline of his theology*. Michigan: Eerdmans.
- Sell, C. M. 1981. *Family ministry*. Grand Rapids: Zondervan.
- Smit, A. 1992. Drie geslagte onder een dak. *Die Kerkbode*, 17 Augustus 1992 (Bylae vir die gesin).
- Smith, L. 1975. *Family ministry: an educational resource for the local church*. Nashville: Discipleship Resources.
- Stedham, M. 1989. Family ministry in the local church. *Review and Expositor*, 86:215-226.
- Steyn, A. F. & Breedts, A. 1978. *Die veranderende gesin*. Pretoria: Academica.
- Steyn, A. F., Van Wyk, D. & Le Roux, T. 1986. *Die gesin: gister en vandag*. Pretoria: Academica.
- Steyn, A. F. 1993. Die profiel van die moderne gesin. Lenteskool: Sentrum vir Voortgesette Teologiese Opleiding. Universiteit van Pretoria (Fakulteit Teologie: Ned. Geref. Kerk).
- Swanepoel, F. 1996. Wesenskenmerke van die huwelik: 'n Ou Testamentiese perspektief. In *Die huwelik*, redakteur F. Swanepoel, 36-42. Pretoria: C B Powell-Bybelsentrum.
- Terkelson, K. G. 1980. Toward a theory of family life cycle. In *The changing family life cycle*, eds. E. A. Carter & M. McGoldrick, 21-52. Boston: Allyn and Bacon.
- Van den Blink, A. J. 1984. Gezinstherapie en pastoraat. In *Pastoraat: balans en perspektief*. Kampen: Kok.
- Van Deusen, D. G. 1960. *Redemptive counseling*. Richmond: John Knox Press.
- Van der Ven, J. 1993. *Practical Theology: an empirical approach*. Kampen: Kok.
- Veenhof, J. 1974. *De Parakleet*. Kampen: Kok.
- Veltkamp, H. J. 1988. Pastoraat als gelijkenis: de gelijkenis als model voor pastoraal handelen. Doktorale proefskrif, Vrije Universiteit te Amsterdam. Kampen: Kok.
- Vriezen, Th. C. 1966. *Hoodlijnen der theologie van het Oude Testament*. 3de druk. Wageningen: Veenman & Zonen.
- Walrond-Skinner, S. 1988, *Family matters: the pastoral care of personal relationships*. London: SPCK.

- Wegner, W. 1970. Gods pattern for the family in the Old Testament. In *Family relationships and the church*, edited by O. Feucht, 23-34. St Louis: Concordia.
- Westerhoff, J. H. 1983. The church and the family. *Religious Education*, 78(2):249-274.
- Whitehead, E.E. & Whitehead, J. D. 1981. *Marrying well: Possibilities and Christain marriage today*. New York: Doubleday.
- Wynn, J. C. 1982. *Family therapy in pastoral ministry*. San Francisco: Harper & Row.
- Wynne, L. C. 1984. The epigenesis of relational systems: A model for understanding family development. *Family Process* 23:297-318.